

PONTUS MESELESİ: GENEL BİR BAKIŞ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Serdar PALABIYIK

*Araştırma Görevlisi ODTÜ Uluslararası İlişkiler
pserdar@metu.edu.tr*

Yrd. Doç. Dr. Yıldız Deveci BOZKUŞ

*Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
yildizdeveci@gmail.com*

Özet: *Bu makale uluslararası kamuoyunda “Pontus Sorunu” olarak tanımlanan, Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ve Milli Mücadele döneminde Karadeniz bölgesinde yaşayan, imparatorluğun Rum tebaasının ayaklanmaları, bölgede yaşanan topluluklar arası çatışma ve son olarak Rum tebaanın nüfus mübadelesi ile Yunanistan’a göç etmesi olarak özetlenebilecek sorunsalı tanımlamayı ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede sorunun tarihsel ve sosyo-kültürel arka planı incelenmekte ve günümüzde “Pontus soykırımı” iddialarının uluslararası kamuoyunun gündemine nasıl ve ne amaçla getirildiği yorumlanmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Pontus Sorunu, Rum, Osmanlı Devleti, Yunanistan, Nüfus Mübadelesi*

THE PONTUS QUESTION: A GENERAL VIEW

Abstract: *This article intends to analyze the problematic known by the international public opinion as “the Pontus Question,” which can be summarized as the uprisings of the Greek subjects living in the Black Sea Region of the Ottoman Empire during the last years of the Empire and the Turkish National Struggle, the subsequent inter-communal clashes, and the migration of these Greek subjects to Greece with the population exchange. Within this framework, it examines the historical and socio-cultural background of this question and elaborates why and how it has nowadays been presented to the international public opinion as “the Pontic Genocide” allegations.*

Key Words: *Pontus Question, Greek, Ottoman Empire, Greece, Population Exchange*

Giriş

Çok-etnili imparatorluklar içerisindeki milliyetçi hareketler pek çok alternatif tarih yazımını da ortaya koymuştur. İmparatorluğun bileşenlerini oluşturan bu toplulukların tarihçileri emperyal sistemden ayrılmalarını despot yönetime karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesi olarak değerlendirirken yönetimdeki topluluğun tarihçileri bu süreci imparatorluk tarafından yaratılan kalıcı düzeni yıkmaya amacındaki ayrılıkçı bir hareketin ortaya çıkması olarak algılamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da durum budur. İmparatorluğu oluşturan Sırp, Yunan, Romen, Bulgar, Arnavut ve Arap unsurlar bağımsızlıklarını kazandıklarında iki tarafta da birçok alternatif tarih anlatıları oluşturulmuştur. Bağımsızlıklarını kazananlar despot ve baskıcı Osmanlı yönetimine, yani "Türk boyunduruğuna" karşı bağımsızlıklarına ve ulus-devletlerine kavuşmak için yüce bir mücadeleye giriştiklerini ileri sürerlerken, Türk tarihçileri bağımsızlık hareketlerini "isyan, başkaldırı, ayaklanma, vaka vb." terimlerle adlandırma eğilimindeydiler. Örneğin Bulgar bir tarihçiye göre Bulgarlar'ın geri kalmışlığı doğrudan Osmanlı'nın baskıcı ve hatta emperyalist/sömürgeci yönetiminin sonucudur. Bundan dolayı bu yoruma göre Bulgarlar bağımsızlık hakkı talep ettiklerinde Osmanlı despotları askeri birlik göndermişler ve Bulgar devrimini bastırmak için binlerce Bulgar'ı öldürmüşlerdir. Öte yandan Türk tarihçilerinin büyük çoğunluğu yüzyıllardır Osmanlı hakimiyetinde yaşayan ve imparatorluk düzeninde siyasi, ekonomik ve dini ayrıcılıklardan yararlanan Bulgarların milliyetçi düşünceler yanında dış müdahaleler tarafından yozlaştırıldığını iddia etmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlar, bölgede yaşayan Müslüman nüfusu öldürmüş ve sürmüşler ve kendi devletlerine karşı vatan hainliğinde bulunmuşlardır.

Bu rakip tarih yazımları bugüne kadar büyük ölçüde varlıklarını korumuşlardır; ancak hem Türkiye'de hem de Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkelerde gerçekleştirilen son çalışmalar daha objektif ve ufuk açıcı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu eğilimin iki önemli istisnası bulunmaktadır. İlki 1915'te Ermeniler'e ne olduğuna ilişkin tarihsel çalışmaların yeniden canlandırılmasıdır. Bu meseleyle ilgili olarak ciddi bir "söz savaşı" vardır. Ermeni ve bazı Batılı tarih yazımları Yirminci Yüzyılın ilk on yıllarında meydana gelen Ermeni tehciri ve buna bağlı olayları tanımlamak için "soykırım" sözcüğünden faydalanırken Türk tarih yazımı aynı olaylara işaret ederken "sorun" sözcüğünü kullanmaktadır. Başka bir deyişle tarihteki aynı an için iki rakip tasvir vardır: "olay" olarak "Ermeni soykırımı" ve "süreç" olarak "Ermeni sorunu." Bu beyhude tartışma 1980lerde yeniden canlandırılmıştır ve hala hem Türkiye hem de Ermenistan gündemlerinin yanında uluslararası toplumun da gündemini işgal etmektedir.

İkinci önemli istisna daha az tartışılmış olan Pontus Rum soykırımı

iddialarıdır ki Karadeniz kıyılarında batıda İnebolu ve doğuda Batum şehirlerine uzanan ve Pontus olarak adlandırılan bölgede yaşayan Rum topluluğunun akıbetinden sonra bu sözde-isimle anılmaktadır. Ermeni vakasına benzer şekilde yirminci yüzyılın ilk onyılarında Pontus Rumları'nın akıbetiyle ilgili rakip tarih yazımları ortaya çıkmıştır. Özellikle Ermeni lobilerinin Ermeni soykırımı iddialarını tanımakta 18 parlamentoyu ikna etme “başarısına” hayranlık duyan Yunan devleti ve Rum diasporası Pontus Rum “soykırımının” “inkar edilemez gerçekliği” hususunda baskı yapmaya başladılar. Ancak yine de bu konudaki literatür iki tarafta da yeni oluşmaya başlamıştır ve oldukça sınırlıdır. Böylece Pontus Rumları'na gerçekte ne olduğunu tümüyle ortaya koyamayan literatürdeki bu eksiklikten dolayı Pontus Rum “soykırımı” tartışmasının gözden geçirilmesine dair bu makalenin yazılması fikri ortaya çıkmıştır. Bu makalenin amacı konuyla ilgili bütün kaynakları incelemek veya okura Pontus Rumları ile ilgili etraflı ve kapsamlı bir çalışma sunmak değildir. Bunun yerine bu makale konuyla ilgili temel tartışmaları ortaya koymak üzere sadece Türk tarihçiler tarafından değil aynı zamanda Yunanlı ve Batılı tarihçiler tarafından da yazılan kapsamlı literatüre başvurularak tasarlanan bir başlangıç çalışmasıdır. Diğer bir deyişle bu makale gelecekteki araştırmalara zemin hazırlamak amacıyla Pontus Meselesini yeniden değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Bu makale dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm okura konunun Yunanlı ve Batılı anlatılarını tanıtmak için Pontus Rum soykırım iddialarına ayrılmıştır. Pontus Rum soykırımı iddiasında bulunan literatür arasında soykırım iddialarını kısaca da olsa ortaya koyan bir kitap ve bir hükümet-dışı örgütün yazdığı bildiri olmak üzere iki kaynak seçilmiştir. Okuru bu iddialara aşına kıldıktan sonra ikinci bölüm bu iddiaları ve Türk tarih yazımının cevabını bir bağlama oturtmak için Pontus meselesinin tarihsel arka planına ayrılmıştır. İkinci bölüm ilki Osmanlı Rumları'nın Helenleşmesinde uyarıcı faktör olan Yunan milliyetçiliğinin arka planının ve daha sonra Yunan Devrimi ile bunu takip eden Yunanistan bağımsızlık hareketinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumlara olan etkisiyle birlikte ele alındığı birçok alt başlığa ayrılmış bulunmaktadır. Üçüncü bölüm ise Pontus meselesini Osmanlı İmparatorluğu'nda gizli faaliyet gösteren Rum derneklerinin kurulması ile bunların faaliyetleri ve Karadeniz bölgesindeki Müslüman ve Rum toplumları arasındaki çatışmalarına odaklanarak tanımlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken bu bölüm Avrupa güçleri ile Osmanlı Rumları arasındaki işbirliğine, Karadeniz bölgesindeki olaylara Türklerin verdiği tepkiye ve Pontus meselesini pratikte son erdiren Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesine odaklanmaktadır. Nihayet son bölüm Pontus Rum soykırımı iddialarının bugünkü sonuçlarını soykırım iddialarının Yunanistan'da ve ABD'nin birçok eyaletinde sınırlı tanınmasının incelenmesi yoluyla ele almaktadır. Makale genel bir sonuçla bitmektedir.

Makalenin yazarları konuyla ilgili bütün literatüre ulaştıklarını veya danıştıklarını iddia etmemektedirler. Yunanca yazılan literatür maalesef incelenemedi; ancak yine de büyük ölçüde Yunanlı tarihçilerin eserlerinin İngilizce ve Türkçe çevirilerine başvuruldu. Buna ilaveten arşiv belgelerinden geniş ölçüde faydalanılmadı; ancak arşiv belgelerinde alıntı yapan ikincil kaynaklar makalede incelendi ve alıntılındı. Bilimsel araştırmanın temel ögesi olan nesnellığe olabildiğince sadık kalındı; öyle ki hem Yunan hem de Türk açıklamaları karşılaştırmalı olarak ortaya kondu. Başka bir deyişle bu makalede yazılan her şey açıkça dipnotta belirtildi ve alıntılındı. Maalesef makalenin yazarları konuyla ilgili literatürün büyük çoğunluğunda sosyal bilimsel araştırmanın en temel gereklerinin bile göz ardı edildiğine şahit olmuştur; bu nedenle bu makale mevcut literatürün önemli bir kısmının değerlendirilmesi ve tarihin bu incelenmemiş bölümüyle ilgili daha sonraki araştırmalara yardımcı olunması için mütevazı bir çabadır.

I. Pontus Rum Soykırımı İddiaları

Girişte bahsedildiği üzere 1914 ile 1923 arasında Pontus Rumlarına ne olduğu Türk ve Yunanlı anlatılarda farklı şekilde ortaya konmaktadır. Türk tarafı olayları hem iç hem de dış boyutları olan çift-tarafli bir olgu olarak tanımlarken bazı Yunanlı ve Batılı kaynaklar bu olayları “soykırım” olarak tanımlamakta neredeyse tamamen kararlılırlar. Bundan dolayı Pontus meselesinin daha yakından incelenmesinden önce Pontus Rum soykırımı iddialarını savunan literatürün meseleyi nasıl “soykırımı” olarak algıladığını belirlemek faydalı olacaktır. Aslında böyle bir tanıma sahip çok sayıda yayın bulunmaktadır ve bunların bir çoğuna da bu makalenin ilerleyen bölümlerinde başvurulacaktır. Ancak bu bölümde okura Pontus soykırımı iddialarının kısa bir anlatısını sunmak üzere iki kaynaktan yararlanılmıştır. Bunlardan biri Harry Tsirkinidis tarafından yazılmış *Sonunda Onların Kökünü Kazıdık... Fransız Arşiv Belgelerine Göre Pontus, Trakya ve Anadolu Soykırımı* adlı kitaptır.¹ Bu kitapta yazarın temel argümanı 1453’te İstanbul’un fethinden sonra yüzyıllar boyunca Rumlar’ın Türkler tarafından sistemli şekilde baskı gördükleri ve zulme uğradıklarıdır ki on dokuzuncu yüzyılın sonu yirminci yüzyılın başında bu durum zirveye ulaşmıştır. Bu görüşe göre 1914’ten 1923’e kadar süren son aşama hiç şüphesiz “soykırım” olarak değerlendirilebilir.

Aslında Tsirkinidis iddialarını desteklemek için Fransız arşiv belgelerinden faydalandığını ifade etmesine rağmen maalesef bu arşiv belgelerini dipnotta belirtmemiştir. Bu yüzden kitapta belgelerin gerçekte var olduklarına dair bir kanıt olmadığından dolayı okurun belgelerin ve kitabın iddialarının

1 Harry Tsirkinidis, *At Last We Uprooted Them... The Genocide of Pontos, Thrace and Asia Minor through the French Archives*, Athens: Kyriakidis Brothers Publishing House, 1993.

doğruluğunu ve kontrol etmesi imkansızdır. Bu akademik eksiklik göz ardı edilirse kitabın argümanları şu şekilde özetlenebilir: Rumlar'ın Türkler tarafından gördükleri baskı ve uğradıkları zulüm ne 1914 ve 1923 arasındaki dönemle ne de Pontus bölgesiyle sınırlanabilir. Aksine zulümler Rumlar'ın yüzyıllardır yaşamakta olduğu bölgenin Türk hakimiyetine girmesinden sonra başlamıştır. yirminci yüzyılın başında bu kötü muameleler doruk noktasına ulaştığında Pontus Rumları haklarını korumak için pek çok örgüt kurmuşlardır; ancak bu Türkler'i baskılarını artırmaktan caydırmamıştır. Bu nedenle "soykırımın" iki aşaması gerçekleşmiştir. İlk aşama 1914 ve 1918 arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskıcı merkezi ve yerel otoriteleri tarafından gerçekleştirilmiştir ki binlerce hayata ve Pontus bölgesi ile Anadolu'nun batı ve orta kısımlarında kalmış olan Rumlar'ın yerlerinden edilmelerine mal olmuştur. İkinci aşama ise 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Pontus bölgesinin en önemli şehirlerinden biri olan Samsun'a varmasıyla başlamış olup Anadolu'daki Rum toplumunun zorunlu toplu göçüyle bitmiştir. Bu dönemin sembolleşmiş olayı olan büyük İzmir yangınının işgalci Türk ordusu tarafından çıkarıldığı söylenmektedir. Son olay da Anadolu'daki tarihsel yurtlarında Rum varlığını sona erdiren Türkiye ve Yunanistan arasındaki zorunlu nüfus mübadelesi olmuştur.

Makalenin Pontus soykırımı iddialarına dair bu bölümünde kullanılan ikinci kaynak da BM'de özel danışma statüsü bulunan hükümet-dışı bir örgüt olan Uluslararası Halkların Hakları ve Özgürlükleri Cemiyeti'nin (International League for the Rights and Liberation of Peoples) yayınladığı bir yazılı bildiridir. 1998 yılının Şubat ayında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Cemiyet'ten "Sürekli Göçyolunda Bir Halk (A People in Continued Exodus)" başlıklı bir yazılı bildiri aldığını açıkladı.² Aslında belgede "soykırım" kavramı asla kullanılmamasına rağmen içerdiği iddialar Pontus Rum "soykırımı" literatürünün bir özeti olarak değerlendirilebilir.

Evvela belgede Pontus bölgesinde İ.Ö. sekizinci yüzyıldan bu yana hatta Pontus Krallığı'nın kurulmasından bile önce Rumlar'ın yerleşik olduğu ve bundan dolayı bu bölgenin temelde Rum yurdu olduğu belirtilmektedir. İkinci olarak on beşinci yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'nın fethinden sonra Pontus Rumları'nın yaşam koşullarının ve toplumsal hayatının kötüleşen ekonomik koşullar, artan vergiler ve bölgenin Müslüman ve gayrimüslim nüfusları arasında süregelen güvensizlik gibi pek çok ekonomik ve sosyal mekanizmadan olumsuz etkilendiği öne sürülmektedir. Üçüncüsü ise on dokuzuncu yüzyıl boyunca 1828-29, 1853-56 ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları sonucunda bir dizi Pontus Rum toplu göçünün yaşandığıdır. Türk misillemesi korkusuyla paniğe kapılan binlerce mülteci

2 Bildirinin tam metni için bkz. <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G98/106/67/PDF/G9810667.pdf?OpenElement>

Rus topraklarına göç etmiştir. Bundan dolayı ilk Rum-Pontus topluluklarının Kuzey Kafkasya ve Gürcistan'da oluşması bu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dördüncüsü, yirminci yüzyılın ilk yarısında Jön Türk hareketinin oluşması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir milliyetçi ve etnosentrik ideoloji gelişmiştir. Bu hareket bir ulus-devlet kurmak için İmparatorluğun Hıristiyan topluluklarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Yirminci yüzyılın başında Pontus Rumları'nın sayısı 750,000 civarında tahmin edilmekle birlikte Jön Türkler ve bunu takip eden Kemalist politikalar sonucunda hepsinin "toplulu kıyımlar, mezalim, tecavüzler, kadınların ve çocukların kaçırılması, zorunlu İslam dinine geçirilme, çorak bölgelere yapılan ölüm yürüyüşleri, soyun tamamen ortadan kaldırılmasını amaçlayan insanlık dışı açlık, susuzluk ve hastalık koşulları"³ yoluyla yurtlarından edildikleri söylenmektedir. Bu yazılı bildirin sonuna şöyle denilmektedir:

1916'dan 1923'e kadar yaklaşık 350,000 Pontus'lu toplulu katliamlar, işkenceler ve ölüm yürüyüşleri ile yok edilmişlerdir. Bundan kurtulabilen nüfus ise göçe zorlanmıştır. Binlercesi göçmen olarak Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi bir çok ülkeye gitmiştir. Sağ kalanlardan 190,000 kadarı 1923'ten önce Yunanistan'a ulaşmıştır. 1923'te Lozan Antlaşması'nın yanında Türkiye ile Yunanistan arasında iki ülke arasında mültecilerin toplulu mübadelesine dair imzalanan anlaşma bölgede hala yaşamakta olan ve pek çoğu İslam dinine geçirilen Pontuslar'ı kapsamamaktadır. Toplamda yaklaşık 200,000 kişi 1916 ile 1923 yılları arasında Kafkasya'ya, daha çok da Gürcistan ve Rusya'ya göç etmiştir.⁴

Sonuç olarak Harry Tsirkinidis tarafından yazılan kitap ve Uluslararası Halkların Hakları ve Özgürlükleri Cemiyeti (International League for the Rights and Liberation of Peoples) tarafından BM'ye yazılan bildiri Pontus Rum soykırımı iddialarını özetlemektedir. Bu makalenin devamının odak noktasını bu iddiaların cevaplanması oluşturmamaktadır; ancak gerekli olduğunda bu iddialara geri dönülecektir. Makale bunları doğru veya yanlış olarak yargılamak niyetinde değildir; ancak bunun yerine Yunan kaynaklarının yanında Türk ve Batılı kaynakları da kullanarak okura yirminci yüzyılın ilk on yıllarında Pontus Rumları'na ne olduğu konusunda daha kapsamlı ve nesnel bir yaklaşım sunmaya çalışmaktadır.

3 Ay. y.

4 Ay. y.

II. Pontus Meselesini Bağlamsallaştırmak:

Tarihsel Boyut

1. Tarihsel Arka Plan

Pontus meselesinin ortaya çıkışı on dokuzuncu yüzyılın başında Yunan milliyetçiliğinin ve Yunan kimliğinin oluşumuyla yakından ilişkilidir. Yunan milli bilincinin dinamiklerini incelemeyen Pontus meselesinin oluşumu ve evrimini anlamak imkansız olacaktır. Bu nedenle makalenin bu kısmında Yunan kimliğinin oluşumuna katkısı olan veya bu oluşumu şekillendiren üç tarihsel olay veya süreç incelenmektedir. Bu gelişmelerden birincisi 1768’de başlayan ve altı yıl süren savaşın sonunda 1774’te Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması’dır. İkinci gelişme ise 1789’daki Fransız Devrimi ve müteakiben Osmanlı İmparatorluğu’nda yayılan milliyetçilik hareketleridir. Son olarak, üçüncü gelişme ise Osmanlı İmparatorluğu’nun iç sorunlarının, özellikle de ekonomik problemlerin, giderek artmasıdır ki bu Ortodoks Rum nüfus arasındaki huzursuzluğun artmasına neden olmuştur.

a. Küçük Kaynarca Anlaşması ve “Doğu Sorunu”

21 Temmuz 1774’te Küçük Kaynarca olarak adlandırılan küçük bir kent olan Silistre’de⁵ Osmanlı heyeti başkanı Büyük Vezir Muhsinzade Mehmed Paşa (c.1720-1774)⁶ ve Rus Heyeti başkanı Kont Peter Aleksandrovich Rumiantsov (1725-1796) çok kısa bir müzakere sürecinden sonra altı yıl süren Osmanlı-Rus savaşını bitiren bir barış anlaşması imzaladılar. Ancak hiçbiri bu kağıt parçasının yalnızca Osmanlı ve Rus İmparatorlukları için değil bütün dünya tarihi için yeni bir çağ açtığının farkında değildi. Bundan dolayı pek çok tarihçi Küçük Kaynarca Anlaşması’nın “Doğu Sorunu” olarak bilinen Avrupa siyasetinin en uzun süreli uluslararası sorunlarından biri ile sonuçlandığı görüşünde hemfikirdirler.⁷ Aslına bakılırsa Doğu Sorunu karmaşık bir olaydır; ancak özetle on sekizinci yüzyılın sonundan yirminci yüzyılın başına kadar Osmanlı toprakları üzerinde hakimiyet çekişmesi olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle “Doğu Sorunu” kavramı belirli bir soruna tekabül etmemekte, Osmanlı’nın çöküşünden doğan çeşitli meseleleri anlatmaktadır. Aslında Doğu Sorunu sadece Osmanlı

5 Bu şehir halen Bulgaristan’ın Silistre Eyaleti’nde bulunmaktadır.

6 Bu makalede kişilerin isminden sonra gelen parantez içindeki tarihler doğum ve ölüm tarihlerini göstermektedir. “r.” ile başlayan tarihler ise bir hükümdarın, sultanın veya kralın hükümdarlığını başlangıç ve bitiş tarihlerini göstermektedir.

7 Doğu Sorunu hakkında çok geniş bir literatür bulunmaktadır; ancak Doğu Sorunu’nun ortaya çıkışı ve gelişmesi ile ilgili iki kitap okura kapsamlı bir açıklama sunmaktadır: Matthew Smith Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*, London: Macmillan, 1966; ve A. L. Macfie, *The Eastern Question, 1774-1923*, London, New York: Longman, 1994.

İmparatorluğu üzerinde devletler-arası rekabeti değil aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki milliyetçi hareketleri ve İmparatorluğun bir zamanlar imrenilen çok-etnili yapısının parçalanmasına dair sonuçlarını da kapsamaktadır.

Küçük Kaynarca Anlaşması'nı Doğu Sorunu'nun ortaya çıkması ile ilgili son derece önemli kılan şey ise anlaşmanın hükümlerinden doğan iki önemli sonuçtur. İlk sonuç Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettikleri topraklar yoluyla Rusya'nın Karadeniz'e erişim kazanmasıdır.⁸ Bu başarı hemen İngilizler için önemli bir endişe haline gelmişti. Doğu Akdeniz'de olası bir Rus deniz üstünlüğü İngiltere'nin Hindistan ticaret yolları güvenliğine önemli bir tehdit anlamına gelmekteydi. Bu nedenle Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması yoluyla bir kontrol ve denge siyaseti İngiliz dış politikasında on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar öncelik haline geldi.⁹ Böylelikle on dokuzuncu yüzyılın ortalarında bir savaşla (1853 ve 1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı) sonuçlanacak olan İngiliz-Rus rekabeti bundan sonra daima Doğu Sorunu'nun merkezinde bulunacaktı.

Küçük Kaynarca Anlaşması'nın ikinci sonucu ise genel olarak Osmanlı'daki Ortodoks nüfusun ve bilhassa Rumlar'ın durumunun dönüşümünü anlamak için daha önemlidir. Buna göre anlaşmanın 7. ve 14. maddeleri Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Hıristiyan topluluklarının haklarını koruma yetkisi vermişti.¹⁰ Roderic Davison anlaşmanın yazılış tarzının Rusya için mutlaka Ortodoks Hıristiyanların haklarını koruma "görevini" belirtmediğini ancak daha gevşek bir tarzda Osmanlı İmparatorluğu adına Ortodoks Hıristiyanları "temsil etme" şeklinde olduğunu ifade ederek anlaşma metnini daha ihtiyatlı şekilde yorumlamasına rağmen¹¹ Rusya bunu bahane edip Osmanlı'nın işlerine kolayca karışacak şekilde anlaşmayı yorumlayacaktı. Bu tutum, Ortodoks Hıristiyan elitin gerekli olduğunda kolayca sağlanabilecek dış desteğin farkında olması dolayısıyla bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Sonuçta, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Rum nüfusunun koruyucusu haline geldiğinden ve Doğu Meselesi çerçevesinde kendi stratejisi için bahane ederek kendi kendine üstlendiği Hıristiyanları koruma

8 Bu anlaşma ile Osmanlı Yedisan bölgesinin Dinyeper ile Güney Bug nehri arasında kalan bölümünü Rusya'ya vermiştir. Bu toprakta bulunan Kherson limanı Rusya İmparatorluğu'nun Karadeniz'e ilk doğrudan erişimini sağlamıştır. Rusya aynı zamanda Kırım limanlarından Kerç ve Yenikale'yi ve Kafkasya'daki Kabarday bölgesini de ele geçirmiştir. Böylelikle Karadeniz'de durumu güçlendirebilmiştir.

9 A. Lobanov Rostovsky, "Anglo-Russian Relations through the Centuries," *Russian Review*, Cilt 7, Sayı 2, (Bahar, 1948), ss. 41-52, ss. 43-44.

10 Bu maddelerin pek çok tarihinin çalışmalarına atıfta bulunularak yapılan daha detaylı tartışması için bkz. Roderic H. Davison "Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered," *Slavic Review*, Cilt 35, Sayı 3, (Eylül, 1976), ss. 463-483.

11 Ay. y., s. 469.

“görevini” yerine getirdiğinden Küçük Kaynarca Anlaşması Pontus Meselesini bir bağlama oturtmakta geçerli bir başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Anlaşmanın imzalanmasından sadece kırk yıl sonra bu bahane Rusya için Osmanlı İmparatorluğu’na karşı giriştiği savaşı (1806 ve 1812 Osmanlı-Rus Savaşı) ve bunu takip eden pek çok savaşı (1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 yılları aralarında) meşrulaştırmak için önemli bir araç olmuştur. Ancak Rumlar yabancı bir patron edinmelerine rağmen Yunan milliyetçiliği filizlenmek için Avrupa ve dünya tarihinde daha önemli bir kırılma noktasını bekleyecekti ki bu da Fransız Devrimi’ydi.

b. Fransız Devrimi

1789 Fransız Devrimi sadece Fransız siyasi sistemini dönüştürmekle kalmamış devrimin sonuçları özellikle milli kimliklerinin farkına varan halkları motive eden bir ideoloji olarak milliyetçiliğin yayılmasıyla Avrupa’nın en uzak noktalarına ve ardından tüm dünyaya ulaşmıştır.

Milliyetçi düşüncelerin ilk hedeflerinin Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere çok-etnili imparatorluklar olması şaşırtıcı değildir. Vahim toprak kayıplarına rağmen on sekizinci yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu Güneydoğu Avrupa’daki topraklarının büyük çoğunluğunu elinde bulundurmaktaydı. Milliyetçi düşüncenin yayılmakta olduğu Batı Avrupa’ya olan coğrafi yakınlığından ve son derece çeşitli etnik yapısından dolayı Balkanlar hemen Fransız Devrimi’nin özgürlük, bağımsızlık, eşitlik gibi öğretilerinin uygulanacağı bir alana dönüştü. Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu içindeki ilk milliyetçi hareketler bu bölgede patlak verdi.

Sultan III. Selim (r. 1789-1808) Fransız Devrimi ile aynı yıl tahta çıkarken onun hükümdarlığı sırasında 1804 yılında ilk milliyetçi ayaklanmanın Sırp lar arasında patlak verdiği düşünülürse milliyetçi düşüncelerin yayılma hızının oldukça çarpıcı olduğu görülür.¹² Bu ayaklanma Osmanlılar tarafından bastırılmıştır; ancak Balkanlar’da esas olarak Osmanlı İmparatorluğu’na karşı bağımsızlık hareketleri olarak nitelendirilebilecek yeni bir dönemi başlatmıştır.

Özet olarak Küçük Kaynarca Anlaşması Hıristiyan Ortodoks nüfus için dışarıdan bir dayanak noktası sağlarken Fransız Devrimi milliyetçi

12 Charles ve Barbara Jelavich de dahil olmak üzere pek çok tarihçi 1804 Sırp ayaklanmasını milliyetçi bir hareket olarak önemsiz görürken Lawrence Meriage bunun Balkanlar’da yaşayan etnik topluluklar için öncü bir hareket olarak oldukça önemli olduğunu savunmaktadır. Osmanlı’nın Belgrad Valisinin baskıcı yönetimine karşı bir tepki olarak başlayan Sırp ayaklanması ilk olarak Vojvodina Sırp ları tarafından başlatılmış ve aha sonra Rusya tarafından desteklenmiştir. Bkz. Charles Jelavich and Barbara Jelavich, *The Balkans*, Englewood Cliffs: New Jersey, 1965, s. 48; Lawrence Meriage, “The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question,” *Slavic Review*, Cilt 37, Sayı 3, (Eylül, 1978), ss. 421-439, s. 422; Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, Şirin Tekeli (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 55.

duyguların sağlamaşmasına katkıda bulunmuştur. Kardeşlik ve eşitlik düşüncelerinden önce özgürlük düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu'nun patlamaya en hazır bölgesine ulaşmış ve burayı on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'nın "barut fıçısı" haline dönüştürmüştür. Fransız Devrimi'nin düşüncelerinin kabul edilme kapasitesi kabul edenlerin entelektüel kapasiteleri ile yakından ilgili olduğundan diğer etnik topluluklar içinde bu yeni düşünceyi Rumlar hevesle özümsemişlerdir. İlerleyen sayfalarda bu nokta üzerinde detaylı şekilde durulacaktır.

c. Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Sorunları

Genel olarak Yunan milliyetçiliğini ve özellikle de Pontus Meselesi'ni anlarken yabancı aktörlerin müdahalesi ve Fransız Devrimi gibi dış faktörlerin incelenmesi yeterli olmayacaktır. Bu nedenle bu meselelerin gelişiminin daha doğru şekilde anlaşılması için iç faktörlerin analiz edilmesi gereklidir. On yedinci yüzyıldan bu yana Osmanlı İmparatorluğu sadece dışarıda yenilgilerle karşılaşmakla kalmadı aynı zamanda içeride de özellikle İmparatorluğun ekonomik devamlılığı anlamında problemler yaşamaya başladı. Osmanlı Savaşlarının uzun süresi yeterli işgücü bulunamadığı için tarımsal üretimde keskin bir düşüş yaşanmasına sebep oldu. Dahası, İmparatorluğun harcamalarını karşılamak için Osmanlı parasında yapılan devalüasyon halkın alım gücünü ciddi şekilde düşürdüğünden toplumsal hoşnutsuzluk yarattı.¹³ On Sekizinci Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı periferisi pek çoğu özellikle halktan vergi toplanması konusunda baskıcı politikalar izleyen şehirli ileri gelenlerin (*ayan*) yükselmesine tanıklık etmiştir. Sonuç olarak İmparatorluğun hem Müslüman hem de Hıristiyan tebaası yükselen vergilerden zarar görmüştür.

Yunan devletinin oluşumuna dair önemli kitabında Richard Clogg şöyle yazıyor: " Osmanlı İmparatorluğu on sekizinci yüzyıl boyunca askeri, topraksal ve ekonomik olarak zayıflatılmadığı sürece bir ayaklanmayı başarıyla sürdürmenin hiçbir ihtimali yoktu."¹⁴ Başka bir deyişle on yedinci yüzyıldan bu yana yaşanan ekonomik ve sosyal problemler bütün Osmanlı toplumu üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştu. Bu sıkıntı sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim bileşenlerine özgü değildi. Ancak dış

13 Bu ekonomik problemler özellikle On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyıllarda Anadolu'da *Celali* İsyanları (1519'te ilk ciddi isyanı başlatan Şeyh Celal'in adıyla anılmaktadır) olarak bilinen ayaklanma dalgasıyla şiddetlenmiştir. Merkezi hükümetin zayıflamasından çıkar sağlayan bazı yerel ileri gelenler ve Sultan tarafından atanmış valiler isyana başladılar. Merkezi hükümete karşı arayışlarında uzun ve yorucu savaflara katılmayı reddederek orduyu terk etmiş eski askerlerden oluşan sağlam bir askeri taban buldular. *Celali* İsyanları Anadolu Yarımadasının bütün kaynaklarını tüketerek neredeyse tamamının çöleşmesine sebep olmuştur. Şehirler yağmalanmış, tarım arazileri talan edilmiş ve pek çok halk öldürülmüştür. Dolayısıyla on yedinci yüzyıl başlarından on sekizinci yüzyıl ortalarına kadar nüfusun Osmanlı yöneticilerine olan güveni azalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle on sekizinci yüzyıldaki ekonomik problemleri için bkz. Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

14 Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 20.

müdahale ve özellikle gayrimüslim elitin körüklediği milliyetçi ateşle birlikte Ortodoks Hıristiyan nüfus Osmanlı yönetiminin başarısızlıklarına en fazla tepki veren oldu. Bu da on dokuzuncu yüzyılda Yunan Devrimine ve ardından Yunan Krallığı'nın kurulmasını katkıda bulunan başka bir faktördür.

2. Yunan Milliyetçiliği, Yunan Devrimi ve Yunan Bağımsızlığı

Şimdiye kadar Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoks Hıristiyanlar konusundaki hamiliğinin ve İmparatorluktaki yaşam koşullarının kötüleşmesine dair nüfusun hoşnutsuzluğunun Osmanlı İmparatorluğu içindeki milliyetçi ayaklanmaların temelini oluşturduğu iddia edildi. Ancak bunlara ek olarak Yunan milliyetçiliğin ortaya çıkmasını ve sonraki gelişmeleri ayrıcalıklı yapan Yunan Devrimi ve bağımsızlığın kazanılması gibi faktörler de bulunmaktadır. Makalenin bu bölümünde bu özel durumlar detaylı olarak incelenmektedir.

a. Yunan Devrimine kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Toplumu

Aslında Pontus Rum “soykırımı” fikrini savunanların en önemli iddiaları İmparatorluğun kendisi Müslümanlarla gayrimüslimler arasında katı ayırmadan kaynaklanan dini bir temelde kurulduğundan İmparatorluğun diğer gayrimüslim toplumlara gibi Rumlar da her zaman Osmanlı İmparatorluğu tarafından baskı görmüşlerdir. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yasal anlamda böyle bir ayırım olduğu doğrudur; ancak bu gayrimüslimlere her zaman kötü davranıldığı anlamına gelmez. Tabiidir ki özellikle Osmanlı'nın ekonomik ve siyasi olarak çöküşü belirginleştiğinde Osmanlı toplumu üzerindeki baskı artmış ve gayrimüslimler kötü yönetilmiş ve hatta baskı görmüşlerdir. Ancak yine de Osmanlı devletinin Müslüman veya gayrimüslim bütün tebaasını uygun şekilde yönetmek için kanunları, düzenlemeleri ve tüm diğer yasal araçları vardı. Ayrıca seçkin tarihçilerin sıklıkla atıfta bulunulan görüşüne göre Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan diğer Hıristiyan topluluklar içinde Rumlar daima özel bir konuma sahip olmuşlardır. Osmanlı'nın Rum tebaaya olan iltiması İstanbul'un Osmanlı tarafından fethinden hemen sonra görülmektedir. Sultan 2. Mehmet (r. 1451-1481) hemen Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni yeniden kurmuş, yeni bir Patrik'in, Gennadius Scholarius'un (c. 1400-1473), seçilmesine izin vermiş ve Patrikhane'ye geniş haklar tanıyan bir imparatorluk fermanı (*berat*) çıkarmıştır.¹⁵ Dini hakların ve

15 Ortodoks Patrikhanesi'ne verilen haklar o kadar genişti ki pek çok Batılı tarihçi dahi bu imtiyazların kapsamını takdir etmektedirler. Anton Bertram'a göre “Türkiye'deki Rum toplumu (hala resmen “Romalı” olarak bilinmektedirler) tarafından kullanılan kapsamlı ayrıcalıkların bütün yapısı Fatih Mehmet'in tarihi sözüne dayanır. İlk resmi işlerinden biri yeni tebaasının yıkılmış dini örgütünü yeniden kurmak oldu. İstanbul 29 Mayıs 1453'te düştü. 1 Haziran'da Fatih yeni Patrik'in seçilmesini emretti ve

özgürlüklerin yanında Bulgar ve Sırp krallıklarının on dördüncü yüzyılın sonunda ve on beşinci yüzyılın başında fethedilmelerinden sonra bağımsız Bulgar ve Sırp kiliselerinin ortadan kaldırılmasıyla Patrikhane'ye Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün Ortodoks Hıristiyan nüfusu üzerinde sadece ruhani değil aynı zamanda mali ve hukuki otorite de verilmiştir.¹⁶ Rumların ayrıcalıklı statüsü sadece Sultan'ın bu fermanıyla sınırlı değildir. Buna göre Rumlar sadece dinlerini koruyabilmekle kalmamışlar aynı zamanda kendi dillerinde eğitim yapmalarına izin verildiğinden dillerini de koruyabilmişlerdir. Hatta Rumca yazılmış fermanlar bile bulunmaktadır ki İlber Ortaylı'ya göre bu, Rumca'nın İstanbul'un fethinden hemen sonraki yıllarda İmparatorluğun yarı-resmi dili olduğu anlamına gelmektedir.¹⁷

Dini özgürlüklere ek olarak Rumlar, Osmanlı ekonomik yapısında da ayrıcalıklı bir yer edinmişlerdir. Rum tüccar toplulukları Osmanlı tarafından ele geçirilen topraklar üzerinde yayılmışlardır. Örneğin Halil İnalçık Kırım ve Kefe limanlarının 1475'te Cenevizlerden alınmasıyla Osmanlı tüccarlarının bölgeye akın ettiklerini yazmaktadır. 1490'da Kefe'ye giren gayrimüslim tüccarlar arasında on altı Rum, dört İtalyan, üç Yahudi ve iki Ermeni bulunmaktaydı. Başka bir deyişle Rum tüccarlar diğer gayrimüslim tüccarlardan misliyle fazladır.¹⁸ Dahası, Venedik'te Osmanlı tebaasından olan Rum tüccarlarının iki yüz tane evi vardı.¹⁹ Rumlar sadece ticaret alanında aktif olmakla kalmıyorlar aynı zamanda vergi mültezimliği de yapıyorlardı. İstanbul'un fethinden sadece yirmi yıl sonra varlıklı Rumlar İstanbul'un vergi mültezimliği konusunda Osmanlı'ya meydan okuyabilmişlerdi. İnalçık şöyle yazmaktadır:

... 1476'da beş kişilik Rum konsorsiyumu İstanbul gümrüğünün iltizamı için 11 milyon akçe (yaklaşık 245,000 duka) teklif ederken

seçilen Patrik'i en onurlandırıcı şekilde ilan etti, ona kendi eliyle piskopos asasını verdi ve şu unutulmaz sözleri etti: "Patrik olarak bizimle huzur içinde yaşayın ve sizin atalarınızın sahip olduğu bütün ayrıcalıklardan yararlanmaya devam edin." Bu sözler Rum ayrıcalıklarının sözleşmesidir. Patrik de bu ayrıcalıklar sorgulandığı zaman bu sözleri hatırlatmaktan asla geri durmamıştır. Bunlara dayanarak hatırı sayılır yargı kararı alınmıştır ki Patrik ve mahkemeleri bundan her zaman yararlanmışlardır." Bkz. Anton Bertram, "The Orthodox Privileges in Turkey, with Special Reference to Wills and Successions," *Journal of the Society of Comparative Legislation*, New Series, Cilt 10, Sayı 1, 1909, ss. 126-140, s. 126. Yunanlı tarihçi Theodore Papadopoulos bu imtiyazları aynı şekilde anlatmakta ve takdir etmektedir: "Sözleşmelerde tarihsel öncülleri bulunan bu ayrıcalıklar Arap fetihleri zamanında İslam'a ve Hıristiyan Kilisesi'ne girmiş, milli durumlarından bağımsız olarak Sultan'ın Hıristiyan tebaasına yargı kararlarını beraberinde getirmiştir. Bunlar ayrıca Sultan'ın Hıristiyan tebaasına karşı sorunluluğu anlamına da gelmektedir ki tebaanın sadakati Osmanlı Sultanı ve Patrik arasındaki akde göre teminat altına alınmış addedilmiştir. Bu sadakate ve İslam hukukunun emrettiği mali zorunluluklardan muaf olmalarına karşılık Hıristiyan tebaa serbestçe ibadet etme ve geleneksel hayatlarının ve değerlerinin korunması özgürlüğünden yararlanmışlardır." Theodore Papadopoulos, "Orthodox Church and Civil Authority," *Journal of Contemporary History*, Cilt 2, Sayı 4, Church and Politics, (Ekim, 1967), ss. 201-209, ss. 201-202.

16 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 63.

17 Ay. y.

18 Halil İnalçık, "Capital Formation in the Ottoman Empire," *The Journal of Economic History*, Cilt 29, Sayı 1, The Tasks of Economic History, (Mart 1969), ss. 97-140, s. 112.

19 Ay. y., s. 113.

dört kişilik Müslüman konsorsiyumu 2 milyon daha fazla teklif etmiş ve ihaleyi kazanmıştır. Ertesi yıl Edirneli bir Müslüman Türk ve bir Yahudi birleşerek daha yüksek teklifte bulunmuş ancak Rumlardan oluşan bir konsorsiyum daha fazla fiyat vermiştir.²⁰

Rumların Osmanlı ekonomik hayatına güçlü katılımı Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarına özgü değildi. Daniel Panzac on sekizinci yüzyılın sonlarında artık Rumların deniz ticaretinde oldukça, hatta önceki yüzyıllardan daha fazla, aktif olduklarını savunmaktadır. Örnek vermek gerekirse Osmanlı içi deniz ticaretini düzenleyen gayrimüslim armatörler arasında Rumlar çoğunluğu oluşturuyordu.²¹ Dahası Akdeniz'de 1756 ve 1763 arasında İngiltere-Fransa savaşları nedeniyle İngiliz ve Fransız gemilerinin ortadan kaybolması sonucunda Rum tüccar filosu 1783'ten başlayarak Doğu Akdeniz ticaretini kontrol edebildi; Rum ticaret gemileri Avrupa-Rusya ticaretinde kullanılan filonun çekirdeğini oluşturdu.²² Rumların bu verimli dönemi Panzac tarafından şöyle yansıtılmıştır:

... Osmanlı Rum tüccar donanması 1770ler boyunca büyümeye başladı. 1792'de başlayan Fransız Devrimi savaşları ve daha sonra 1797'de Venedik Cumhuriyeti'nin bastırılması Fransız ve Venedikli tüccarların donanmalarının Akdeniz'de ortadan kaybolmasıyla sonuçlandı. Bu kayboluş özellikle Avrupa ilişkilerine Müslüman tüccarlardan daha fazla yönelik olan denizci ve tüccar Rumların işine yaradı.²³

İmparatorluğun ekonomik faaliyetleri üzerindeki bu kontrol çocuklarını eğitim için Avrupa'ya gönderebilen varlıklı bir Rum topluluğunun ortaya çıkması ile sonuçlandı. Özellikle Aydınlanma düşüncelerine aşina olan tüccarlar on sekizinci yüzyıldan başlayarak çocuklarının bu doğrultuda yetişmelerini istedi. Dolayısıyla Rum eliti özellikle Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa düşüncesi ile daha yakın oldu ki bu yakınlık Rumlar arasında milliyetçi ateşin yükselmesine neden olacaktı.²⁴ Önceleri Rum öğrenciler için cazibe merkezi olan en önemli ülke hümanizm ve Rönesans'ın beşiği olan İtalya idi. Ancak On Sekizinci Yüzyıldan başlayarak Almanya, İtalya'nın yerini aldı. Bundan dolayı Fransız Devrimi'nin daha seküler ve cumhuriyetçi düşüncesinin yanında Rum gençleri Johann Gottfried von Herder (1744-1803) ve Johann Gottlieb Fichte (1762-1814)'nin yazılarından Alman Romantizmi ile karşılaşmaya başladı.²⁵

20 Ay. y., s. 124.

21 Daniel Panzac, "International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire during the 18th Century," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 24, Sayı 2, (Mayıs, 1992), ss. 189-206, s. 200.

22 Ay. y., s. 203.

23 Ay. y., s. 204.

24 Rumların Batı felsefesi ile karşılaşmasının daha detaylı anlatımı için bkz. G. P. Henderson, "Greek Philosophy From 1600 to 1850," *The Philosophical Quarterly*, Cilt 5, Sayı 19, (Nisan, 1955), ss. 157-165.

25 Constanze Guthenke, *Placing Modern Greece: The Dynamics of Romantic Hellenism, 1770- 1840*, Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 97.

Ekonomik zenginlik ve sermaye birikimi aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum toplumuna siyasi güç de kazandırdı. On sekizinci yüzyılın başında, on beşinci yüzyılın sonundan beri Osmanlı'ya bağlı olan Eflak ve Boğdan eyaletlerinin yönetimiyle ilgili yerel anlaşmazlıkları idare etmekten yorulmuş Osmanlı idaresi bu eyaletlere merkezden yönetici gönderme kararı aldı. Osmanlı'nın seçimi başkentin Fener semtinin Fenerliler olarak bilinen Rum ileri gelenleri oldu. Aslında başta Padova olmak üzere Avrupa üniversitelerinde eğitim görmüş ve Avrupa dillerine aşina olan Fenerliler halihazırda İmparatorluk dragomanları (çevirmenleri) olarak hizmet vermekteydiler.²⁶ Aynı zamanda tüccarlık da yapıyorlardı ki on yedinci yüzyılın başlarından beri pek çok Fenerli iş adamı Tuna nehri civarındaki eyaletlerde yerleşmeye başlamışlardı. Fenerliler, farklı milletlerle yaptıkları evlilikler yoluyla yerel soylular tarafından kabul edilmeye başlamışlardı.²⁷ On sekizinci yüzyılın başlarından itibaren 1821'deki Yunan Devrimi'ne kadar bu iki eyalet Rum aileler tarafından yönetildi. Wayne Vucinich'a göre Fenerliler Osmanlı İmparatorluğu'na o kadar sadıktı ki onlara "...bazen 'ahlaki ve siyasi durumlarını' tanımlar görünen bir terimle 'Hristiyan Türkler' denirdi."²⁸

Özetle Rumlar Osmanlı idaresinde önemli siyasi, ekonomik, sosyal ve dini ayrıcalıklardan yararlandılar. Denilebilir ki Osmanlılar ilk başta İmparatorluğun Hristiyan nüfusunu idare etmek için Rum Patrikhanesi'nin önceki dini otoritesini kullanmayı denediler. İmparatorluğun Ortodoks öğeleri pahasına Patrik'in yetkisini artırdılar. Bu, Patrikhaneyi Türklerden ziyade Slav halklar için bir tepki hedefi haline getirdi ki bu nedenle örneğin Bulgar özgürlük hareketi ilk başta bağımsız bir devlet değil bağımsız bir kilise isteğiyle başladı.²⁹ Dahası Rumlara verilen ekonomik ayrıcalıklar Rum tüccarlarının ortaya çıkmasına neden oldu ki bunların Avrupa'da eğitim gören çocukları on dokuzuncu yüzyılın başında Rum devrimcilerle dönüştüler.

b. Yunanlılar Kimlerdir?: Tanımlama Sorunu

Yunan milliyetçiliğini anlamak için Helenizmin bir kimlik oluşumu adına ideoloji olarak ortaya çıkması önemli bir gelişme olarak değerlendirilmeli ve dikkatlice incelenmelidir. Böyle bir inceleme Yunanlılar'ın kendilerini nasıl tanımladıklarına dair bir analizi gerektirir. Aslında Yunanlılar'ın tanımı ve kendilerini tanımlamaları uzun süredir ihtilafli bir meseledir. Bu toplumu

26 Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 83, Sayı 3, (Ağustos - Eylül, 1963), ss. 295-315, s. 299.

27 Peter F. Sugar, *Southeastern Europe Under Ottoman Rule, 1354-1804*, Seattle ve Londra: University of Washington Press, s. 132.

28 Wayne S. Vucinich, "The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule," *Slavic Review*, Cilt 21, Sayı 4, (Aralık, 1962), ss. 597-616, s. 602.

29 Ortaylı, a.g.e., s. 64.

tanımlamak için kullanılan en az dört kavram bulunmaktadır.³⁰ İlk olarak Osmanlılar Yunan bağımsızlığına kadar Yunanlılar'ı tanımlamak için *Rum* kelimesini kullandılar. “Roma” dilinden alınan bu sözcük Bizans İmparatorluğu'nun soyundan gelenleri ifade ediyordu.³¹ Balkanlar'da ve Anadolu'da Türkler, Arnavutlar, Valaklar, Yunanlılar, Bulgarlar gibi pek çok etnik topluluk Bizans İmparatorluğu'nda Ortodoks Hıristiyanlar olarak vaftiz edildiler hepsine “Romalı” dendi.³² Aynı şekilde Osmanlılar'da Yunan toplumunun belirli bir tanımı yoktu; daha ziyade Bizans İmparatorluğu soyundan gelenlerin tümünü *Rum* olarak tanımlama eğilimindeydiler. Yunanlılar'ın “Romalı” olarak adlandırılması sadece Müslüman dünyasına has değildi. Yunan Devriminin önemli ideologlarından biri olan Rigas Velestinlis (1757-1798) kendi ulusunu *Rum* ile aynı anlama gelecek şekilde *Romios* olarak tanımlamıştır.³³

Bu Ortodoks toplumunu tanımlamakta kullanılan ikinci kelime ise “Yunan” idi. Aslında bu kelime hala Yunanlılar'ın kendilerini tanımlamak için en eski kullanımlarından biri olmasına rağmen bugüne kadar ve bugün de hala Yunanlılar'ın kendileri tarafından değil fakat Avrupalılar tarafından kullanılmaktadır. Buna göre bu kelime antik Yunanca bir kelime olan *Grakoi*'den türetilmiştir ki Aristo'ya göre ilk olarak Epir'deki Dorlar için İliryalılar tarafından kullanılmıştı. Herkül Milas, Yunan Devrimi'nin önemli ideologlarından biri olan Adamantios Korais (1748-1833)'in Avrupalılar bu ulusu “Yunan” adıyla tanıdığından ulusu bu adla tanımlamayı uygun gördüğünü savunmaktadır.³⁴

Ancak özellikle Yunan bağımsızlığından sonra ne “*Romios*” kelimesi ne de “Yunan” kelimesi Yunanlılar'ın kendilerini tanımlamalarında kullanıldı. Bu kavramsal çekişmenin galibi Yunanlılar'ın antik görkemli tarihlerine işaret eden “Helen” kelimesi oldu. Bundan dolayı bağımsız Yunan devleti ilk başta “Helen” Cumhuriyeti olarak adlandırıldı. Bu nedenle de Osmanlı Rum toplumunun on dokuzuncu yüzyıl sonundan bu yana ulus bilinci kazanması süreci “Helenleşme” olarak nitelendi.³⁵ Öte yandan Yunan Krallığı'nın

30 Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar: Dil, Din ve Kimlikleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 163.

31 Doğu Roma İmparatorluğu'nun “Bizans” olarak adlandırılmasına ilk olarak 1557'de Batı Avrupa'da Alman tarihçi Hieronymus Wolf'un kitabı *Corpus Historiæ Byzantinæ*'i yayınladığında rastlanır. Bu isim daha sonra On Yedinci Yüzyılda Fransız tarihçiler tarafından yaygınlaştırılacaktır. Bkz. Valerie A. Carras, “Some Ecumenical Principles for Teaching and Writing History,” *Journal of Ecumenical Studies*, Cilt 35, Sayı 3/4, Yaz/Güz 1998, ss. 387-400.

32 Aslında Abbasi İmparatorluğu'ndan beri Anadolu yarımadasındaki Müslümanlar *Diyar-ı Rum* (Roma ülkesi) olarak bilinmekteydiler. Bu nedenle 2. Mehmet Osmanlı İmparatorluğu'nu Roma İmparatorluğu'nun halefi olarak gördüğünden İstanbul'u fethettikten sonra kendisini *Kayser-i Rum* (Roma Kayseri) olarak adlandırması şartırcı değildi.

33 Millas, a.g.e., s. 163.

34 Millas, a.g.e., s. 163.

35 Helenleşme süreci esas olarak On Dokuzuncu Yüzyılda yaşanmasına rağmen Helenleşme düşüncesi Yunan milliyetçi ideolojisi olarak On Beşinci Yüzyıla kadar dayandırılabilir. Yunan hümanisti olan George Gemistos Plethon (1355-1452) toplumunun İ.Ö. Dördüncü Yüzyıla, Büyük İskender'in parlak

kurulmasından sonra Osmanlılar bu yeni devletin vatandaşlarını *Rum* değil *Yunan* olarak adlandırma eğilimindeydi. Bu kelime Yunan Krallığı'nda yaşayan Yunanlılar ile Osmanlı İmparatorluğu'nun *Rum* olarak adlandırdığı Yunan tebaasını birbirinden ayırmak için kullanılan "İyonyalı" sıfatından türetilmişti. Başka bir deyişle Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanlılar'ı ile Yunan İmparatorluğu'nun Yunanlıları'nı birbirinden ayırarak Osmanlı Rumları'nın Helenleşmesini önlemeye çalıştılar.

Yunan Devrimi'ne geçmeden önce on sekizinci yüzyılın başındaki Yunan milliyetçiliğinin doğasını daha iyi anlamak için Adamantios Korais ve Rigas Velestinlis başta olmak üzere Yunan Devrimi'nin ideologlarından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Voltaire ve Rousseau gibi Fransız filozoflarından ilham alan Rigas "Türk zorbalığına" karşı savaş çağrısında bulunmuş ve ordu üzerinde sivil kontrolün sağlanması ile vatandaşlarına karşı sorumlu bir hükümet kurulmasını talep etmiştir.³⁶ Osmanlı zorbalığıyla bazı Türkleri potansiyel müttefikler olarak gören Rigas'ın aksine Adamantios Korais bir radikaldi ve ona göre "... bütün Türkler'den saplantı derecesinde nefret edilirdi."³⁷ Bu iki ideoloğun Osmanlı karşıtı ve bazen de Türk karşıtı duruşları on dokuzuncu yüzyıl biterken özellikle eğitimli Yunan gençlerinin düşüncesini şekillendirdi ve Osmanlı tarihinde Yunan Devrimi olarak bilinen sekiz yıl sürmüş ayaklanmaları ve savaşları ateşledi.

c. Yunan Devrimi'nin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları (1821-1829)

Şimdiye kadar Yunan ulusal bilincinin ortaya çıkışı tartışıldı; ancak Yunan Devrimi'nin zamanının ve konumunun belirlenmesinde pek çok başka faktör de etkili oldu. İlk olarak Yunan halkını bağımsızlığa götürecektir şekilde Yunan ulusal bilincinin oluşması on dokuzuncu yüzyılın başına kadar gerçekleşmemişti. İkincisi, on sekizinci yüzyılın sonundan başlayarak Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Yunan tepkisini artıran dış müdahil olarak ortaya çıktı.³⁸

Yunan bağımsızlık emellerine katkıda bulunan ikinci önemli gelişme ise 1800'de İyonya Adaları Osmanlı-Rus ortak donanması ile Fransız işgalinden

günlerine, kadar uzanan Helen uygarlığının mirasına sahip olmasından dolayı Helenler olarak adlandırılabilceğini yazmıştır. Ancak Helenizm'in gerçek dirilişi Rönesans'ta ve Aydınlanma'da Avrupalılar'ın antik Yunan mirasını kabul etmesiyle birlikte olmuştur. Yunanlılar'ın tarihleri ve mirasları hakkında bilinçlenmesini çokça katkıda bulunan Avrupalılar'ın Helen hayranlığı Millas'ın *progonoplexia* (atalara olan güçlü bağlılık) ve *arhaiolatrea* (antik dünyaya tapınma) dediği şeylere neden olmuştur. Bu iki özellik Yunan kimliğinin temelini ve Helen hayranlarının Yunan uygarlığına hayranlık duyan halet-i ruhiyesini oluşturmuştur. Millas, a.g.e., ss. 164-166.

- 36 David Brewer, *The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation*, New York: The Overlook Press, s. 19.
- 37 Brewer, *The Greek War of Independence*, s. 21.
- 38 Örneğin 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı boyunca Rus donanması Mora yarımadasına ulaştı ve yerel halkı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandırmaya çalıştı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982, s. 361 ff.

kurtarıldıktan sonra bu adalarda Septinsular Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Bu otonom devlet Osmanlı İmparatorluğu'nun ismen bir parçası olmasına rağmen aslında Rusya tarafından kontrol ediliyordu. Bu otonomi tecrübesi sınırlı bir bölgede olmasına rağmen Yunan bağımsızlık emeline katkıda bulunmuştur. Daha sonra adalar, Napolyon Savaşları sırasında Fransa tarafından tekrar işgal edilmişti; ancak Napolyon'un yenilmesinden sonra adalar Britanya'ya verildi ve 1815'te başka bir bağımsız cumhuriyet kuruldu. Bu bağımsızlık önceki otonomi tecrübesinden daha etkili oldu; bundan dolayı Yunan bağımsızlık ateşi daha da körüklendi.³⁹

Üçüncü önemli gelişme ise on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında Yunan devrimci örgütlerinin kurulmasıdır. Bu örgütler arasında *Philike Hetairia* (Dostluk Cemiyeti) ilk ve en etkili örgütlerdendir. 1814'te Odesa'da Emmanuel Xanthos, Nicholaos Skufas ve Athanasios Tsalakov⁴⁰ adlı üç Yunanlı tarafından kurulan örgütün üyelerinin sayısının 1821'deki Yunan isyanın hemen öncesinde bine ulaştığı tahmin edilmektedir.⁴¹ Fenerli soyuna mensup iki etkili Rum, Cemiyetin liderleri olmak üzere davet edildiler. Bu iki Rum aynı zamanda Rus devletine hizmet ediyorlardı. Çar I. Alexander'ın Kont Karl Robert Nesselrode (1780-1862) ile birlikte Ortak Dışişleri Bakanı olarak atadığı Kont Ioannis Capodistrias (1776-1831) liderlik önerisini reddederken örgütün en etkili lideri olan ve 1816'da Çar'ın yaveri olarak atanmış olan Alexander Ypsilantis (1792-1828) öneriyi 1820 yılında kabul etti.⁴² Ypsilantis idaresinde Cemiyet Rusya'dan hızla Eflak ve Boğdan Eyaletlerine ve yanı sıra Mora, İstanbul, Ege ve İyonya Adalarına yayıldı.⁴³

Yunan Devrimi'ne neden olan son önemli olay da 1820'de patlak veren Tepedelenli Ali Paşa (1744-1822) ayaklanmasıdır. İleri gelen bir Arnavut'un oğlu olan Tepedelenli Ali Paşa 1788'de İyonya valisi olarak atanmış ve bölgeyi otuz yıldan daha fazla yönetmiştir. Özellikle Yunan devrimcilerine karşı oldukça baskıcıydı ve sağlam yönetimi Rumların Osmanlı yönetimine karşı bütünüyle bir ayaklanma başlatmalarına izin vermemişti. Aslında Tepedelenli Ali Paşa Yunan direniş hareketinden ve gizli örgütlerden haberdardı; öyle ki sürekli olarak Sarayı muhtemel bir Yunan isyanına karşı bilgilendirmeye çalıştı. Ancak o zamanlar Sultan 2. Mahmut (r. 1808-1839) sarayın güçlü bir üyesi olan ve Rum yanlısı olarak tanınan Halet Efendi (1760-1823) tarafından yönlendirilmekteydi. Halet Efendi, Sultan'ı Ali Paşa'nın yetkisini sınırlaması konusunda ikna edebilmişti; ancak bu Ali

39 Duane Koenig, "A Report from the Ionian Islands, December 1810," *The Journal of Modern History*, Cilt 15, Sayı 3, (Eylül, 1943), ss. 223-226, s. 223, özellikle dipnot 2.

40 C. W. Crawley, "John Capodistrias and the Greeks before 1821," *Cambridge Historical Journal*, Cilt 13, Sayı 2, 1957, ss. 162-182, ss. 175-176.

41 Clogg, a.g.e., s. 51.

42 Ay. y., s. 48.

43 Crawley, a.g.e., s. 179. Philike Hetairia'nın daha detaylı tartışması için bkz. Brewer, a.g.e., ss. 26-35.

Paşa'nın devlete karşı ayaklanması ve Mora Yarımadasındaki Rumlar üzerindeki sıkı kontrolünün ortadan kalkması ile sonuçlandı.⁴⁴

Herkes Mora bölgesinde kayda değer bir Rum isyanı beklerken şaşırı şekilde ilk Rum isyanı İmparatorluğun daha uzak bir kısmında, Boğdan'da 1821'in Mart ayında Alexander Ypsilantis tarafından başlatıldı. Ypsilantis bir ordu toplamayı ve Prut Nehrini geçmeyi başarırken Romanyalılar'ı ordusuna katılmaya teşvik edebileceğini umuyordu. Ancak Romanyalılar Fenerliler'in sindirici rejiminden halihazırda bıkmışlardı ve Rumlar'ın yanında çarpışmaya hevesli değildiler. 1821 yılının Haziran ayında Ypsilantis'in ordusu Osmanlı birlikleri tarafından yenilgiye uğratıldı ve Ypsilantis, Habsburg İmparatorluğu'na kaçtı.⁴⁵

Bu arada hemen hemen aynı zamanda Mora bölgesinde başka bir isyan başladı. *Philike Hetairia*'nın başlattığı Tuna ayaklanmasının aksine bu bir halk hareketiydi ve hızla bütün Mora bölgesine yayıldı. İsyanı bastırmak için gönderilen Osmanlı birlikleri devrimciler tarafından yenilgiye uğratıldılar; isyan süresince bölgede yaşayan Müslüman nüfus neredeyse tamamen yok edildi. Salahi Sonyel'e göre "Mart 1821'de Mora bölgesinde kadınlar ve çocuklar da aralarında olmak üzere yaklaşık 50,000 Müslüman yaşadığı tahmin edilmektedir. Bir ay sonra Rumlar Paskalya'yı kutlarken hemen hemen hiçbiri kalmamıştı." Yalnızca Tripoli şehrinde 5 Ocak 1821'de 10,000 Müslüman katledildi.⁴⁶ Bu nedenle Rum isyanı Osmanlı yönetimine karşı bir tepki olarak başladı; ancak bir kez tetiğe basıldığında toptan bir Müslüman karşıtı ayaklanmaya dönüştü ve bölgede yaşayan binlerce Müslüman'ın hayatına mal oldu.

13 Ocak 1922'de Rum isyanı liderleri bir araya geldi ve Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etti. İsyanı bastırmakta Osmanlı'nın yetersiz kalması Sultan 2. Mahmut'un Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan (1769-1849) destek istemesine neden oldu. Mehmed Ali Paşa, Sultan'ı desteklemesine karşılık Girit ve Mora Yarımadasının valiliğini istedi ve istekleri kabul edildi. 1824'ten 1826'ya kadar Mısır birlikleri isyanı neredeyse tamamen bastırdılar. Ancak bu defa Mehmet Ali Paşa tarafından ortaya konan daha güçlü bir yönetim yerine daha zayıf ve bağımsız bir Yunanistan'ı tercih eden Avrupa güçleri müdahale ettiler. Rusya, İngiltere ve Fransa ortak donanması 20 Ekim 1827'de Navarin Koyunda bulunan Mısır-

44 Halet Efendi Fenerliler tarafından eğitilmişti ve İstanbul'un tercüman ailelerine hizmet etti. Dahası, valiler de dahil olmak üzere bütün üst-düzyer memurlar makamlarını korumak için Halet Efendi'ye değerli hediyelerle rüşvet vermek zorundaydılar. 1820'de Tepedelenli Ali Paşa'dan talep ettiği hediyeleri alamadı. Ali Paşa'nın davranışıyla hayal kırıklığına uğramış ve Rum arkadaşları tarafından baskıcı yönetimi hakkında ikna edilmiş olan Halet Efendi Sultan'ı Ali Paşa'nın İyonya'daki yetkilerini kısıtlayan bir ferman yayınlamaya ikna edebildi. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, a.g.e., s. 2879.

45 Clogg, a.g.e., s. 49.

46 Salahi Sonyel, *The Turco-Greek Imbroglia: Pan-Hellenism and the Destruction of Anatolia*, Ankara: SAM Papers, 1999, ss. 12-15.

Osmanlı donanmasına saldırdı ve tamamen yaktı.⁴⁷ Bunun arkasından 1828'de Osmanlı'nın Rusya'ya savaş ilan etmesi ve müteakiben bir yıl sonra yenilmesi geldi. Sonunda 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdı.

Yunan bağımsızlığının tanınması Osmanlı-Yunan çekişmesinin sonunu getirmede; aksine toplumlar arası ilişkileri tamamen değiştirdi. Sonraki bölüm bu nedenle Yunan bağımsızlığının nasıl daha ileri bir Yunan irredantizmini körüklediği ve nasıl Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının Yunan milliyetçiliğinin Osmanlı Rumlarına yansımaları ile birleştiğinde Türkler ve Rumlar arasındaki toplumlararası çatışmaları daha da artırdığı konularına odaklanacaktır. Bu toplumlararası anlaşmazlıklar İmparatorluğun bütün kısımlarında yaşanmasına rağmen Pontus bölgesindeki olaylar temel odak noktası olacaktır.

III. Pontus Meselesini Tanımlamak: Tarihsel Gerçeklerin Bir Değerlendirmesi

Pontus Meselesini tanımlamak bu fenomenin karmaşık yapısı nedeniyle zor bir iştir. Girişte belirtildiği üzere konuyla ilgili iki rakip tarih yazımı bulunmaktadır ve bunlar temel tarihsel gerçekleri değerlendirirken çatışmaya düşmektedirler. Bu bölümde bu nedenle on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başındaki çalkantılı yıllarda Pontus Bölgesinde gerçekte ne olduğu ve bu olayların Pontus Meselesinin daha doğru bir açıklamasını ortaya koyacak şekilde nasıl değerlendirilebileceği incelenmektedir.

1. On Dokuzuncu Yüzyılda ve Yirminci Yüzyılın Başında Megali Idea (Büyük Düşünce) ve Yunan Genişlemesi

1832'de kurulan Yunanistan Krallığı'nın sınırları sadece Mora Yarımadası ve Attika bölgesiyle sınırlıydı. Başka bir deyişle Yunanlılar tarafından Yunan anakarası olarak talep edilen Tesalya, Epir ve Batı Trakya Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmıştı. Bu da yeni devleti Theodore George Tatsios'un değindiği gibi revizyonist yapmıştır: "...Yunanistan'ın esas amacı yeni devletin sınırları içine hala Türkler'in elinde bulunan ve çoğunlukla ya da büyük ölçüde Rumlar'ın yaşadığı toprakları kapsayacak şekilde genişlemek olacaktır."⁴⁸ Dolayısıyla en başından beri Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu pahasına sınırlarını genişletme amacındaydı. Aslında bu

47 Navarin olayının ve İngiliz-Rus ilişkilerinin daha detaylı bir tartışması için bkz. C. W. Crawley, "Anglo-Russian Relations 1815-40," *Cambridge Historical Journal*, Cilt 3, Sayı 1, 1929, ss. 47-73.

48 Theodore George Tatsios, *The Megali Idea and the Greek Turkish War of 1897: The Impact of the Creta Problem on Greek Irredentism, 1866-1897*, Boulder: East European Monographs, 1984, s. 6.

pratik politika gündeminin ideolojik arka planı, on dokuzuncu yüzyılın ortasında canlandırılacak olan yüzlerce yıl öncesine dayanan bir düşünceden kaynaklanmaktadır. “*Megali Idea*” (Büyük Düşünce) olarak bilinen bu düşünce Yunanlıların milli ve dini bilinçlerine derinden işlemiştir ve Yunanlıları Hıristiyanlık için Konstantinopol’un yeniden ele geçirilmesi ve 1453’te yıkılan evrensel Hıristiyan Bizans İmparatorluğu’nun yeniden kurulması için harekete geçirmek üzere tasarlanmıştır.⁴⁹

Megali Idea’nın irredentist ideolojisi Güneydoğu Avrupa, Ege adaları, Girit, Kıbrıs, Anadolu ve Pontus olmak üzere eski Bizans topraklarına doğru sürekli bir yayılmayı gerekli kılacaktı. *Megali*

Idea, kavram olarak ilk defa açık şekilde hırslı bir Yunanlı politikacı olan ve 1844 yılının Ocak ayında Yunan Millet Meclisi’nde bu ideolojinin temel özelliklerini dile getiren John Kolletis tarafından şu şekilde ortaya konmuştur:

Yunan Krallığı sadece Yunanistan değildir; Yunanistan sadece onun en küçük ve en yoksul parçasıdır. Yunan sadece Krallıkta yaşayan değildir; fakat bunun yanında İyonya veya Selanik veya Serez veya Edirne veya İstanbul veya Trabzon veya Girit veya Sisam veya Yunan tarihine ya da Yunan ırkına ait herhangi başka bir bölgede yaşayandır...Helenizmin iki büyük merkezi vardır, Atina Krallığının başkentidir. İstanbul büyük başkenttir, bütün Yunanların hayali ve umududur.⁵⁰

Diğer bir deyişle, Yunan Krallığı’nın kurulması ne Osmanlıları ne de Yunanlıları memnun etmiştir. Osmanlılar Yunan bağımsızlığını Osmanlı’nın

49 Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1998, s. 3, ayrıca bkz. Michael M. Finefrock, “Ataturk, Lloyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Seize Constantinople from the Allies, June-August 1922.” *The Journal of Modern History*, Cilt 52, Sayı 1, Talep Üzerine Ek, Mart 1980, ss. D1047-D1066. Megali Idea Yunan zihinlerinden, özellikle de siyasi ve dini elitin zihninden, asla kaybolmamıştır ve aslında Osmanlı’nın Rumlar’a olan toleransı Megali Idea’nın beslenmesini sağlamıştır. Tatsios’a göre “Türk fatihinin [2. Mehmet] Hıristiyan dinini tahrip etmeme kararı Megali Idea’nın gelişmesinde en çok öneme sahip olaydır. Ortodoks Patrikhanesi Helenizmim ve Balkanların Helenleşmiş ırklarının merkezi olmuş ve gelecekte Türk boyundurğundan kurtulmanın tek umidi haline gelmiştir. Dolayısıyla Bizans İmparatorluğu yok olmuş ve Yunan ırkı bastırılmış olsa da Yunan nüfusu Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk olmayan öğelerinden en önemlisi olarak hayatta kalmıştır. Bkz. Tatsios, a.g.e., s. 9.

50 Richard Clogg, “The Greek *millet* in the Ottoman Empire,” Benjamin Braude ve Bernard Lewis (der.) içinde, *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society I, The Central Lands*, New York: Holmes and Meier, 1982, s. 193. Clogg, Zeta adında Atinalı bir Yunan’dan Kolletis’inkine hayli benzer ilginç bir alıntı yapmaktadır: “Bizim Yunanistan’ın bu köşesini ülkemiz, Atina’yı başkentimiz veya Partenon’u ulusal tapınağımız addettiğimizi düşünmeyin. Partenon bizim hiçbir sempatiğimiz olmayan bir dönem ve dine aittir. Bizim ülkemiz dilinin Yunanca ve dininin Ortodoks Yunan kilisesinin inancı olduğu geniş topraklardır. Başkentimiz Konstantinopol, ulusal tapınağımız dokuz yüz yıldır Hıristiyanlığın şerefi olan Ayasofya’dır. Bu tapınağın, bu başkent ve bu toprağın Müslümanlar tarafından kutsiyeti bozulduğu ve tahakküm altına alındığı sürece Yunanistan sessiz kalırsa utanç verici durumda kalacaktır.” Bkz. Richard Clogg, “The Byzantine Legacy in the Modern Greek World: The Megali Idea,” Lowell Clucas (der.) içinde, *The Byzantine Legacy in Eastern Europe*, Boulder: East European Monographs, 1988, s. 253.

toprak ve toplum bütünlüğüne karşı ölümcül bir tehdit olarak görürlerken, ki bu Osmanlı Rumları arasında daha başka isyanlara neden olacaktı, Yunan Krallığı'nın Yunanlıları yeni devletlerinin sınırlarından hoşnut değillerdi. Dolayısıyla Yunanistan'ın kurulması Osmanlı-Yunan ilişkilerini çözmediği gibi daha da alevlendirdi.

Megali Idea sadece romantik propagandacılar tarafından ilan edilmemiş, Yunan devletinin kendi kuruluş dokümanlarında da belirtilmiştir. Örneğin Kral 1. George (r. 1863-1913) 1864 Yunan Anayasası'nda "Yunanistan Kralı" olarak değil "Helenlerin Kralı" olarak adlandırılmıştır ki bu da neredeyse yaşıyor olurlarsa olsunlar bütün Yunan milleti üzerinde otorite sahip olduğu anlamına gelmektedir.⁵¹ Dahası, *Megali Idea* Yunanistan Krallığı'nın sınırları içinde kalmamış, on dokuzuncu yüzyıl ortalarından başlayarak hızla Osmanlı İmparatorluğu'nun en ücra köşelerine yayılmıştır. Örnek verecek olunursa, 1865'te Kolletis'in daha önce bahsedilen ünlü konuşmasından yirmi yıl sonra Trabzon'da Kral 1. George'un tahta geçmesini kutlayan Yunan dinleyicilerinin önünde yapılan bir konuşma şu kelimelerde bitmiştir: "Gelin hükümdar, Doğu'nun halkları sizi beklemekte...ve Yunan İskender'e benzer şekilde barbar Asya'da uygarlık kurmanızı...Çok Yaşa Helenlerin Kralı 1. George!Çok Yaşa Yunan Milleti!Çok Yaşa Koruyucu Güçler!"⁵² Dolayısıyla, Trabzon bu irredentist düşüncelerin sızmasıyla Helenizmin Pontus Bölgesi'ndeki merkezi haline gelmeye başladı.

Richard Clogg'a göre "*Megali Idea* yeni kurulan Yunan devletinin sadece hakim ideolojisi değildi; aslında *tek* ideolojisiydi."⁵³ Ancak buna rağmen *Megali Idea* monolitik bir ideoloji değildir. En az üç değişik biçimi vardır ki hepsi yirminci yüzyıl başına kadar var olmuştur. İlk biçimi "...Konstantinapol merkezli Bizans-Yunan İmparatorluğu'nun diriltilmesinin romantik hayaliydi."⁵⁴ Bu seçenek sıradan Yunanlılar için çekici görünse de daha pragmatist siyasetçiler bunun gerçekten bir hayal olduğunun farkındaydı. İkinci biçimi "...Osmanlı İmparatorluğu içinde Rumlar'ın kültürel ve ekonomik üstünlüklerinin sağlanması arzusuydu ki bu doğal bir süreç yoluyla aşamalı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun içeriden yıkılmasına yol açacaktı ve bu da rakip Yunan ve Türk milletleri arasında şiddetli bir çatışma gerektirmiyordu."⁵⁵ Özellikle Yunan tüccarlar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki uzantıları ekonomik çıkarlarını ve karlı ticaretlerini korumak için böyle barışçıl bir seçeneği önermekteydiler. Son olarak, üçüncü biçimi "...Yunan Krallığı'na katılmaları suretiyle Yunan *irridentasının* ilerlemeci şekilde yerine getirilmesiydi ki bu Osmanlı

51 Clogg, *A Concise History of Greece*, op.cit., s. 46.

52 Clogg, "The Greek *millet* in the Ottoman Empire," a.g.e., s. 198.

53 Clogg, "The Byzantine Legacy...", a.g.e., s. 254.

54 Tatsios, a.g.e., s. 4

55 Ay. y.

İmparatorluğu ile kafa kafaya çarpışma demektir.”⁵⁶ Yunan siyasetçileri tarafından savunulan bu üçüncü biçim on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında üstün gelmiştir. Bu nedenle 1923 Lozan Antlaşması ile Türk-Yunan çekişmesinin nihai çözümüne kadar Yunan Krallığı sürekli olarak topraklarını genişletmeye çalışırken Osmanlı İmparatorluğu ve daha sonra da Türk milliyetçi hareketi bu genişlemeyi engelleme amacındaydı.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de 1864 – 1874 yılları arasında Yunanistan’da on yıl içerisinde yirmi iki hükümetin işbaşına gelmesiyle, ki en uzun hizmet eden sadece bir buçuk yıl görevde kalmıştı, büyük bir siyasi karmaşa yaşandı. Ancak özellikle on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında Yunanistan göreceli olarak siyasi istikrarı yakalamıştı ki bu da iç gelişme ve dış toprak genişlemesi için uygun ortamı yarattı. 1864’te İngiltere, İyonya adalarını Yunanistan’a bıraktı; böylelikle bu Yunan genişlemesinin başlangıç noktası olarak algılanabilir. Ancak asıl fırsat 1877 – 1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla birlikte geldi. Yunanistan, Rusya’nın yanında yer alma amacında olsa da İngiltere ve Fransa’nın baskıları sonucunda savaş boyunca tarafsız kaldı. 1878 Berlin Kongresi’nde Yunanistan Girit’i, Epir’i ve Tesalya’yı istedi; ancak Osmanlı İmparatorluğu bu talepleri reddetti. 1881’de İngiltere’nin arabuluculuğu ile nihai çözüm Osmanlı İmparatorluğu’nun bütün Tesalya’yı ve Epir’in sadece küçük bir parçasını Yunanistan’a vermesiyle gerçekleşti.

Yunanistan’ın toprak genişlemesi *Philike Hetairia*’nın kurulmasından yaklaşık bir yüzyıl sonra yeni bir Yunan irredentist örgütün kurulmasıyla hız kazandı. *Ethniki Hetairia* (Milli Cemiyet) adındaki bu yeni örgüt 1894 yılının Kasım ayında daha ziyade Yunan ordusunun genç subayları tarafından kuruldu. Cemiyet’in amaçları şu şekilde ilan edildi: “Yunanlıların birleşmesi, özgürleşmesi ve ilerlemesi için durmaksızın çalışmak, ve zamanı geldiğinde... zayıf ve küçük Yunanistan’ı desteklemek; Büyük Yunanistan için çalışmak, bu mevcut hükümetin isteklerine karşı gelmek anlamına gelse bile.”⁵⁷

Ethniki Hetairia’nın faaliyetleri elverişli uluslararası koşullarla birlikte toprak genişlemesi için daha fazla çabaya neden oldu. Yunan milliyetçi gündeminde bir sonraki topraklar Girit ve Makedonya idi. 1896 sonlarında Girit’te Yunan otoritelerinden kaynağını alan bir isyan patladı ve 21 Ocak 1897’de Yunan ordusu adayı Yunanistan’la birleştirmek üzere Girit’e çıktı. Ancak Avrupa güçleri duruma müdahil oldular ve Girit’in uluslararası himaye altında olduğunu ilan ettiler. Bu müdahale Yunan emellerine son vermedi. Geri çekilen Yunan ordusu kuzey Tesalya’ya gönderildi ve Osmanlı-Yunan sınırını geçti. Bu defa Osmanlı’nın cevabı kesindi. Osmanlı

56 Ay. y.

57 Salahi Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara: Turkish Historical Society Publications, 1993, s. 266.

birlikleri Yunanlılar'ı yendi ve Atina'ya doğru ilerlemeye başladı. Bu Büyük Güçleri alarma geçirdi ve müdahalelerine neden oldu. Mayıs 1897'de imzalanan ateşkesten sonra barış görüşmeleri başladı. Osmanlı İmparatorluğu barış anlaşmasının gerekli koşulları olarak Tesalya'nın geri verilmesini ve Yunanistan ile anlaşmaların yenilenmesini isterken Büyük Güçler anlaşmaya Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında daha önceki dengeyi bozacak herhangi bir madde eklemekte isteksizdiler. Böylece Osmanlı İmparatorluğu savaş süresince işgal ettiği toprakları geri vermek ve Yunanistan tarafından ödenen küçük bir miktar savaş tazminatıyla yetinmek zorunda kaldı.⁵⁸ Dahası 1898'de uluslararası himaye Girit'i ilk genel vali olarak Yunanistan Prensi George'a (1869-1957) verdiğinde Osmanlı İmparatorluğu adayı fiilen kaybetti.

1897 yenilgisi siyasi kazanımlarına rağmen Yunanlılar için küçük düşürücüydü; bu nedenle misilleme fırsatını bekliyorlardı ki bu fırsatı 1912'de yakaladılar. Bir dizi görüşmeden sonra yetenekli ve hırslı Yunan siyasetçisi Eleftherios Venizelos (1864-1936) Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilk kez Sırp Başbakanı Milovan Milovanoviç (1863-1912) tarafından ilan edilen ve Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Bulgaristan'ı içeren Balkan ittifakına katıldı. Genel harp 1912 yılının Ekim ayında Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan Karadağ saldırısıyla başladı. Diğer Balkan devletleri de hemen buna katıldılar ve düzensiz Osmanlı birliklerini hızla yenerek başkent çevresinden bile geri çekilmeye zorladılar. Ancak özellikle de Makedonya gibi etnik olarak karmaşık bir bölgede savaş ganimetlerini paylaşmak eski müttefikler arasında başka bir savaş dizisine neden oldu ve Osmanlı birlikleri Edirne de dahil olmak üzere daha önce kaybettikleri toprakları geri alabildiler.

Yunanistan için Balkan Savaşları'nın toprak kazanımları muazzamdı. Yunanistan, Selanik'i, Kavala'nın verimli ovaları da dahil olmak üzere Makedonya'nın sahil şeridini, İyonya ile Epir'i, Girit'i (adanın Yunanistan ile birleşmesi daha önce Osmanlı İmparatorluğu tarafından resmen tanınmıştı) ve Midilli, Sakız Adası ve Sisam adalarını elde etti. Ülkenin nüfusu neredeyse iki katına çıktı.⁵⁹ Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu Doğu Trakya'daki küçük bir toprak parçası dışında Avrupa'da neredeyse bütün varlığını kaybetti. Aslında Balkan Savaşları Osmanlı İmparatorluğu'nu revizyonist bir devlete dönüştürdü; çünkü Osmanlı makamları revizyonizmi dağılma tehdidini yok edemeseler bile ertelemenin tek çözümü olarak görüyorlardı. Bu nedenle Balkan Savaşları'nın bitiminden sadece bir yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu son savaşına girdi ki

58 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın daha detaylı tartışması için bkz. Mehmet Uğur Ekinci, "The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: A Diplomatic History," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Temmuz 2006.

59 Smith, a.g.e., s. 19.

bu da 1914'teki Birinci Dünya Savaşı'ydı ve sonunda İmparatorluğun dağılması ile sonuçlanacaktı.

Sonuç olarak Yunan bağımsızlığından sonra Osmanlı-Yunan ilişkileri incelendiğinde Yunan irredentizminin bu ilişkilerin daha da kötüye gitmesindeki en önemli sebeplerden biri olduğunu görülmektedir. Süregelen Yunan genişleme çabaları ve özellikle İngiltere, Rusya ve Fransa olmak üzere Batının Yunan emellerine desteği Osmanlılar'ın Yunanlılar'a ve Avrupalı patronlarına ciddi şekilde güvensizlik duymalarına neden oldu. Bu sorunlu ilişkilerin sıradan Osmanlı Rumları'na yansımaları olmuştur ki makalenin bir sonraki bölümünde bunlar incelenecektir.

2. On Dokuzuncu Yüzyılda ve Yirminci Yüzyılın Başında Anadolu Rumları

a. On Dokuzuncu Yüzyılın Sonuna Kadar Genel Bir Değerlendirme

Anadolu Yarımadasının bütün köşelerine yayılmış olan Osmanlı Anadolusunda yaşayan Rumlar on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında monolitik ve homojen bir toplum olarak değerlendirilemezler. Smith, İmparatorluğun farklı yerlerinde yaşayan en az üç farklı Yunan toplumundan bahsetmektedir. Batı Anadolu'da "...İzmir'in ve batı kıyı şeridinin tarihsel şehirleriyle birlikte göreceli olarak yoğun nüfusu"⁶⁰ bulunmaktaydı. Bu toplum köylü çiftçilerden geniş orta sınıfa ve eğitilmiş burjuvazi sınıfına kadar neredeyse bütün sosyal katmanları içermektedir. Avrupa ile olan kayda değer iletişim ve İmparatorluğun diğer Rum toplumlarına göre göreceli olarak daha eğitilmiş oluşları Ege bölgesinin Rum toplumunu Yunan milliyetçi hareketin hedefi haline getirmişti ve bu toplum Yunanistan'da meydana gelen siyasi gelişmelerden kolaylıkla etkileniyordu. İkinci grup ise esasen Karaman eyaletinde yaşayan iç Anadolu'nun Ortodoks toplumundan oluşmaktaydı. Bu Ortodoks toplumu Türkçe konuşmaktaydı; Yunanca bilgileri alfabe ile sınırlıydı. Dolayısıyla kitaplarını Türkçe yayınlıyorlar ancak Yunan karakterleriyle yazıyorlardı. *Karamanlides* olarak bilinen bu halk "...meslek, sınıf ve ırk menşei bakımından değil sadece dinleri ile Müslümanlardan ayrılabilirlerdi."⁶¹ Osmanlı sosyal sistemiyle bütünleşme dereceleri o kadar yüksekti Yunan milli bilincinden ve irredentist isteklerinden en az etkilenen Rum toplumdur. Son olarak, Yunan toplumunun üçüncü çeşidi kuzeydoğu Anadolu'daki Pontus bölgesinde antik Yunanca konuşan Ortodoks

60 Ay. y., s. 27.

61 Ay. y., s. 27. *Karamanlides*'in daha detaylı bir anlatısı için bkz. Richard Clogg, "Anadolulu Hıristiyan Karındaşlarımız: The Turkish Speaking Greeks of Asia Minor," John Burke ve Stathis Gauntlett (der.) içinde, *Neohellenism*, Canberra: Australian National University Publications, 1992, ss. 65-91.

62 Ay. y., s. 26.

toplumuydu.⁶² Bu halk kendilerinin iki büyük Pontus krallığının torunları olduklarını iddia etmeye başladılar. İlk Pontus Krallığı MÖ. 280 yıllarında kurulmuş ve güçlü hükümdarı Mithridates Eupator (MÖ. 132-63) hakimiyetinde genişlemiştir. Ancak MS. 62 yılında Roma hakimiyetine girdi. İkinci Pontus Krallığı ise Bizans İmparatorluğunun soyundan gelenler tarafından İstanbul'un Latinler tarafından 1204'te fethedilmesinden sonra kurulan Comnenos Hanedanlığıydı. On beşinci yüzyılın ikinci yarısına kadar, yani Başkenti Trabzon Sultan 2. Mehmet tarafından 1461'de fethedilene kadar ayakta kaldı. Bu ikinci Pontus Krallığı'nın Comnenos Hanedanlığı'nın erkek mirasçıları önce sürgüne gönderildiler ve daha sonra 2. Mehmed'e suikast düzenleme girişimine katıldıkları suçlamasıyla idam edildiler. Trabzon'un fethinden sonra yerel Hıristiyan toprak sahipleri çokça korundular. Dimitri Korobeinikov'a göre "...On altıncı yüzyılın başından bu yana Pontus merkezlerinden biri olan Bayburt'taki Ortodoks Hıristiyan tımarları Hıristiyan asker toprak sahiplerinin Müslüman toplumuna katıldığını göstermektedir."⁶³ Diğer bir deyişle Osmanlılar on dördüncü yüzyılın sonunda ve on beşinci yüzyılın başında Balkanlar'da yapmış olduklarını burada da yapmışlardır; yani Hıristiyan toprak sahiplerinin yönetiminde Hıristiyan nüfusu korumuşlardır. Dahası "[b]u Pontus Rumları en geç 1220ler'den bu yana Müslüman yönetimi altında olmalarına" rağmen "...On beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar pek çok Pontus metropolit piskoposu bulabiliriz."⁶⁴ Diğer bir deyişle özellikle İstanbul'un fethinden sonra Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin yeniden düzenlenmesinden sonra Pontus bölgesindeki dini merkezler de korundu ve Patrikhanenin yetkisine verildi. Özetle on dokuzuncu yüzyıla kadar Rum toplumu güçlü bir asimilasyon olmadan Osmanlı toplumuna çok fazla entegre olmuştu.

Yunan Devrimi Osmanlı çok-etnili yapılarına ilk ciddi darbe olmasına ve Rumlar'a karşı büyük bir güvensizlik oluşmasına rağmen Smith, Yunan Devrimi ile 1919-1922 Yunan-Türk Savaşı arasında "...Rumlar, Osmanlı'nın hemen hemen hiç müdahalesi olmadan artmaya ve yayılmaya, kolonileştirmeye, içeriye nüfuz etmeye, yeni işler kurmaya ve milliyetçi ideallerini yaymaya devam ettiler. Hiç katliam veya yaygın zulüm yaşanmadı..."⁶⁵ Aynı şekilde Sonyel'e göre özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rumlar "...Osmanlı devletinin işlerindeki 1821 Rum isyanından önce sahip oldukları ekonomik ve kısmen siyasi etkilerini büyük ölçüde geri kazanmışlardı."⁶⁶ Diğer bir deyişle On Dokuzuncu Yüzyıl boyunca yukarıda belirtildiği gibi Rumlar daha önceki siyasi ve ekonomik

63 Dimitri Korobeinikov, "Orthodox Communities in Eastern Anatolia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Part 1: The Two Patriarchates: Constantinople and Antioch," *Al-Masaq*, Cilt 15, Sayı 2, (September 2003), ss. 197-214, s. 198.

64 Ay. y.

65 Smith, a.g.e., s. 29.

66 Sonyel, a.g.e., 1993, s. 257.

ayrıcalıklarını geri kazandılar ve Pontus bölgesinde de zenginleşmeye devam ettiler.⁶⁷

*b. On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda
İç Nüfus Hareketleri*

On Dokuzuncu Yüzyıldaki nüfus hareketleri konusunda On Dokuzuncu Yüzyılın ortalarından itibaren Orta Anadolu ve Karadeniz bölgesindeki Rum nüfusun dikkate değer şekilde düştüğü Osmanlı istatistiki verilerinden anlaşılabilir. Bu düşüşün iki önemli sebebi vardır. Her şeyden önce 1853-1856 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarında ve Balkan savaşlarında Rus ilerlemesinden kaçarak Kafkaslardan ve Balkanlardan göç eden Müslümanların olağanüstü akını vardı. Bu göçmenlerden on binlercesi Anadolu'nun iç kısımlarına ve Karadeniz Bölgesi'ne yerleştirildi. Örneğin 1864'te Samsun'u ziyaret eden bir İngiliz misyoneri "bölgeyi Kafkas göçmenlerle dolu buldu...Paşa zavallı sürgünleri her yöne dağıtmak için gücünü sonuna kadar kullanıyordu. Gemiler dolusu göçmen diğer limanlara gönderildi."⁶⁸ Diğer bir deyişle, bu yıllarda Müslüman nüfusu Rum nüfusa göre çok daha fazla arttı. Müslümanların bölgede yerleşmeleri çok büyük sorunlara neden oldu; öyle ki bazen bölgenin Rumlar da dahil olmak üzere özellikle gayrimüslim sakinlerinin barış ve huzurunu bozdu.

Orta Anadolu ve Karadeniz bölgesindeki Rum nüfusun azalmasının ikinci sebebi İmparatorluğun bu bölgelerindeki Rumlar'ın Batı kıyı şeridine yaptıkları iç göçtü. Pek çok Yunan kaynağı bu göçlerin zorunlu hareketler olduklarını ve Osmanlı otoriteleri tarafından kasıtlı olarak planlandıklarını iddia etmektedir. Ancak Yunan tarihçi Gerasimos Augustinos'a göre "bu zamanda Rumların başlattıkları göçler otoriteler tarafından ne zorlanmış ne de yönetilmiştir. Ekonomik çıkarlar Rumların seyahatlerinin arkasındaki itici güçtü."⁶⁹ Bu iç göçler öyle bir dereceye ulaşmıştı ki örneğin Kayseri'nin Rum Ortodoks Metropoliti 1834 yılında çalışabilir Rum erkeğinin neredeyse yüzde altmışının Kayseri vilayetindeki şehirleri terk ettiğini ve daha ziyade İmparatorluğun kıyı bölgelerine doğru yöneldiğini belirten raporlar hazırlamıştır.⁷⁰

67 Rumların siyasi ve ekonomik durumlarını nasıl koruduklarına dair bir örnek vermek gerekirse Osmanlı İmparatorluğu'nun 1879'a ait salnameleri önemli ipuçları vermektedir. Buna göre hükümet hizmetinde hakimler, profesörler, diplomatlar, valiler vs. olmak üzere elliden fazla yüksek rütbeli Rum memur bulunuyordu. Dahası, İstanbul'da listelenen 40 özel bankerin arasında 12 Rum, 12 Ermeni, 8 Yahudi ve 5 Levanten bulunuyordu. Benzer şekilde başkentteki 35 borsacıdan 18'i Rum iken Türkiye'nin Avrupa'da bulunan kısmında 32 bankerden 22'si Rum'du. Bütün bu istatistikler On Dokuzuncu Yüzyılın sonlarına doğru Rum toplumunun bir kez daha Yunan Devrimi'nden önce oldukları kadar güçlü şekilde ortaya çıktıklarını göstermektedir. Bkz. Sonyel, a.g.e., 1993, ss. 257-258.

68 Alıntılanan Gerasimos Augustinos, *The Greeks of Asia Minor: Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century*, Kent: The Kent State University Press, 1992, ss. 24-25.

69 Ay. y., s. 26.

70 Ay. y., s. 27.

Orta Anadolu ve Karadeniz'deki Rum cemaatinin oranı kayda değer şekilde düşerken Osmanlı İmparatorluğu'nun genel Rum nüfusu on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında arttı. Rum nüfüsündeki bu artışın en önemli sebeplerinden biri Yunanistan Krallığı'ndan ve Kıbrıs'tan Osmanlı İmparatorluğu'na olan göçlerdi. Yunan devletinin siyasi istikrarsızlığı ve ekonomik yetersizliği vatandaşlarını Ege'nin öte yakasında kazançlı işler aramaya zorladı. Augustinos'un yazdığı gibi:

Yunanistan'a iyi bir iklim ve şimdilik seyrek nüfuslu bir toprak, ancak hiçbir ehemmiyeti olmayan birkaç ticaret merkezi ve toplumsal düzen ve idari verimlilik sorunlarıyla mücadele eden bir hükümet bahşedildi; bu ilk yıllarda vaat edilen ülkeden çok daha azdı. Kişisel güvenlik risklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun sık nüfuslu bölgelerindekinden daha fazla olmaması ve memurların insanların özel işlerine haksız yere müdahale etmemeleri pek çok Rum'u sultanın topraklarında kalmaya ikna etmeye ve diğerlerini daha iyi ekonomik fırsat arayışıyla Helen Krallığından göç etmek için cesaretlendirmeye yeterliydi.⁷¹

Smith'e göre "...Rum toplumlarının batı kıyısındaki [yani Anadolu Yarımadasının Ege bölgesindeki] ekonomik büyümeleri kısmen Yunan göçüne bağlıdır ve bu göçü çekmeye yardım etmiştir."⁷² Dahası, Anadolu'nun Avrupa ticaretine açılması ve İzmir'den hinterlanda demiryolları döşenmesi ticareti kolaylaştırdı ve daha fazla Yunan nüfusu çekti. Sonyel ayrıca şöyle yazmaktadır: "Yunanistan bütün tebaasına iş sağlayamadığı için pek çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşadı ve çalıştı. Kıbrıs Rumları bile belli aralıklarla İmparatorluğun güney kıyısına, özellikle de Antalya'ya, iş aramak için göç ettiler."⁷³

Pontus bölgesinden Rum göçünün rotası Batı Anadolu'yla sınırlı değildir; on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Rumlar Rus topraklarına da göç ettiler. Aslında Yunan yazarlar Rum göçünün nedeninin Osmanlı'nın Pontus Rumları'na uyguladığı zulüm olduğunu yazma eğilimindedirler. Bu tez Venizelos ve Yunan dini otoriteleri tarafından Birinci Dünya Savaşı süresince ve sonrasında Avrupa kamuoyunu bu göçmen Rumlar'ın geri döndürülebileceklerine ikna etmek için çokça kullanılmıştı. Ancak, Augustinos'un iddia ettiği gibi, bu göç temelde güvenlik kaygılarından değil ekonomik nedenlerden kaynaklanıyordu. Yazılarında yapılan şu uzun alıntı Yunan göçünün nedenlerini açıkça göstermektedir:

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan [Kafkaslar'daki] Müslüman kabile halklarının terk ettiği topraklar yeni yerleşimcileri kabul

71 Ay. y., s. 29.

72 Smith, a.g.e., s. 25.

73 Sonyel, a.g.e., 1993, s. 261.

etmeye hazırdı. Rus yetkilileri bu toprakların sömürgeleştirilmesini desteklemenin değerini takdir etmekte hızlı davrandılar. Anadolu'nun Batısı'nda hazır duran Hıristiyan nüfus bu ihtiyaçlarına tam da cevap verir görünüyordu. İki hükümet [Osmanlı ve Rus hükümetleri] tarafından onaylanmış şekilde halkların imperiyal bölgeler arasında yer değiştirmesinde Ruslar kendilerinin pazarlığın daha iyi kısmını aldıklarını hissetmiş olmalılar. Rus devlet diniyle aralarında anlaşmazlık bulunan inanca sahip yetenezsiz, yerleşik olmayan Müslümanlar gidiyorlardı; yerlerine gerekli yeteneklere sahip ve yerleşmeye hazır dindaşları geliyorlardı.

Kırım Savaşı'nın hemen sonrasında Pontus kıyısındaki şehirlerde Rus konsolosları ve temsilcileri Hıristiyan göçmenleri eğitmek için gayretle çalıştılar. Osmanlı Devletinin Rum Ortodoks ve Ermeni tebaasına teşvik olarak Ruslar duvarcı, marangoz, taş ustası gibi nitelikli işçilere iyi ücretle iş vermenin yanısıra yerleşmek için toprak ve çarist otoriteler tarafında daha iyi muamele sözü önerdiler...

...Rusya'ya göç etmiş olanlardan pek çoğu gerçeğin verilen sözlerle örtüşmediğini gördü. Bu deneyimle hayal kırıklığına uğramış olarak bir süre sonra geri dönüş izni için Osmanlı otoritelerine talepte bulundular.⁷⁴

Bu cümleler gösteriyor ki Ruslar Ortodoks Hıristiyanların haklarını korumak bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışmakla kalmıyor aynı zamanda Kafkasya bölgesinde yerleşmeye ikna etmek Rum nüfusu cezbetmeye çalışıyorlardı.

Pontus Rumları'nın nüfus büyüklüğü meselesi uzun zamandır anlaşmazlık noktasıdır. Yunan kaynakları tarih boyunca bölgede Rum çoğunluğun bulunduğunu ispatlamak amacıyla bölgede yaşayan Pontus Rum nüfusunu abartma eğilimindedir. Ancak okura daha gerçekçi bir anlatı sunmak için Osmanlı nüfus sayımları da eklenmelidir. Çünkü Osmanlı otoriteleri İmparatorluk sınırları içersinde Batılıların nüfus çalışmalarına katılmalarına hiçbir zaman izin vermediler ve İmparatorluğun dağılmasına kadar nüfus sayımları sadece Osmanlı yetkililerinin sorumluluğundaydı. Bu da Batı'nın istatistiki bilgilerinin sadece ikincil kaynak olarak kullanılabilceği anlamına gelmektedir. Bir örnek vermek gerekirse Batılı bir tarihçi, A. Synvet, Rum Patrikhanesi'nin Bulgarları, Sırpı, Romanyalıları ve diğer Ortodoks Hıristiyanları Helenleştirme çalışmasına katılmış ve Osmanlı

74 Augustinos, a.g.e., ss. 30-31.

75 Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985, ss. 47-48. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum nüfusla ilgili Yunan istatistik çalışmalarının daha detaylı analizi için bkz. Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York: New York University Press, 1983.

İmparatorluğu'ndaki Rum nüfusun sayısının 1878'de 4,324,369 olduğunu iddia etmişti.⁷⁵ Ancak Osmanlı nüfusunu belirlemek için Osmanlı nüfus sayımı sonuçlarını kullanan Kemal Karpat'ın ulaştığı sonuca göre İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan Rum nüfus 2,332,191'di (tüm nüfusun %13.4'ü) ki bu da Synvet tarafından ortaya konan rakamın neredeyse yarısıdır. İstatistiki bilgiler arasındaki bu büyük fark sağlam istatistiki temellere dayanmayan abartılmış sayıların tuzağına düşmemek için Osmanlı nüfusunu çalışanların çok dikkatli olmaları gerektiğini göstermektedir.⁷⁶

Kemal Karpat'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumlar'ın nüfusu 1905'te hafifçe artarak 2,823,063'a (nüfusun %13.5'i) yükselmiş ve 1914'te tüm nüfusun %9.3'üne tekabül edecek şekilde 1,729,738'e düşmüştür.⁷⁷ Bu da demektir ki Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde Rum nüfus tüm nüfusun %10'dan daha azını teşkil etmekteydi. Bu rakamlar aynı zamanda 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumlar'ın yaklaşık rakamının 1.5 milyon olduğunu ortaya koyan *Encyclopaedia Britannica*'da verilen rakamlarla yaklaşık aynı düzeydedir.⁷⁸

Pontus Bölgesi'yle ilgili nüfus tartışmalarına gelirsek bu makalenin bölgenin nüfus istatistikleri ile ilgili başlangıç noktası 1831'de Sultan 2. Mahmud'un emriyle düzenlenen birinci Osmanlı nüfus sayımıdır. Bu nüfus sayımında sadece erkek nüfus sayılmış ve Trabzon vilayetindeki Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun sırasıyla 46,890 ve 11,431 olduğu belirlenmişti.⁷⁹ Trabzon vilayetinin istatistikinin seçilmesinin nedeni bu vilayetin sınırlarının Yunanlılar'ın Pontus bölgesi tanımına kabaca uymasındır. Elbette gayrimüslim ögeler sadece Rumlar'ı değil aynı zamanda Ermeniler'i ve diğer Hıristiyan toplulukları da içermekteydi. Bu bilgi aynı zamanda 1840lar'da Karadeniz Bölgesi'ni ziyaret eden Alman seyyah Jakob Philip Fallmerayer tarafından da desteklenmiştir. Buna göre Fallmerayer, Rumlar'ın bölgenin hiçbir yerinde çoğunluğa ulaşmadığını belirtmekte ve bunu örneklemek için Trabzon şehrinde yaşayan nüfusun sayısını vermektedir ki burada Rum hanelerin sayısı 400'ü pek az geçerken yaklaşık 5,000 Müslüman hane bulunmaktaydı.⁸⁰ 1869'da Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre Trabzon şehrinde 1,776 Rum hanesi bulunurken Müslüman haneler 5,763'e tekabül etmekteydi. Dahası, Trabzon Sancağının bütününde sayılmış 63,365 hane arasında 10,519 hane Rumlar'a aitti.

76 Kemal Karpat, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893," *International Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 9, 1978, ss. 237-274, bkz. tablolar, ss. 258-274.

77 Ay. y., ss. 237-274.

78 Sonyel, a.g.e., 1993, s. 261.

79 Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı (1831), Ankara, 1943, ss. 214-215, alıntılanan Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, Trabzon: Serander Yayınları, 2001, s. 26.

80 Jakob Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Frangmanlar*, translated by Hüseyin Salihoğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, ss. 54-55.

1871'de Trabzon, Lazistan, Canik ve Gümüşhane sancaklarından oluşan Trabzon Vilayeti'nde bulunan 146,972 haneden 23,874'ü Rumlar'a aitti.⁸¹ Diğer bir deyişle 1869-1871 yılları arasında Rum nüfusu oransal olarak en fazla Trabzon şehrinde yoğunlaşmıştır (30,8%); Trabzon Sancağı göz önüne alındığında düşerken (16,6%) Trabzon Vilayeti söz konusu olduğunda oran daha da düşmüştür (16,2%). Bu da Rum tüccarlarının ve esnafın kentlerde ve şehir merkezlerinde yerleştiğini, kırsal alanlardaysa daha çok tarım faaliyetleriyle uğraştıklarından dolayı Müslümanların sayısının Rumları geçtiğini göstermektedir.

Trabzon Vilayet Salnamesine göre 1895'te Trabzon'da yaşayan 1,071,477 kişiden 157,212'si (14,6%) Rum'du; 1871'de oranın %16,2'den düşmesinin nedeni büyük ihtimalle yukarıda da bahsedildiği gibi Kafkaslar'dan Pontus bölgesine olan Müslüman göçü ve aynı anda Pontus bölgesinden Kafkaslar'a olan Rum göçüdür.⁸² 1897'de İstanbul'da yayınlanan ansiklopedik bir kitapta Trabzon vilayetinde yaşayan nüfus rakamının 1,477,700 olduğu belirtilmişti. Nüfus içerisinde 193,000 Rum'a (toplam nüfusun %13'ü) karşılık 636,700 Müslüman bulunmaktaydı.⁸³ 1898'de Trabzon Vilayet Salnamesi nüfus rakamını 1,163,815, Rumların rakamını ise 181,044 (15,5%) olarak belirlemektedir.⁸⁴ 1901'de bu defa rakamlar sırasıyla 1,211,644 ve 185,784 (15,3%) olmuştur.⁸⁵

Özetle, Osmanlı arşivlerinden elde edilen istatistiki bilgiler Rumlar'ın Pontus bölgesinde hiçbir zaman çoğunluğu oluşturmadıklarını göstermektedir. Bu nedenle 1919 Paris Barış Konferansı'nda ve bunu takip eden bağımsız bir Pontus devleti kurulmasına dair uluslararası toplantılarda bazı Yunan delegasyonlarının toprak talepleri ciddi bir temele dayanmamaktaydı. Yunanlılar, bölgede yaşayan pek çok Müslüman'ın din değiştirmiş Rumlar olduğunu ve din değiştiren bu Rumlar'ın bazılarının bu "gerçeğin" farkında bile olmadıklarını göstermeye çalışmaktadırlar ki böyle bir iddianın Batılı devletleri bölgede çoğunluğu oluşturduklarına ikna etmeye yetmeyeceğinin farkında olmalarına rağmen bu çaba içindedirler.

*c. On Dokuzuncu Yüzyılın Sonunda ve Yirminci Yüzyılın Başında
Müslümanlar ve Rumlar Arasındaki Toplumlararası İlişkiler*

On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Rum eğitim, edebi ve kültürel cemiyetleri öncelikle başkentte ve daha sonra Anadolu'da Rumlar'ın

81 Çapa, a.g.e., ss. 141-143.

82 Ay. y., s. 144.

83 Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, İstanbul: 1897 [1313], içinde belirtilmiş Çapa, a.g.e., s. 28.

84 Çapa, a.g.e., s. 144.

85 Ay. y., s. 146.

yaşadığı tüm yerlerde mantar gibi çoğalmaya başladılar. *Sillogi* olarak bilinen bu cemiyetler Anadolu'nun Ortodoks nüfusunu Helenleştirme amacındaydı. Osmanlı Rumları *Rum* olarak adlandırılır ve yüzyıllardır Osmanlı toplumuna entegre olurken on dokuzuncu yüzyılın ortalarından başlayarak başkente ve Anadolu'ya gönderilen Yunan öğretmenler Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Yunan milli bilincini yükseltmeye çalıştılar. Buna göre Sonyel sadece İstanbul'da "...böyle yaklaşık 20 *sillogi* c. 1878 bulunduğunu ve en önemlisinin İmparatorluk içerisindeki 200 Rum okulunu kuran ... Rum Edebi Cemiyeti" olduğunu yazmaktadır.⁸⁶ Bu okullar Yunan bankaları, Yunan devletinin para yardımı ve Mısır'daki varlıklı Yunan toplumunun katkıları ile desteklenmekteydi; öğretmenler Atina Üniversitesi'nde *Megali Idea*'nın başlıca propagandacıları tarafından eğitilmekteydi.⁸⁷ Bu okullar ve Osmanlı Rumları'nı Helenleştirmeye dair misyoner faaliyetleri Anadolu'nun iç kısımlarında çok az bir başarı sağlamış olsa da İmparatorluğun kıyı bölgelerinde, özellikle de İstanbul, İzmir ve Trabzon gibi büyük şehir merkezlerinde, oldukça başarılı olmuşlardır.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, 1908'de Girit'in Yunanistan ile birleşme kararı ve Balkan Savaşları Türkler'in Rumlar'a olan güvensizliğini artırdı. Özellikle iki Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında Müslümanlar'ın Balkanlar'dan İstanbul ve Anadolu'ya zorunlu göçü durumu daha da kötüleştirdi. Balkanların Müslüman sakinlerine karşı Yunanlılar ve Bulgarlar tarafından uygulanan vahşet Osmanlılar arasında büyük rahatsızlığa sebep oldu. Osmanlı savaş esirlerine karşı uygulanan katliamların da İmparatorluğun her yerinde önemli yansımaları oldu. Sonyel, 65,000 Osmanlı savaş esirinin Lavrio'nun dış kesiminde çöl ada olan Makronisi'ye götürüldüklerini ve pek çoğunun burada katliama uğradığını kabul eden Yunan tarihçi Grigoriadis'e referans vermektedir.⁸⁸ Dahası, çok fazla sayıdaki göçmeni yerleştirme sorunu da doğmuştu. Bütün bu problemler Anadolu'da yaşayan Rum nüfusa karşı pek çok zulumu beraberinde getirdi ve hükümet zaman zaman bu olayları önlemekte yetersiz kaldı.

Bütün bu gelişmeler Venizelos'u bir çözüm ortaya koymaya yöneltti. Venizelos, Türk ve Rum nüfuslar arasındaki güvensizliğin birlikte yaşamalarını çok zorlaştırdığını anlamıştı. Dolayısıyla Osmanlı Sarayı ile Türk Trakya'sının ve Anadolu'da Aydın Vilayeti'nin Yunanca konuşan nüfusu ile Yunan Makedonyasında ve Epir'indeki Müslüman nüfusun mübadelesine dair bir anlaşmaya varmaya karar verdi.⁸⁹ Ancak Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi bu süreci durdurdu ve nüfus mübadelesi düşüncesi neredeyse on yıl donduruldu.

86 Sonyel, a.g.e., s. 264.

87 Ay. y.

88 Ay. y., s. 277.

89 Smith, a.g.e., ss. 32-33

Balkan Savaşları Rumlar'ın Osmanlı memurları tarafından İmparatorluğun toprak bütünlüğünü koruma konusunda önemli bir tehdit olarak görülebileceklerini ortaya çıkardı. Sadece Rus himayesine güvenen Ermeniler'in aksine Rumlar yalnızca Avrupalılar tarafından desteklenmiyorlardı; aynı zamanda Osmanlı Rumları'nı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hale getiren kendi devletlerine de sahiplerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nu 1878 – 1923 yılları arasında “bir soykırım kuşağı” yaratmakla itham eden Mark Levene bile bu büyük tehdit algılamasını kabul etmektedir:

Manidardır ki muhtemel bir Türk devletinin siyasi bütünlüğüne Yunan meydan okuması Ermeniler'in bir araya getirebileceği herhangi bir şeyden daha inandırıcıdır. Yunanistan ne de olsa imparatorluktan neredeyse bir yüzyıl önce Batı Akdeniz'de ve Trakya'da Osmanlı'nın zararına genişleyerek ayrılmıştır ve Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki'nin yenilmesinin ardından Anadolu ana kıtasının toptan ve –ilk başlarda başarılı- işgaline teşebbüs etmiştir. Dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin özellikle de Türkler'e bağlı Akdeniz ve Ege adalarında ve kıyı şeridinde Osmanlı Rum beşinci sütununun varlığından ve İzmir'den Batı'ya yapılan ticaretteki üstünlüklerinden endişe etmekte haklı sebepleri vardı.⁹⁰

Osmanlı yönetiminin daha doğrusu İttihat ve Terakki Cemiyetinin Rumlar'a dair bu sıkıntılı algısına rağmen 1913'ün sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Rumlar'ı ayrıcalıklı konumlarını geri kazanmışlardır. Türk karşıtı ve Yunan yanlısı batılı diplomatların en hararetlilerinden biri olan ve 1913 yılı Kasım ayından 1916 Şubat ayına kadar İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Büyükelçisi olarak görev yapan Henry Morgenthau (1856-1946) bile son derece Yunan hayranlığı taşıyan kitabı *Atina'ya Gönderildim*'de şunları yazmıştır:

Öğrendim ki sadece İstanbul'da değil bütün Anadolu'da Rumlar bankacılığı, gemi taşımacılığını, ve genel ticaret işini büyük ölçüde kontrol ettiler. İstanbul'daki bazı Rumlar dünyada herhangi bir yerde karşılaştığım insanlar arasında en parlak ve kültürlü olanlar arasındaydılar. Yüksek eğitilmiş, birçok dili akıcı bilen ve oldukça müreffeh olan bu Rumlar hangi toplumda olurlarsa onu süsleyeceklerdi. Bazıları sadece İstanbul'un diplomatik olmayan sakinleriydi ki diplomatik sosyal çevrelere de kabul edilmişlerdi.

Diğer birçok Muhammedi olmayanlar gibi Rumlar'ın da Türkiye'de yasal statüleri olduğunu gördüm ki hiçbir Avrupa ülkesinde bunun bir

90 Mark Levene, “Creating a Modern ‘Zone of Genocide’: The Impact of Nation and State-Formation on Eastern Anatolia, 1878-1923,” *Holocaust and Genocide Studies*, Cilt 12, Sayı 3, (Kış 1998), ss. 393-433, s. 407.

benzeri yoktur. Aynı bir yasal topluluğu teşkil ederler ve kendiler için bütün toplumsal haklardan faydalanırlar. Kendi okullarını kurar ve desteklerler. Bu özel konumları Türk hükümetinin teokratik yapısından kaynaklanmaktadır.⁹¹

Özet olarak on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında birbirini takip eden savaşlarda Osmanlı'nın sürekli yenilgileri İmparatorluğun toprak bütünlüğünü korumaya dair kaygılarını artırırken İmparatorluğun gayrimüslim azınlıkları, özellikle de Rumlar ve Ermeniler doğrudan isyanlar örgütleyerek veya Osmanlı-karşıtı faaliyetlere verdikleri dolaylı destekle bu emniyetsizlik duygusuna katkıda bulundular. Dolayısıyla bir kısır döngü yaratılmış oldu. Azınlıkların yaptığı bu faaliyetler Osmanlı'nın İmparatorluğun idamesine dair kaygılarını artırdı ve bu emniyetsizlik duygusu Osmanlı'nın azınlıklar üzerindeki baskısını artırmasına ve İmparatorlukta yaşayan Rumlarla Ermenilerin daha da yabancılaşmasına nende oldu. Batılılar tarafından da şiddetlendirilmiş olan bu kısır döngü yirminci yüzyılın ilk yıllarında bir felakete dönüşecek ve sadece gayrimüslimlerin değil Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün vatandaşların hayatlarını son derece menfi şekilde etkileyecekti.

3. Pontus Cemiyeti ve Faaliyetleri

Yukarıda ortaya konduğu gibi on dokuzuncu yüzyılın sonunda İmparatorluğun farklı kısımlarında kurulmuş *sillogi* olarak adlandırılan pek çok Rum cemiyeti vardı ve Osmanlı Rumları'nın Helenleşmesine hizmet ediyorlardı. Özellikle Pontus bölgesini göz önüne alacak olursak Pontus Cemiyeti en faal *sillogi*'den biriydi. Aslında Pontus Cemiyeti yekpare bir yapıda değildi; kuzeydoğu Anadolu'nun farklı kısımlarında kurulmuş pek çok küçük örgütü altında toplayan bir şemsiye örgüttü..

a. Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Rum Örgütlerinin Kurulması

Pontus Bölgesi'ndeki ilk Rum örgütleri Merzifon Amerikan Koleji'nde 1904'te gizli örgütler olarak kurulan *Rum İrfanperver Klübü ile Pontus Klübü*'dür. Aynı yıl İnebolu'da Rum kökenli Amerikan rahibi Clematheos tarafından başka bir gizli örgüt kuruldu.⁹² Dört yıl sonra 1908'de Samsun'da Amasya Metropolitisi Germanos Karavangelis (1866-1935) himayesinde iki gizli örgüt daha kuruldu.⁹³ Bu örgütler *Rum Teceddüd ve İhya Cemiyeti ile*

91 Henry Morgenthau, *I Was Sent to Athens*, New York: Doubleday, Doran and Company, 1929, kitabın tam metnine ulaşmak için bkz. <http://www.hri.org/docs/Morgenthau/>

92 Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, İstanbul: Babil Yayıncılık, 2003, s. 70.

93 Pontus Meselesi: Teşkilat – Rum Şekavet ve Fecayi-i Hükümetin İstilaat ve Tedabiri: Avrupa Hükümetleriyle Muhabere, Ankara: [Alıntılanmamış Yayıncı], 1922, der. ss. 118-119.

Müdafaa-i Meşruta cemiyetleriydi. Bu son örgüt askeri bir örgüttü ve batıda İnebolu'dan doğuda Batum'a kadar Pontus bölgesinde yaşayan bütün Rumları silahlandırmak amacındaydı. Yunan tarihçi Stephanos Yerasimos Rum gizli örgütlerinin dini bir lider olan Germanos tarafından askerileştirilmesini şöyle eleştirmiştir: “Bir meşru müdafaa örgütü kurulmasını gerektiren yerel bir hoşnutsuzluk bulunmamasına rağmen Germanos bu semtin [Kadıköy, Samsun yakınlarında] gençleriyle 1908 devriminden hemen sonra ilk silahlı milis örgütünü kurmuştur.”⁹⁴ Dahası, Rum şirketlerinin bu örgütlere lojistik destek sağlayarak katkıda buldukları anlaşılmıştı. Örneğin 1908'de bu gizli örgütün üyelerini daha sonra silahlandırmak için kullanılacak elli Manlicher tüfeği Rum Destunis Şirketi tarafından nakledilmiş ve İstanbul'un Kadıköy semtinde bulunan Mercanis'in kahvehanesinde saklanmıştır.⁹⁵

Bu kuruluş döneminin ardından özellikle Samsun'daki Rum örgütleri Bafra, Çarşamba, Fatsa, Havza, İnebolu, Kavak, Sinop, Tokat ve Ünye dahil olmak üzere Karadeniz bölgesinin pek çok şehrinde hızla şubelerini kurdular; hatta Kırşehir, Kayseri ve Ürgüp'ü kapsayacak şekilde Anadolu'nun iç kesimlerine doğru genişlediler.⁹⁶ 1909'da bütün bu örgütler Trabzon Metropolit Chrysanthos Filippides (1881-1949) tarafından kurulan bağlantılar yoluyla *Asya-yi Suğra Cemiyeti*'nin kontrolüne girdi.⁹⁷ 1910'da Pontus Cemiyeti *Pontus* başlığıyla bir gazete çıkarmaya başladı.⁹⁸

b. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Rum Örgütlerinin Faaliyetleri

1914't Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı'nın dahil olması ve bunu müteakiben Osmanlı ordularının Doğu cephesinde yenilmesi Rusya'nın Karadeniz bölgesinin kıyı şeridi de dahil olmak üzere Doğu Anadolu'yu işgaliyle sonuçlandı. 18 Nisan 1916'da Rus birlikleri Trabzon'a girdiler ve Metropolit Chrysanthos tarafından karşılandılar. Chrysanthos'un Rus Çarı'na gönderdiği bir mektupta şehrin Ruslar tarafından işgal edilmesine olan desteğini bildirmiştir.⁹⁹ Trabzon valisi Cemal Azmi Bey (1868-1922) yönetimi, mevcut Belediye Meclisini fesheden ve çoğunluğu Rumlardan oluşan yeni bir meclis kuran Chrysanthos'a bırakmak zorunda kaldı.¹⁰⁰ Rusya'nın Karadeniz kıyılarını işgal etmesinden cesaret alan Rum örgütleri faaliyetlerini yoğunlaştırdılar ve bu örgütler tarafından silahlandırılmış Rum

94 Yerasimos, a.g.e., s. 356.

95 Ay. y., s. 57.

96 *Pontus Meselesi*, a.g.e., ss. 118-119.

97 Ali Güler, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.49.

98 Ay. y.

99 *Pontus Meselesi*, a.g.e., s. 165.

100 Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Trabzon: Serander Yayınları, 2000, s. 175.

düzensiz çeteleri Türk köylerine saldırmaya başladı. En güçlü çete liderlerinden biri olan Vasil Usta ile Rus gizli servisi iletişime geçti ve bir Rus torpidosu ile bölgedeki çeteleri örgütlemek üzere Samsun'a gönderildi.¹⁰¹ Daha sonra Vasil Usta Sivas'a gönderildi ve "genel isyan" başlatmak için yüzlerce silahlı adam topladı.¹⁰² 24 Eylül 1916'da Müslümanlar'ı karşılık vermeye zorlamak ve Ruslar'ı Müslüman saldırılarına karşı Rumlar'ı korumaya zorlamak için Müslüman köylerine saldırdı. Bu defa Samsun'daki Yunan Konsolosluğu'nun sekreteri Lazaros Melidis kendisine eşlik ediyordu. Ancak Ordu yakınlarında Türk birlikleri tarafından yenilgiye uğratıldı ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kaldığı Trabzon'a kaçtı.¹⁰³ Bu ayaklanmanın sonucunda Tirebolu bölgesinin Rumları 1916 yılının Kasım ayında Sivas Vilayeti'nin iç bölgelerine yerleştirildiler. 1917 yılının Ocak ayının sonlarına doğru Bafra'da yaşayan Rumlar da Ankara Vilayeti'ne yerleştirildiler. Yunan kaynakları bu yeri değiştirilen Rumlar'ın Osmanlı birlikleri tarafından kıyıya uğratıldığını iddia etseler de Yerasimov yeri değiştirilen Rumlar'a karşı uygulanan bir katliam olmadığını ve 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda evlerine geri döndüklerini yazmaktadır.¹⁰⁴

Rusların geri çekilmesinden sonra Türk yetkilileri tarafından incelenen Trabzon'daki Rum Metropolitliği arşivleri Birinci Dünya Savaşı süresince Chrysanthos'a gönderilen gizli yazışma belgelerini içermektedir. Bu belgelerde Chrysanthos, bazı Rumlar'ın Doğu Anadolu'da konuşlanmış Türk ordularının durumu ve taktikleri konusunda Rus subayları bilgilendirmek üzere görevlendirildiği konusunda bilgilendirilmekteydi. Bu mektuplardan 1917 tarihli ve Chrysanthos'a yazılmış ikisinde böyle iki Rum casusu Polihronyos Partenopulos ve Pavlos Patmanidis isimleri geçmekteydi.¹⁰⁵ Dahası, bu belgelerden bölgede görev yapan Metropolitler de dahil olmak üzere pek çok Rum dini liderinin yeni Rum gizli örgütlerinin kurulmasına katkıda buldukları anlaşılmaktaydı. Gümüşhane Metropolitliği'nden Chrysanthos'a 18 Aralık 1917 tarihinde gönderilmiş bir mektup merkezi Trabzon'da bulunan *Rum İttihad-ı Milli Cemiyeti*'nin bir şubesinin Gümüşhane'de kurulduğunu ortaya koymaktaydı.¹⁰⁶

Pontus Cemiyeti'nin sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda değil Avrupa'da da şubeleri bulunmaktaydı. Avrupa'daki Rum propagandasının merkezi Fransa, özellikle de Marseilles'di. Bu şehirde *Harici Pontuslular Kongresi* adıyla

101 Yerasimos, a.g.e., s. 360.

102 Ay. y., s. 361.

103 Ay. y., ss 361-362.

104 Ay. y.

105 Aksi belirtilmediği sürece makalenin bu bölümünde başvurulan bütün mektuplar Trabzon Metropolit Ofisi'nde te ortaya çıkarılmıştı ve bir Rum'un (Dimitraki Efendi) ve bir Türk mütercimim (Mülazım-ı Evvel Ziya) da dahil olduğu bir komite tarafından tercüme edilmiştir. *Pontus Meselesi*, a.g.e., s. 120.

106 Ay. y., s. 217.

bir örgüt kurulmuştu ve liderliğini Giresun Binbaşı Konstantin Konstantinides'in oğlu Yorgi Paşa yapmaktaydı.¹⁰⁷ 1917'de Kongre'nin toplantılarından birinde Konstantinides sadece bölgeyi Pontus olarak tanımlamakla kalmadığı aynı zamanda bölgedeki Rum faaliyetleri hakkında yorumda bulunduğu bir konuşma yaptı. Buna göre Pontus'u batıda Kastamonu vilayetinden doğuda Kafkaslara kadar uzanan bir bölge olarak tanımladı. Bölgede yaşayan 3.5 milyon nüfusun 1.5 milyonunun Ortodoks Rumlar'dan, 500,000'inin Rumca konuşan Müslüman Rumlar'dan, 250,000'inin kendilerini Osmanlı memurlarına Müslüman olarak tanıtan Ortodoks Rumlar'dan ve 1,250,000'inin Türkler, Gürcüler, Türkmenler ve Çerkezler olmak üzere diğer etnik kökenlerden müteşekkil olduğunu iddia etti.¹⁰⁸ Diğer bir deyişle Türkler bölgede sadece küçük bir azınlığı teşkil ederken Rumlar'ın çoğunluğu oluşturduğunu dile getirdi. Elbette bu sayılar oldukça abartılmıştı ve yukarıda belirtildiği gibi akademik çalışmalarla ve Karadeniz bölgesindeki nüfus üzerinde yapılan hükümet nüfus sayımlarıyla tutarlı değildi.

Konstantinides böyle propagandacı konuşmalar yapmakla kalmadı aynı zamanda yabancıların ilgisini Pontus davasına çekmeye çalıştı. Zamanın Rus Dış İlişkiler Komiseri Leon Trotsky (1879-1940)'ye yazdığı mektuplarının birinde Rusların bölgeden çekilmesinden sonra sınırları doğuda Rus sınırından batıda Sinop vilayetine kadar uzanacak bir cumhuriyetin kurulmasını talep etti.¹⁰⁹

Bölgede bağımsız değilse bile otonom bir Pontus devletinin kurulmasını talep eden Rumlar'ın karşılaştığı en önemli problemlerden biri bölgenin aynı zamanda başka bir Osmanlı azınlığı olan Ermeniler tarafından da talep edilmesiydi. 1918'in ikinci yarısında Avrupa'daki Rum ve Ermeni diasporası Cenevre'de üyeleri büyük çoğunlukla Rum ve Ermeniler'den oluşan Türkiye Mazlum Milletler Cemiyeti (*Ligue des nationalités opprimées de Turquie*) kurulması ile daha örgütlü hale gelmişse de Mudros Mütarekesi ve savaş ganimetleri aralarında özellikle de Trabzon şehrinde ciddi bir çekişmeye neden oldu.¹¹⁰ Diğer bir deyişle Osmanlı karşıtlığı Rumlar'ı ve Ermeniler'i sadece Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar birleştirdi; ancak yine de özellikle Chrysanthos ve Venizelos Osmanlı İmparatorluğu'na ve Kemalist güçlere karşı Rum-Ermeni işbirliğinin sürmesi için çaba sarf ettiler. Bu toprak anlaşmazlığı neden Pontus bölgesinin Paris Barış Konferansı'nda ve müteakiben 1919 ve 1922 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderiyle ilgili bir çok uluslararası toplantıda Ermeniler ile Rumlar arasında önemli bir problem olduğuna

107 Yerasimos, a.g.e., s. 367.

108 Konstantinides bu sayıları Atina'da yayımlanan *Neologos* adlı bir gazete makalesinden aldığı söylemektedir. *Pontus Meselesi*, a.g.e., ss. 138-139.

109 Ay. y., s. 140.

110 Sonyel, a.g.e., 1993, s. 346.

göstermiştir.¹¹¹ Kasım 1918’de Konstantinides Marseilles’de başka bir kongre topladı ve kongrenin sonunda kabul edilen kararı İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon’a (1859 – 1925) gönderdi. Bu kararda Konstantinides, İttifak Devletleri’nin 1,500,000 Yunanlı üzerinde himayesini talep etti ve Rus sınırından Sinop Vilayetine kadar uzanan bir Pontus Cumhuriyeti kurulmasını talep etti.¹¹² Ancak o sırada bölgeye dair İngiliz dış politikası bir Ermeni devleti kurulması ve İttifak Devletlerinin himayesine verilerek Pontus Rumları’nın da bu muhtemel Ermeni devletine entegre edilmeleri yönündeydi. Başka bir deyişle İngilizler bile bölgede bu kadar küçük Rum nüfusları ile bir Rum devleti kurmanın imkansız olduğunun farkındaydı; dolayısıyla bir Rum-Ermeni federasyonu daha makul bir seçenek olarak görünüyordu.

Konstantinides, Pontus davası için Avrupa desteğini sağlamaya çalışırken Metropolit Chrysanthos Kafkasya bölgesinde yaşayan Rumlar ile bağlantı kurma amacındaydı. Daha önce de bahsedildiği gibi bu Rumlar on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Ruslar tarafından cezbedildiler ve bölgede önemli bir topluluk oluşturdular. Tiflis’te yaşayan bir Rum olan Velisaridis tarafından Metropolit Chrysanthos’a gönderilen mektuplardan birinde Velisaridis, Chrysanthos’u Kuban veya Sochum’dan Pontus Cemiyeti için gönüllü toplamanın oldukça muhtemel olduğu yönünde bilgilendirmekteydi.¹¹³ Başka bir deyişle Kafkaslarda yaşayan Rumlar bölgede yaşayan Müslümanlar’a karşı gönüllü birlikleri oluşturmakta kullanılabileceklerdi. Bu arada İstanbul’un Osmanlı karşıtı faaliyetlerde bulunan Rum ileri gelenleri Pontus Meselesi ile ilgili propaganda malzemeleri yayınlamak da dahil olmak üzere propaganda faaliyetlerini artırmaya başladılar. Buna göre Pontus Cemiyeti’nin Beyoğlu *sillogi*’si içerisinde bulunan ana şubelerinden biri “*Pontus Fecayii*” başlıklı bir kitap hazırladı. Bu kitapçık pek çok dile tercüme edildi ve Avrupa ülkelerine ve Amerika’ya gönderildi.¹¹⁴ Bundan başka kitaplar da hazırlanarak İstanbul’da ve Atina’da yayınlandı. İstanbul Patrikhanesi tarafından basılmış olan *Kara Kitap*’ı Atina’da basılan *Kırmızı Kitap* veya *Büyük Pontus Macerası* takip etti.¹¹⁵ Görüldüğü gibi sadece Rum gizli örgütleri değil aynı zamanda İstanbul’daki Rum Patrikhanesi de Pontus davasına katkıda bulunmuş ve sadece Osmanlı Rumları’nın değil Avrupa’nın da kamuoyunu etkilemişti. Bu strateji Ermeniler tarafından uygulanana oldukça benzerdi. Ancak *Mavi Kitap* gibi Ermeni propaganda malzemeleri Birinci Dünya Savaşı sırasında İttifak Devletleri tarafından basılmışken Rum propaganda malzemeleri esas olarak Yunanistan’da ve İstanbul’da

111 Ay. y., s. 347.

112 Yusuf Sarımay, “Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası”, in Berna Türkođan (ed.), *Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası: Makaleler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s. 14.

13 *Pontus Meselesi*, a.g.e., s. 220.

114 Çapa, a.g.e., s. 17.

115 Ay. y., ss. 74-76.

Yunan hükümetinin ve İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin himayesinde basıldı.

c. Birinci Dünya Savaşı'ndan 1920'ye Kadar Rum Örgütlerinin Faaliyetleri

1919'da Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ortamı yatıştırmak için düzenlenen Paris Barış Konferansı, Osmanlı azınlıklarından delegasyonların, özellikle de Ermeniler ve Rumlar tarafından kurulanların toplanmasına tanıklık etti. Bu delegasyonlar Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine kendi bağımsız olmasa bile özerk devletlerini kurmak için Avrupa liderlerini ikna etmeyi denediler. Yunan devletini temsil eden Yunan delegasyonunun yanı sıra Mayıs 1919'da Chrysanthos da Paris Barış Konferansı'na katıldı. 2 Mayıs'ta konferans delegelerine kendisini "*Trabzon Metropolit'i ve Gayr-ı Müstahlis Rumların Murahhası*" ilan ettiği bir memorandum verdi.¹¹⁶ Buna göre memorandumdan önce Pontus bölgesini tanımladı. Bu tanım daha önce bahsedilen Konstantinides'in 1917'de yaptığı tanıma göre daha sınırlıydı. Chrysanthos tarihsel olarak Pontus bölgesinin Trabzon ve Karahisar Vilayetleri ile Kastamonu ve Sivas Vilayetlerinin bazı kısımlarından müteşekkil olduğunu iddia etti. Chrysanthos'un Pontus olarak tanımladığı bölge İnebolu'dan Batum'a neredeyse bütün Karadeniz kıyı şeridini kapsıyordu. Bölgenin Rum nüfusu Chrysanthos tarafından 600,000 olarak verilmişti; ancak bunun yanı sıra Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Kafkaslara göç etmek zorunda kalmış 250,000 Rum da bulunmaktaydı. Bu da toplam Rum nüfusunu 850,000 yapıyordu.¹¹⁷ Büyük olasılıkla Chrysanthos da iki yıl önce Konstantinides'in sunduğu rakamların son derece gerçekdışı olduğunu ve Paris Barış Konferansı tarafından ciddiye alınmayacağına farkındaydı. Ancak yine de bu azaltılmış rakamlar İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından da hoş karşılanmamıştı. Paris Barış Konferansı süresince Dış İlişkiler Ofisi'nde görev yapan Arnold Toynbee o zamanlar şöyle yazmıştı:

Bu memorandumda ortaya konulan istatistikler ve sınırlar fantastiktir ve Yunan Hükümeti'nin Trabzon ve Sivas Vilayetleri için resmi sayıları toplamda 450,000 Rum'dur. Bu bile elbette büyük bir rakamdır... Ancak memorandum nüfusun *büyük çoğunluğu* olduklarını iddia etmekte yanılmıştır ve bu bölgeden Rum çoğunluğuna sahip olan hiçbir devlet toprağı oluşturulamaz.¹¹⁸

Pontus Rumları'nı temsil eden delegasyon tarafından verilen toprak ve nüfus bilgisinin ikna edici olmadığını algılayarak Yunan devletini temsil eden

116 Bu memorandumun Türkçe tercümesi için bkz. Ay. y., ss. 161-164.

117 Ay. y., s. 163.

118 Sonyel, a.g.e., 1993, s. 352.

delegasyonun başkanı Venizelos daha gerçekçi bir tavır izledi. İstanbul Rum Patrikhanesi'nin istatistiklerinden alıntı yaparak Konferansta bölgede yaşayan Müslüman nüfus 2,735,815'ken Rum nüfusunun 477,828 olduğunu belirtti.¹¹⁹

Paris Barış Konferansı'nda Chrysanthos tarafından sunulan memoranduma dönecek olursak, bu rakamları verdikten ve Rusya'nın Trabzon'u işgalini ve bunu takiben kendisinin şehre hayran oluşunu açıkladıktan sonra Chrysanthos önemli bir ayrıntıyı da ekledi. Buna göre Tiflis'teki Fransız temsilcisi Albay Chardigny kendisinden Türklere karşı İttifak Devletleri tarafında savaşmak üzere birlikler kurmasını talep etmişti.¹²⁰ Aslında Rus ordusu Rusya'nın bölgeyi işgali süresince Rus ordusuna katılan 12,000 Rum'dan oluşan bir bölük kurmuştu. Bu Pontus bölüğü Rus ordusunda görev yapan Rum askerler olan Colonel Ananias ve Colonel Nikiforakis kumanda ediyordu.¹²¹ Bolşevik Devrimi'nden sonra birliklerin sayısının 50,000'e yükseltilmesi amaçlanırken Rum bölüğü henüz faaliyete geçmeden dağıtıldı.¹²² Ancak yine de Chrysanthos'un bu itirafı Pontus davasına olan dış desteğin derecesini göstermeye yetecek kadar önemliydi.

Chrysanthos'un memorandumunu bazı iddialar ve taleplerle bitti. Pontus bölgesinin Müslüman ve Rum nüfusunun hemen hemen eşit olduğunu ve aslında Müslüman nüfusun çoğunluğunun ne kimliğini ne dilini unutmamış olan Rum kökenlilerden oluştuğunu iddia etti. Chrysanthos hem Türkler'in hem Ruslar'ın Pontus bölgesini yönetmek için en liyakatli ulusun Rumlar olduğunu kabul ettiğini ekledi; böylelikle konferanstan Pontus bölgesini özerk Rum devletinin kontrolüne verilmesini talep etti.¹²³ Unutulmamalıdır ki bu talepler Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapmakta olan bir dini kişilikten ve bir Osmanlı vatandaşından gelmiştir. Talepleri öyle hırslı ve gerçekdışıydı ki bir Ermeni devleti kurmak ve Pontus Rumlarını bu devlete katmak yönündeki İngiliz politikasının farkında olan Venizelos tarafından bile reddedilmişti. Buna göre Venizelos Trabzon'u Karadeniz'e bir çıkış yolu olarak muhtemel Ermeni devletine bırakmakla kendisini büyük bir fedakarlık yapıyormuş gibi gösterdi ve bir Pontus devletinden asla bahsetmedi.¹²⁴

119 Sarıay, op. cit., s. 19. 1921'de Merkezi Ordu Komutanlığı, Rum isyancılar bölgede "bağımsız" bir Pontus devleti kurmak amacındayken bölgedeki Rum nüfusuna dair bir rapor gönderdi. Bu raporda bölgedeki Rum nüfusu 273,733 olarak belirtilirken Müslüman nüfus 2,391,316'tı. Bu da Rum nüfusun tüm nüfusun %10'unu ancak geçtiğini gösteriyordu. Alıntılanan Balcıoğlu, a.g.e., s. 81.

120 Ay. y., s. 163. Chardigny'den Chrysanthos'a 24 Aralık 1917'de gönderilen bu mektup da kitapta bulunmaktadır. Ay. y., s. 225.

121 Sarıay, a.g.e., s. 10.

122 Ay. y.

123 Pontus Meselesi, op.cit., s. 164.

124 Sabahattin Özel, Milli Mücadelede Trabzon, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 38.

Paris Barış Konferansı'nda Venizelos tarafından hayal kırıklığına uğratıldıktan sonra Pontus Cemiyeti'nin liderleri daha aktif bir politika izlemeye başladılar. Bu yeni tutumun önemli bir yönü tüm nüfus içerisinde Rum nüfusun oranını yükseltmek için bölgede yaşayan Rum nüfusu artırmaktı. Aslında bu nüfus aktarma stratejisi yeni değildi; on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden bu yana uygulanmaktaydı. İstatistiklere göre 1870 ile 1920 arasında Patrikhane'nin ve Yunan devletinin ortak çabası ile 30,000 Rum Samsun bölgesine yerleşti.¹²⁵ 1918 ve 1922 arasındaki ateşkes döneminde Kafkaslar'dan ve Anadolu'nun iç kısımlarından bölgeye olan göçler yoğunlaştı. *Kardus* adlı bir gizli örgüt 1919'da İstanbul'da özellikle Pontus bölgesine olan Rum göçünü örgütlemek için kuruldu. Bu örgüt görünür adı "Merkezi Rum Göçmen Komisyonu" olan bir yardım kuruluşu gibi görünüyordu; ancak Anadolu'ya olan Rum akınını artırmak ve Pontus bölgesine göçmen kılığında düzensiz birlikler göndermek amacındaydı."¹²⁶ Osmanlı arşiv belgelerine göre bu örgütün faaliyetleri sonucunda 1919 yılının Temmuz ayının sonuna doğru yaklaşık 8,000 Rum Kafkaslar'dan Trabzon'a aktarılmıştı.¹²⁷

1919'un sonuna doğru Chrysanthos, Pontus devletinin kurulması için elle tutulur bir sonuç olmaksızın Paris'ten Trabzon'a döndü. Ancak çabalarına devam etti. Kasım 1919'da Batum'a gitti ve oradaki varlığı sırasında şehirde bir Pontus hükümeti kuruldu. Resmi olarak örgütlenmemiş olan hükümet hemen Trabzon kıyılarına silah göndermeye başladı ve Pontus Cumhuriyeti adına Rumlar'a pasaport vermeye başladı.¹²⁸ Chrysanthos, Batum'dan Tiflis'e ve Erivan'a gitti ve Doğu Anadolu ile Pontus bölgesinde muhtemel bir Rum-Ermeni devleti için görüşmelere başladı. Bu Venizelos'un talimatıyla yapılmıştı ve Ocak 1920'de Rum temsilci Kathenioties ve Ermeni temsilci General Termissian Rum-Ermeni işbirliğini somutlaştıran bir anlaşma imzaladı.¹²⁹

Bu arada Aralık 1919'da Yunan Başbakanı Venizelos, İngiliz hükümetinin Yunan ordusunda gönüllü olarak görev yapan yaklaşık 4,000 Pontus Rum'unu örgütlemesini önerdi. Buna göre Albay Kathenioties Yunan hükümeti tarafından bu Rum askerlerle ilgilenmek üzere görevlendirildi ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından kabul edildiği takdirde bu birlikler Pontus'a oradaki düzeni sağlamak için gönderilebileceklerdi.¹³⁰ Başka bir deyişle Ruslar'ın yanı sıra Yunan devleti de Pontus bölgesine bir askeri operasyon da dahil olmak üzere daha aktif bir politika izlemeye başladı.

125 Ertuğrul Zekai Ökte, "Yunanistan'ın İstanbul'da Kurduğu Gizli İhtilal Cemiyeti (Kordus)," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 40, Ocak 1971, ss. 22-23, alıntılan Sarınoy, a.g.e., s. 21.

126 Ay. y.

127 Özel, a.g.e., s. 133.

128 Ökte, a.g.e., s. 28.

129 Ay. y., s. 29.

130 Sonyel, a.g.e., 1993, s. 363.

Ancak İngiliz yetkilileri bu teklifi bu “...düşüncenin kesinlikle önüne geçilmesinin gerekli olduğunu” belirterek açıkça reddetti.¹³¹

Hülâsa Paris Barış Konferansı’ndan 1920’nin başına kadar Rum örgütler dış destek elde etme amacındaydı. İngilizler taleplerini reddettiler ve Rus topraklarında Pontus bölüğü kurma faaliyetleri uygulamaya geçemedi. Bu başarısızlıklarla hayal kırıklığına uğrayan ve silahlandırma ve Avrupa devletlerinden sınırlı sayıda subay ile yetinmeye zorlanan bu örgütlerin yerel liderleri Osmanlı ile kendi imkanları ile mücadele etmeye karar verdi. Bu da bölgedeki Birinci Dünya Savaşı öncesinde halihazırda kurulmuş olan Rum çetelerinin faaliyetlerinin yoğunlaşması ile sonuçlandı.

4. Karadeniz Bölgesi’ndeki Rum Çetelerinin Faaliyetleri

Aslında Rum çetelerinin faaliyetleri ilk önce Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcından hemen sonra Bafra bölgesinde bu çetelerin ilk kayda değer vukuatları görüldükten sonra başladı. Bafra’nın Nebyan bölgesinde nüfusu 6,219’a ulaşan on bir Rum köyü vardı. Bu köylerin sakinleri bir araya geldiler ve toplam sayısı 1,500 olan silahlı çeteler kurdular. Osmanlı hükümeti İttifak Devletleri’ne karşı savaş ilan ettiğinde ve erkek Osmanlı vatandaşlarını askere almaya başladığında Nebyan Rumları orduya katılmayı reddettiler ve 1914 yılının Ekim ayı başında Müslüman köylerine saldırmaya başladılar. Bu tarihten 1920 yılının sonuna kadar Nebyan çeteleri tarafından bölgede yaşayan Müslümanlar’a karşı 110 olay tertip edildi. Resmi belgelere göre bu 110 olayda 534 Müslüman öldürülmüş, binlercesi yaralanmış ve malları yağmalanmıştı.¹³² Sadece Çağsur ve Koşaca köylerinde 367 Müslüman sivil vahşice öldürüldü.¹³³ Nebyan yakınlarında Alaçam bölgesinde yağmalanan Müslüman malvarlıklarının toplamı 360.000 kuruşu geçerken 27 köy ve çiftlikten 16’sı tamamen yakılmış ve kalanları da kısmen tahrip edilmişti.¹³⁴

Rum isyanının yoğunlaştığı başka bir bölge ise Samsun şehriydi. Mart 1915 ile Şubat 1916 arasında Rum çeteleri 500’den fazla evi yaktı ve 1920’nin sonuna kadar 51 Müslüman öldürüldü.¹³⁵ Sadece Çarşamba kentinde 335 ev, iki cami ve iki okul aynı dönemde yakıldı.¹³⁶ Arşiv belgelerinde üç olay detaylı şekilde kaydedilmişti. Bunlar Rum çeteleri tarafından Güney, Baylarca ve Duayeri köylerinde yapılan katliamlardı. Buna göre ilk iki köyde aralarında küçük çocuklar ve yaşlıların da bulunduğu 24 Müslüman

131 Ay. y., s. 364.

132 Bu olayların detayları için bkz. Ay. y., *Pontus Meselesi*, a.g.e., 243-303.

133 Ay. y., s. 240.

134 Ay. y., ss. 246-248, 297.

135 Ay. y., ss. 310.

136 Ay. y., ss. 312-314.

öldürüldü. Duayeri'nde 20 Müslüman, Rum çetelerinin açtığı karşı ateş tarafından katledildi.¹³⁷ Benzer şekilde Amasya şehrinde 48 Müslüman öldürüldü ve 17 köy yağmalandı.¹³⁸

Rum zulmü en çok Köprü şehrinde ve buraya bağlı mahallelerde yoğunlaşmıştı. Burada 800 Rum'dan oluşan Rum çeteleri pek çok şehri tahrip ettiler. Bu olaylarda yüzden fazla Müslüman öldürüldü ve bütün malları yağmalandı.¹³⁹ Özellikle Ortaklar ve Esenbey köylerinin bütün sakinleri vahşice öldürüldüler.¹⁴⁰ Ortaklar bir zamanlar 150 evden müteşekkil varlıklı bir köydü; ancak 1921 Ekimi'nde yağmalandıktan sonra oturulabilecek tek bir ev bile kalmamıştı.¹⁴¹ Benzer şekilde Ladik kentinin Küpecik köyünde 1 Ağustos 1921'de 150 evden sadece beş ev ve on tahlıl ambarı yakılmaktan kurtulabilmişti.¹⁴²

Toplamda Pontus bölgesinde Rum çeteleri tarafından uygulanan zulümler sonucunda hayatını kaybeden Müslümanlar'ın sayısı 1,641'di.¹⁴³ Ancak Türk hükümeti rakamın daha yüksek olduğunu tahmin etmekteydi. İç İşleri Bakanı Fethi Bey 29 Aralık 1921'de Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada 1919'dan 1921'e kadar yakılan ve yağmalanan evlerin 3,303 olduğunu beyan etti.¹⁴⁴ Bu rakamlar yüzlerce hayata mal olan ve bölgede ciddi bir perişanlığa yol açan Rum mezaliminin derecesini göstermektedir.

Bu zulümler sadece Türk arşivlerinde değil aynı zamanda Rum isyanından bahseden Fransız arşiv belgelerinde de belgelendi. Yerasimos bunlardan ikisini alıntılamıştır. Bu belgelerden ilkinde çetelerin temel olarak Samsun civarından buldukları ve 2,500 kişiye ulaştıkları öne sürülmüştür. Belge şöyle demektedir: “Son birkaç yılda Müslüman halka karşı her fırsatta kanlı bir intikama başvurdular kalkıştılar”¹⁴⁵ ikinci belgede ise Türk birlikleri Karadeniz bölgesinin şehirlerini korumaya başladığından Rum çetelerinin saldırılarını daha az korunan köylere yönelttiği belirtilmiştir.¹⁴⁶ Diğer bir deyişle bölgede hizmet vermekte olan Batılı temsilciler Rumlar tarafından yapılan zulümlere tanık olmuşlar ve bunlara raporlarında yer vermişlerdir

Rum vahşeti Türk düzensiz çetelerinin kurulmasıyla ve Rum isyancıları barındıran Rum köylerine yapılan pek çok saldırı ile karşılığını bulmuştur.

137 Ay. y., ss. 303-304.

138 Ay. y., s. 316.

139 Ay. y., ss. 334-344.

140 Ay. y., ss. 333-334.

141 Ay. y., s. 344.

142 Ay. y., s. 350.

143 Ay. y., s. 397.

144 Ay. y.

145 Yerasimos, a.g.e., s. 378.

146 Ay. y.

Başka bir deyişle pek çok Yunan ve Avrupa kaynağının belirttiği gibi sadece Türkler tarafından Rumlar'a karşı uygulanmış tek taraflı işkenceler yoktur. Aksine iki toplum arasındaki güvensizlik öyle bir noktaya ulaşmıştır ki bir arada yaşamaları tehlikeli bir hal almış ve karşılıklı zulüm uygulanmıştır. Toplumlararası çatışmaların bir sonucu olarak Rum örgütleri İttifak Devletleri Yüksek Komiserleri'ne Pontus bölgesinde Türkler tarafından uygulanan işkenceler hakkında şikayet etmeye başlamışlardı. 6 Şubat 1919'da toplanan Yüksek Komiserler haftalık toplantısında bile Fransa temsilcisi Amiral Amet, Karadeniz Bölgesi'nin kırsal alanlarında ve Orta Anadolu'da Rumların katliama uğradığını iddia etti. ancak Yerasimos bu yıllarda yayınlanan Rum propaganda malzemelerinin nasıl sadece Türkler tarafından yapılan vukuatları içerdiğini ve Rumlar tarafından yapılanları göz ardı ettiğini yazmaktadır:

1923 yılında Türkler tarafından İstanbul'da basılan *Pontus Sorunu* başlıklı karşı propaganda kitabında 25 öldürme ve eşit sayıda gasp olayına detaylı olarak yer verildi; buna karşılık 1919 kışı ve yazında Pontus Rumları'nın şehitliği hakkındaki uzun tezlerde bir tane bile somut örneğe yer verilmemekteydi.¹⁴⁷

Karadeniz Bölgesi'ndeki Müslüman halka karşı Rum zulmü Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra daha da arttı. Özellikle Mart 1919'da Samsun ve Merzifon'a İngiliz birliklerinin inmesi Rum isyan faaliyetlerine zemin hazırladı. Dahası, Ateşkes'in imzalanmasından hemen sonra İstanbul'da başka bir Rum örgütü kuruldu. *Mavri Mira* (Kara Talih) olarak bilinen bu örgüt Patrikhane'nin himayesinde kurulmuştu ve İngiliz devleti tarafından korunuyordu.¹⁴⁸ Bu örgüt hızla gizli ajanları tarafından Bursa, Adapazarı, Ankara, Konya, Karaman, Kayseri, Maraş, Urfa, Diyarbakır ve Siirt'te yayıldı. Daha önemlisi örgüt Marmara bölgesinde faaliyet gösteren bazı Rum çetelerine de ev sahipliği yapıyordu ki bunların en önemlisi İstanbul civarındaki Todori çetesi idi.¹⁴⁹ Başka bir deyişle Rum eşkiya faaliyeti İngiliz devleti ve Patrikhanenin desteğiyle kurulan bu yeni örgütler ile daha örgütlü hale geldi.

Mavri Mira Osmanlı Rumları tarafından kurulan Rum çetelerine ev sahipliği yaparken yanı zamanda Yunan devleti de Pontus Rumları'na olan desteğini artırdı. Buna göre Yunan subayı Karaikos Samsun'a geldi ve bu bölgede halihazırda kurulmuş olan Rum çetelerini örgütlemeye başladı. Hemen ardından bu çetelerde yer alan silahlı adam sayısı 25,000'e ulaştı.¹⁵⁰ Bu çeteler tarafından uygulanan zulüm öyle bir düzeye ulaştı ki Osmanlı hükümeti bölgeye bu isyanların sebeplerini rapor etmek üzere bir askeri

147 Ay. y., s. 371.

148 Güler, a.g.e., s. 36.

149 Ay. y., ss. 37-38.

150 Sarnay, a.g.e., s. 34.

müfettiş göndermek durumunda kaldı.¹⁵¹ Bu müfettiş bu makamı talep eden ve buraya atanan Tümgeneral Mustafa Kemal'di (1881 – 1938). Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaştığında durumu inceledi ve Saray'a pek çok rapor gönderdi. 21-22 Mayıs tarihli raporunda bölgedeki rahatsızlığın sebebinin kırk kadar Rum çetesinden kaynaklandığı ve eğer bu çeteler faaliyetlerine son vermezlerse bölgenin Müslüman sakinlerini korumak için kurulan on üç Müslüman çetesinin vakit kaybetmeden aynısını yapacağını yazdı.¹⁵²

Rum isyanı sadece Mustafa Kemal'in raporlarında değil aynı zamanda bölgeye gelen pek çok Avrupalı ziyaretçinin yazılarında da anlatılmaktaydı. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'daki durum hakkında önemli bir rapor yazan Amiral Bristol İttifak Devletlerini "Rum faaliyetleri tarafından yaratılan anarşik ortam" hakkındaki derin kaygıları hakkında bilgilendirirken, Amerikan Konsolos'u Ralph F. Chesbrough ABD Dışişleri Bakanı'na Samsun bölgesi civarından faaliyet gösteren bazı Rum çetelerinin İngilizler tarafından kurulduğunu ve teçhizatlandırıldığını yazmaktaydı.¹⁵³

Elbette Rum isyan hareketi hem resmi olarak hem de bölgenin sakinleri tarafından karşılığını buldu. Daha önce de belirtildiği gibi ilk cevap Müslümanlar'ın hayatlarını ve mallarını Rum çetelerine karşı korumak için kurulan Müslüman çetelerdi. Bu çeteler arasında Giresun bölgesinde Topal Osman Ağa'nın (1883-1923) liderliğini yaptığı çete oldukça güçlüydü. İleri gelen bir ailenin oğlu olan Topal Osman Ağa halihazırda Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeniler'e ve Rumlar'a karşı uygulanan mezalim için suçlanmış ve İstanbul'da kurulan Divan-ı Harb mahkemeleri tarafından gıyabında cezalandırılmıştı.¹⁵⁴ Giresun belediye reisi Mayıs 1919'da sağlık sorunları nedeniyle emekli olduğunda Osman Ağa şehrin belediye reisi olmuş ve merkezi hükümetin bölgedeki zayıflığından faydalanmıştır.¹⁵⁵ Böyle önemli bir makama geldikten sonra Müslüman gençlerini örgütlemeye ve Rum isyanına karşı mücadelelerine liderlik etmeye başladı. Osman Ağa'nın düzensiz birlikleri 1919 ve 1921 yılları arasında Rum çetelerine karşı savaşırken 1921'de Sakarya Savaşı'nda Türk ordusuna katıldılar.¹⁵⁶

Bu toplumlar arası savaş sırasında Osman Ağa'nın düzensiz birlikleri Rum köyleri civarındaki Rum isyan hareketlerine karşı mücadele ederken zaman

151 Ay. y.

152 Yerasimos, a.g.e., s. 375. Mustafa Kemal'in Samsun'dan gönderdiği raporların detaylı analizi için bkz. Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 14, (Yıl)

153 Yerasimos, a.g.e., ss. 379-380.

154 Süleyman Beyoğlu, "Milli Mücadele'de Giresun'un Yeri ve Önemi," *Giresun Tarihi Sempozyumu: Bildiriler* içinde, Giresun: Giresun Belediyesi Yayınları, 1997.

155 Çapa, a.g.e., s. 109.

156 Ay. y., s. 113.

zaman cezai faaliyette bulundular ve masum Rumları öldürdüler. Acımasız yöntemlerine rağmen Osman Ağa'nın Rum çetelerine karşı mücadelesi bölgenin uzun zamandır Rum zulmünden muzdarip olan Müslüman halkında güvenlik duygusu yarattı.

Ankara'da Mustafa Kemal tarafından milliyetçi hareketin güçlendirilmesi ve Müslüman çetelerinin Rum isyan hareketine verdiği karşılık Yunan makamlarını, herkesten önce ve en çok da Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos'u endişelendirdi. Bu nedenle Venizelos, 1920ler'in sonuna doğru halihazırda Batı Anadolu'da bulunan Yunan ordusu ve Kuzeydoğu Anadolu'da derhal kurulacak Pontus birlikleri ile Türk birliklerini çapraz ateşte bırakarak daha aktif bir askeri siyaset uygulamaya karar verdi. Buna göre 5 Ekim 1920 tarihli bir mektupta Venizelos, İngiliz makamlarına Türk hükümetini Sevr Antlaşması'nı kabul etmeye zorlamak için böyle ikili bir eyleme gerekli olduğu konusunda görüş bildirdi; ancak Yunanistan böyle büyük bir askeri eyleme girişecek yeterliğe sahip olmadığı için İngiltere'den 200,000 üniforma ve 3 milyon pound talep etti.¹⁵⁷ Şöyle yazdı:

Tek köklü çözüm Ankara ve Pontus civarındaki milliyetçi güçleri tamamen yok etmek amacıyla aşağıdaki ikili sonuçları doğuracak yeni bir kampanya düzenlemek olacaktır:

1. Türkler'i Boğazlar Bölgesi ile birlikte İstanbul'un dışına çıkararak varlığı Boğazların serbestliği için tek etikili teminat olacak ayrı bir devlet kurmak.
2. Pontus'ta, orada geriye kalan ve son elli yıl içersinde Türk zulümünden kaçarak Rusya'nın güneyine dağılan ve toplam sayıları 800,000'e ulaşan Rumlar'dan oluşan ayrı bir devlet kurmak. Bu devlet Ermenistan ve Gürcistan'la işbirliği yaparak İslamcılık'a ve sonunda Rus emperyalizmine karşı sağlam bir engel olacaktır. Yunanistan'ın şimdi elinde bulundurduğu güçler bu zorlu yolculuğun başarıya ulaşması için yeterli olacaktır, ancak siyasi ve ekonomik nedenlerle Helenist hükümet geçen Haziran'da olduğu gibi tek başına inisiyatifi ve sorumluluğu üstlenemeyecektir.¹⁵⁸

Diğer bir deyişle Venizelos, İngilizler'den sadece maddi destek talep etmemiş, Trabzon'u Pontus Rumları'nın da dahil edileceği muhtemel Ermeni devletine terk etme siyasetini de tersine çevirmiştir. Kazım Karabekir (1882-1948) komutasındaki milliyetçi güçlerin bir Ermeni devleti kurulmasına müsaade etmeyeceğini anlamıştı; bu nedenle Karadeniz Bölgesi'nde bağımsız bir Yunan devleti kurulması için ısrar etmeye başladı.

157 Ay. y., s. 413.

158 Smith, a.g.e., s. 131.

Bunu müteakiben Ermeniler'in Türk birlikleri tarafından yenilgiye uğratılması ve bunun Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması ile sonuçlanması Venizelos'un kaygılarının gerçeğe dönüştüğünü gösterdi.

Bu arada Rum isyanı ile başa çıkmada düzensiz birliklerin yetersizliği üzerine Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Türk hükümeti hızla bu soruna kalıcı bir çözüm tasarladı ve *Merkez Ordusu* adıyla yeni bir ordu kurmak için aynı yılın Aralık ayında pek çok birliği birleştirdi. Bu ordu gizli Rum örgütlerinin faaliyetlerini incelemek ve Rum isyanını bastırmak için Karadeniz Bölgesi'ne gönderildi. Nureddin Paşa (1873-1932) *Merkez Ordusu*'nun kumandanlığına getirildi.

Nureddin Paşa bölgeye vardığında derhal meseleyi tüm yönleriyle ele aldı. Merzifon Amerikan Koleji'ndeki incelemeleri bu misyoner okullarının Anadolu'daki Rum isyanına nasıl katkı sağladıklarını ortaya çıkardı. 16 Şubat 1921 tarihli bir mektuba göre Nureddin Paşa, Genel Kurmay Başkanlığı'na Merzifon Amerikan Koleji'nde ve bu kolejin hastanesinde Pontus Toplumu'nun amblemi ve yasası da dahil olmak üzere bazı belgeler bulunduğunu yazmaktaydı. Dahası Merzifon Koleji'nde Türkçe öğreten bir öğretmen olan Zeki Efendi'nin kolejde neler olduğu hakkında Türk makamlarını bilgilendirdiği düşünüldüğü için öldürüldüğü anlaşılmıştı.¹⁵⁹ Merzifon'da bulunana belgeler arasında kolejin müdürü ve Samsun'daki Amerikan temsilcisinin bazı Rum ve Ermeni öğrencileri Osmanlı İmparatorluğu'nun izni olmaksızın Avrupa'ya göndermeye çalıştığı ortaya çıktı.¹⁶⁰ Bu iddialar sonucunda kolej kapandı ve iki Amerikalı dışında bütün çalışanları sınır dışı edildi.¹⁶¹

Merkez Ordusu'nun kurulmasına ek olarak Rum isyanına karşı alınmış ikinci önlem de Pontus bölgesinde yaşayan halktan silah ve mühimmatın toplanmasıydı.¹⁶² Bu karar Yunan kaynakları tarafından Pontus Rumları'nı temel ihtiyaçları olan güvenlikten yoksun bıraktığı şeklinde değerlendirilmişti; başka bir deyişle bu kaynaklara göre silahsızlandırma politikası Rumlar'a karşı uygulanan Türk mezalimine imkan sağlamıştı. Ancak bölgenin Müslüman sakinlerinin güvenliğini sağlamak için böyle bir karar Türkiye Millet Meclisi tarafından zaruri görülmüştür. Dahası Nureddin Paşa'nın incelemeleri sonucunda bölgedeki Rumlar'ın Yunanistan'dan bölgeye taşınan silahlar ile aşırı şekilde silahlandığı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla, silahsızlandırma meselesi Karadeniz Bölgesi'nde güvenliği sağlayabilmek için bir önlem olarak düşünülmüştü.

1921 baharında önemli bir olay Türk Milli Meclisi'ni bölgenin Müslüman

159 *Pontus Meselesi*, a.g.e., s. 424.

160 *Ay. y.*, s. 431.

161 *Yerasimos*, a.g.e., s. 417.

162 *Balcioğlu*, a.g.e., s. 87.

sakinlerini korumak için daha köklü önlemler almaya zorladı ki bu sadece Rum düzensiz birliklerinin değil bu defa Yunan devletinin saldırısıydı. Buna göre 16 Mayıs 1921'de Türk hükümeti Sovyetler Birliği ile Moskova Antlaşması'nı imzaladı. Ruslar, Karadeniz yoluyla Anadolu'ya para ve mühimmat gönderme taahhütünde bulundu. Anlaşmadan haberdar olmuş Yunan devleti Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye olan ulaşımı engellemek amacıyla Karadeniz'e pek çok gemi gönderdi. Bu savaş gemileri en önemlisi 9 Haziran'da bombalanan İnebolu olmak üzere bazı Karadeniz limanlarını bombaladılar. Bu saldırıların sonucunda Yunan birlikleri ile yerel Rum isyancıların ortak saldırısından korkan Türk hükümeti 15 ile 20 yaş arasındaki Rumlar'ın Anadolu'nun iç kesimlerine tehcirini öngören bir karar aldı. 19 Haziran'da Merkez Ordu Komutanlığı sözügeçen Rumlar'ın Malatya, Ergani, Maraş, Gürün ve Darende'ye tehcirlerini öngören bir bildiri yayınladı. Dahası, bildiri tehcir sırasında oluşacak herhangi bir kötü yönetimin şiddetle cezalandırılacağını ve kadınların, çocukların ve yaşlıların güvenliğinin Türk birlikleri tarafından sağlanacağını beyan etmekteydi. Ancak bu tehcir hiçbir zaman tam olarak uygulanmadı ve aynı yılın Kasım ayında tamamen vazgeçildi.¹⁶³ Türk askeri istatistiklerine göre tehcire maruz kalan Rumlar'ın toplam sayısı 63,844 idi.¹⁶⁴ Elbette hava koşulları, açlık, salgın hastalıklar ve en önemlisi Türk düzensiz çetelerinin saldırıları sonucunda bu tehcir edilen Rumlar'dan bazıları öldüler veya öldürüldüler. Bu tehcir süreci trajik bir durumdu; ancak o zamanlar Yunan ordusu halihazırda Türk birliklerine karşı en büyük saldırıyı yapmış ve Büyük Millet Meclisi'nde Ankara'nın boşaltılması tartışılacak kadar Anadolu'da ilerlemiş olduğundan iç güvenliği sağlamanın bir yolu olarak gerekli görülmüştü. Yunan artçı saldırısından korkan Türk hükümeti bu tür önlemler ile doğuda yeni sağlamış olduğu kontrolü korumaya çalıştı.

Rum isyanını önlemek için başvurulmuş son önlem de Rum çetelerinin faaliyetlerinde yer alanları yargılamak için *İstiklal Mahkemeleri*'nin kurulmasıydı. 10 Ekim 1921'de yapılan bu yargılamalar sonucunda Sivas'ta kurulan mahkeme 177 ölüm cezası (174 Rum, 3 Müslüman) verdi. Trabzon Metropolitisi Chrysanthos, Giresun Metropolitisi Lavrentios ve Avrupa'da Pontus davasının başlıca proogandacısı olan Konstantin Konstantinides gıyaben ölüm cezasına çarptırıldılar.¹⁶⁵

Türk hükümeti tarafından alınan önlemler aşırı derecede sert görünüyordu ve aslında gerçekten de öyleydiler; ancak bazı Batılı tarihçiler de kabul etmektedirler ki silahsızlandırma ve tehcir kararları ile *İstiklal Mahkemeleri*'ndeki yargılamalar zamanın ciddi tehdit algılaması nedeniyle bir dereceye kadar haklı sebeplere dayanıyordu. Örneğin Smith şöyle yazmaktadır:

163 Sarıay, a.g.e., s. 49

164 Balcıoğlu, a.g.e., s. 120.

165 Ay. y., s. 51.

Türkler, doğru şekilde, Pontus'ta bir Yunan saldırısında orduları için muhtemel bir tehdit oluşturacak devrimci ve ayrılıkçı öğeler bulunduğunu iddia ettiler. Pontus Rumları'nın Yunan ordusunun subaylarından aldıkları yardımla bölgenin bağımsızlığı için düzensiz birlikler kurma gibi hırslı planlar besledikleri doğrudur. Venizelos'a uzun ve ikna edicilikten uzak mektuplar yazarak projelerini uygulamada yardım etmesi için ısrarlı ricalarda bulundular... Yunan güçlerinin Karadeniz'deki Türk limanlarını denizden bombalayarak Türk misillemesini sağlamak için ellerinden geleni yaptığını doğrudur.¹⁶⁶

Dahası, arşiv bulguları gösteriyor ki Türk hükümetinin güvenlik kaygıları tamamen abartıdan ibaret değildir. Yunan Genel Kurmay Başkanı Yardımcısı Albay Sariyannis ile İngiliz siyasetçisi ve diplomatı Philip Kerr'in (1882-1940) 1 Mart 1921 tarihindeki buluşması Pontus bölgesine yapılacak bir Yunan saldırısı ile şüphesinin asılsız bir korku olmadığını gösterdi. Yerasimos'a göre bu toplantıda Sariyannis, Kerr'e Batıdan Ankara'ya yapılacak bir Yunan saldırısının yetersiz olması durumunda "...Yunan ordusunun Pontus bölgesinde karaya çıkabileceği, Rum nüfusun yaşadığı yerlerde askeri üsler kurabileceği ve Ermeniler'in yardımıyla Sivas ve Erzurum'u işgal edebileceği" önerisinde bulundu.¹⁶⁷

1923'ün başlangıcındaki bu askeri ve yasal önlemler sonucunda Rum isyanı sona erdi. Ancak Türk-Rum ilişkileri bu değişken ve çalkantılı yıllar içerisinde öyle zarar görmüştü ki bir arada yaşamaları neredeyse imkansız hale geldi. Böylelikle Türk ve Yunan devletleri tarafından uluslararası toplumun arabuluculuğu ile son bir çözüm tasarlandı ki bu da Türk-Yunan nüfus mübadelesiydi. Bu sürecin kısa bir incelemesini yapmadan Pontus Meselesi'nin çözümü bütünüyle anlaşılacaktır. Bu nedenle makalenin bu bölümünün son kısmı bu konuya ayrılmıştır.

5. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi

Milliyetçi düşüncelerin yayılmasından sonra çok-etnili imparatorlukların dağılması, bu imparatorlukların yüzyıllardır barış içinde yaşamakta olan etnik unsurları birbirlerine tepki duymaya başladığından nüfus aktarımları veya değişimlerini meydana çıkardı. Bu rahatsızlığın sebebi bu toplumlar çok-etnili imparatorlukların toprakları üzerinde dağılmış durumda olduklarından hepsinin kendi mensuplarını aynı toprak üzerinde birleştirmeye çalışmasıdır. Bu da başkalarının yaşam alanları olan topraklarda iddiası olan irredentist bir milliyetçiliği doğurmuştu. Osmanlı

166 Smith, a.g.e., s. 211.

167 Yerasimos, a.g.e., s. 418. Yerasimos tarafından alıntılanan: Ksenofon Stratigos, *I Ellas en Mikra Asia (Küçük Asya'da Yunanistan)*, Athens: [Uncited Publisher], 1925, s. 173.

İmparatorluğu'nda da durum buydu. Bu dağılma sürecinin sonunda İmparatorluğun unsurları olan toplumlar irredentist politikalar izlemeye ve hak iddia edenler orada sadece küçük bir azınlığı oluşturalar bile o toprakları istemeye başladı. Daha fazla çatışmayı engellemek için bulunan çözüm iki tarafı da tatmin eden bir nüfus mübadelesi tasarlamaktı.

Nüfus mübadelesi fikri Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk olarak Balkan Savaşları'ndan sonra ortaya çıktı. 1913'te Osmanlı hükümeti Bulgar hükümeti ile 29 Eylül 1913'te imzalanan ve iki yıl süren çatışmayı bitiren İstanbul Anlaşması'nın devamı niteliğinde bir sözleşme imzaladı. Bu sözleşmeye göre Bulgar topraklarından 48,570 Müslüman ile Doğu Trakya'dan 46,764 Bulgar mübadele edilecekti.¹⁶⁸ Aslında böyle bir politika uluslararası toplum için büyük bir yenilikti. Harry J. Psomiades'e göre bu modern tarihte nüfus mübadelesini sağlayan ilk devletlerarası anlaşmaydı.¹⁶⁹ Uluslararası toplum tarih boyunca nüfus sorunlarında daha kanlı çözümlere alışmıştı ve böyle ılımlı ve barışçıl bir politika herkesi şaşırttı.

Türk-Bulgar nüfus mübadelesi zamanın Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos tarafından Yunanistan'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Türk ve Rum nüfuslarının mücadelesinin ortadan kaldırılması için iyi bir çözüm olarak algılandı. Osmanlı hükümetinin Batı Anadolu kıyısında yaşayan Rum halkı Makedonya'dan Osmanlı İmparatorluğuna akan binlerce Müslüman göçmeni yerleştirmek için sınır dışı etmeye kararı verdiği 1914'te Türk-Yunan nüfus mübadelesini önermesinin nedeni buydu. Böyle bir öneri Türk tarafınca da sıcak karşılandı. Psomiades'e göre "bu Mübadelenin başarısı akabinde Türkleri daha önemli bir sorun olan Türkiye'deki Rum azınlık problemini başka bir oldubitti (*fait accompli*)'nin yasal olarak onaylanması ile çözme çabasına sevk etti."¹⁷⁰ Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi bu girişimi sonuçsuz bıraktı.

Türk-Yunan nüfus mübadelesi düşüncesi bir defa daha Yunanalılar'ın Anadolu'da Mustafa Kemal liderliğinde birleşen Türk güçleri tarafından yenilgiye uğratılması ile canlandırıldı. Yunanlılar'ın Ağustos 1922'de nihai ve kesin şekilde yenilmelerinden sonra Yunan ordusu geri çekilmeye başladı. Eylül 1922'de işgalci Yunan ordusuyla birlikte Rumlar kitleler halinde Anadolu'yu terk ettiklerinde Yunanistan bu göçmenleri yerleştirmek ve barındırmak hususunda hazırlıksız yakalandı. Osmanlı'nın göçmen yönetimi kurumlarını örnek almalarına rağmen Yunan devleti yeni gelen bu nüfuslarla etkin şekilde ilgilenmekte başarısız oldu.¹⁷¹

168 Onur Yıldırım, *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934*, New York & London: Routledge, 2006, s. 40.

169 Harry J. Psomiades, *The Eastern Question: The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy*, New York: Pella Publishing Company, 2000, ss. 53-54.

170 Ay. y., s. 54.

171 Ay. y., s. 7.

Birinci Dünya Savaşı'nın acı deneyimleri ve özellikle Yunanlılar'a karşı verilen Türk bağımsızlık mücadelesi ile Rum ve Türk toplumlarının bir arada yaşamasının imkansızlığının farkında olan Türk ve Rum heyetleri Türk İstiklal Savaşı'ndan sonra bir araya gelip durumu görüşecekleri zaman nüfus mübadelesi fikrine hazırıldılar. Buna dayanarak Onur Yıldırım süreci şöyle özetliyor:

Sonuçsuz mübadele planında ve 1919'da Paris'te ve 1920'de Sevres'de atılan ve esas olarak Yunan devlet adamları (en önemlisi Venizelos'un kendisi) tarafından başlatılan iki başarısız diplomatik adımdan yaklaşık on yıl sonra iki azınlığı anlaşmazlığın temel sebebi olarak gören Türkiye ve Yunanistan'ın yönetici elitleri sonunda daha önceki 1914 projesini müzakere etmek ve sonunda kabul etmek için meşru bir platform buldular. Dolayısıyla İttifak Devletleri'nin himayesinde Türkiye ve Yunanistan kendi devletlerinin inşasını güçlendirmek için Osmanlı geçmişinin silüetleri olan azınlıkların zorla gönderilmesine ve değiştirmesine kara verdiler. Buna göre Lozan'daki barış görüşmelerinin ilk aşamalarında iki taraf da azınlıklarının büyük çoğunluğunu mübadele etmek için bir gündem üzerinde hızla anlaşmaya vardılar ve bu hususta 30 Ocak 1923'te Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine Dair Sözleşme'yi imzaladılar.¹⁷²

Lozan görüşmeleri sırasında Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye ve Yunanistan arasında zorunlu nüfus mübadelesini memnuniyetle karşılayan Venizelos'un kendisi olmasına ve toplumlar-arası çatışmaların çözümü için nüfus mübadelesinin makul bir seçenek olduğunun hala farkında olmasına rağmen "...böyle acımasız bir süreç kendisine Türkler tarafından dayatılmış gibi görünme"¹⁷³ amacındaydı. Ancak yine de Türk-Yunan nüfus mübadelesi bir dizi müzakereden sonra Lozan Anlaşması'nın ana metnine eklenmiş ayrı bir sözleşme ile kabul edildi. Sözleşmenin ilk maddesinde şöyle belirtmektedir:

Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir.¹⁷⁴

Ancak nüfus mübadelesine getirilen istisnalar bulunmaktadır. İstanbul'da

172 Ay. y., s. 8.

173 John A. Petropoulos, "The Compulsory Exchange of Populations: Greek-Turkish Peace-making, 1922-1930, *Byzantine and Modern Greek Studies*, Cilt 2, ss. 135-160, s. 142, aynı zamanda bkz. Yıldırım, a.g.e., s. 45.

174 Yıldırım, a.g.e., s. 109.

yaşayan Rumlar ve Batı Trakya’da yaşayan Müslümanlar mübadeleden muaf tutulmuşlardı. Lozan Anlaşması’nın neticelendirilmesi ve onaylanmasından sonra nüfus mübadelesi iki tarafta da 1923 yılının Aralık ayında başladı ve bir yıl içerisinde 1924 yılının Aralık ayına kadar tamamlandı.

Nüfus mübadelesinin uygulanması süreci bu makalenin amaçlarıyla fazla ilişkili değildir; ancak mübedele edilen nüfuslara ilişkin bazı istatistikler vermek yararlı olacaktır. Balkan Savaşları’nın başladığı 1912 yılından 1920 yılının sonuna kadar Yunanistan’a ulaşan göçmen sayısı 535,000 iken bunların yaklaşık 190,000’i Anadolu’dan gelmişti.¹⁷⁵ Öte yandan Anadolu’ya ve İstanbul’a aynı dönemde ulaşan Müslüman göçmenlerin sayısı 413,922 idi ve bunların 143,189’u Balkan Savaşları sırasında Yunanistan’a kaybedilen topraklardan akmışlardı.¹⁷⁶ 1924’teki nüfus mübadelesinin sonucunda Yunanistan’a gelen göçmenlerin sayısı 1,221,849’tü ve bunların 1,104,216’sı Anadolu’dan ve Trakya’dan gelmişlerdi. Öte yandan Türkiye’ye gelen Müslüman göçmenlerin sayısı 388,146’ydı ve bunların pek çoğu Yunanistan Makedonyası ile Ege adalarından gelmişlerdi.¹⁷⁷

Nüfus mübadelesinin yasal boyutu ana sözleşmenin karara bağlanmasıyla sona ermedi. Bu sürecin sorunlarını çözmek için ek yasal mekanizmalar da vardı. Örneğin 1 Aralık 1926’da Türk ve Yunan hükümetleri terk edilen mallara el koyabileceklerine dair Atina Anlaşması’nı imzaladılar. Bu sözleşme iki tarafta da pek çok soruna ve ihtilafa yol açtı ki bu sorunlar sonunda 30 Ocak 1930 Ankara Anlaşması’yla çözüme kavuşturuldu. Bu sözleşme ile nüfus mübadelesi resmen sona erdirildi ve terk edilen taşınabilir veya taşınamaz malların mülkiyeti ilgili hükümetlere devredildi.¹⁷⁸

Nüfus mübadelesi, Pontus Rumları da bu sürece tabi olduğundan Pontus Meselesinin nihai çözümünü oluşturdu. Pontus Rum “soykırımının” gerçekleştiğine dair iddialarda bulunan pek çok Yunan kaynağı nüfus mübadelesini bu toplumun yok edilmesinin son aşaması olarak değerlendirirler de aslında nüfus mübadelesi tek başına Türk hükümeti tarafından değil, Türkiye ve Yunanistan arasında karşılıklı mutabakatla tasarlandı. Elbette binlerce insanın yurtlarından ayrılması oldukça travmatik bir tecrübeydi. Hem Türkiye’de yaşayan Rumlar hem de Yunanistan’da yaşayan Türkler kendi ülkelerinde yüzyıllardır oturmaktaydılar. Çok-etnili imparatorlukların kendine özgü ve zorunlu niteliklerinden olan bir arada yaşama sanatı Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra sona

175 Ay. y., s. 88.

176 Ay. y., s. 90.

177 Ay. y., s. 91.

178 Ay. y., s. 117.

erdiğinde nüfus mübadelesi hem Türk hem de Yunan makamları tarafından iki halkın da barışını ve sükunetini sağlayabilecek tek makul seçenek olarak görüldü.

IV. Pontus Sorunu Üzerine Düşünmek: Günümüze Etkileri

Pontus Meselesi hukuki olarak Lozan Anlaşması'nın eki olan nüfus mübadelesi ile sona erdirilmiş olmasına rağmen Pontus sorunu, 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında bir yandan Yunan devleti tarafından, diğer yandan Rum diasporası tarafından bir kez daha canlandırılmıştır. Bu dosyanın kapanmasının ardından elli yıldan fazla bir süre geçtikten sonra tekrar açılmasının birkaç nedeni vardır. İlk neden, özellikle 1974'te Kıbrıs'a Türk müdahalesi ve sonrasında Ege'de karasuları, kıta sahanlığı ve Yunan adalarının yeniden silahlandırılması gibi devletlerarası krizlerin ardından Yunanistan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin kötüleşmesidir.¹⁷⁹ Ege ile ilgili sorunlar Deniz Hukuku'nun 1980'lerin başlarında yenilenmesinden sonra yeniden ortaya çıkmış ve 1990'ların başlarına kadar şiddetlenmiştir.

İkinci neden Ermeni soykırımı iddialarının 1980'lerin ikinci yarısından itibaren etkili bir şekilde diriltilmesidir. Aslında, terörist faaliyetlerin amaçlanan sonucu yani Ermeni soykırımı iddialarının Türkiye tarafından kabulünü sağlayamayacağını anlayan Ermeni diasporası, Ermeni tezlerine uluslararası destek sağlamak ve böylece Türkiye üzerinde baskı kurmak üzere sorunu siyasallaştırmaya başlamıştır. Ermeni propaganda tekniklerinin başarısı ve en önemlisi de Avrupa Parlamentosu'nun 1987'de aldığı karar Türkiye'ye karşı benzer yöntemlerin kullanılması için Yunanistan'ın dikkatini çekmiştir. Bu yöntem sadece Yunanistan ile karşılıklı problemlerinde Türkiye'yi baskı altına almayacak, fakat aynı zamanda Ermeni diasporasında olduğu gibi Rum diasporasının uyumunu ve birliğini güçlendirecekti.

Böylece, Ermeniler gibi Pontus Rumlarının da Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında "soykırım"a maruz kaldığını ileri süren Yunan propagandası 1990'ların başlarından itibaren dikkate değer sonuçlar vermeye başladı. Rum diasporasının Yunanistan dışındaki faaliyetleri öyle yoğunlaştı ki Pontus Rum soykırımı iddialarının tanınması için ilk resmi girişim şaşırtıcı bir şekilde Yunanistan'dan değil ABD'den geldi. New York Senatörü Alphonso Marcello d'Amato 23 Şubat 1994'te "Pontus Rumları İçin Bir İnsani Yardım Çağrısı" adında bir karar tasarısını Amerikan Senatosu'na sunmuştur. Bu kararda Pontus Rumlarının yaşadıkları çatışma ortamından kaçtıkları ve o zamandan beri kendilerini "dönüşümlü bir

179 Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Yunan ilişkilerinin detaylı bir analizi için bkz. Dimitrios Costas (der.), *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, London: Macmillan, 1991.

şekilde ya vahşi savaşların kurbanları olarak buldukları yada ayrımcılığa maruz kaldıkları” belirtilmiştir.¹⁸⁰ Kararda açıkça Pontus Rum “soykırımı”ndan bahsedilmemiş olmasına rağmen özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemlerinde Pontus Rumlarının “...ciddi bir şekilde ayrımcılığa ve işkenceye maruz kaldığı” ve “...kendi kültürlerini geliştirme ve kendi tarihlerini çalışma haklarından mahrum bırakıldıkları” ifade edilmiştir. Kararın sonunda, ABD’nin “...bu çaresiz halka yardım etmek amacıyla uluslararası insani çabaların örgütlenmesine öncülük etmesi gerektiği” belirtilmiştir.¹⁸¹

Amerikan Senatosu’na sunulan karardan çabucak anlaşılmıştır ki Senatör d’Amato’nun bu girişimi Yunan Parlamentosu’yla koordineli bir girişimdir. Zira karar tasarısının Senato’ya sunulmasından sadece bir gün sonra, 24 Şubat 1994’te, Yunan Parlamentosu’nda oybirliği ile Pontus Rum soykırımı iddialarını tanıyan bir yasa kabul edilmiştir ve 2193 no’lu bu yasa dönemin Cumhurbaşkanı Constantine G. Karamanlis tarafından 7 Mart’ta onaylanmıştır. Yasa’nın 1. maddesine göre 19 Mayıs günü “Pontus Helenlerinin Soykırımını Anma Günü” olarak belirlenmiş; 2. maddede “anma etkinliklerinin niteliği, kapsamı, birimleri ve tertip yönteminin tanınmış Pontus örgütlerinin görüşleri doğrultusunda İçişleri Bakanlığı’nın önerisiyle yayımlanacak Cumhurbaşkanlığı kararı ile belirleneceği” ifade edilmiştir.¹⁸² Yasa’da anma günü olarak neden 19 Mayıs’ın seçildiği belirtilmemiştir; ancak bu tarih Mustafa Kemal’in Samsun’a çıktığı ve Türk tarihçiliğine göre Türk kurtuluş mücadelesini başlattığı gün olması nedeniyle oldukça simgeseldir. Yukarıda belirtildiği gibi Mustafa Kemal, Pontus Rumlarının eylemlerini rapor etmek üzere resmen Samsun’a gönderilmişti. Dolayısıyla Pontus “soykırımı”na işaret etmek için seçilen tarih Rumlar için oldukça manidardır.

Pontus Sorunu’nun uluslararası topluma aksettirilmesi için ikinci büyük girişim 1998 yılında gerçekleşmiştir. Bu makalenin ilk bölümünde işaret edildiği gibi Birleşmiş Milletler’de özel istişari statüye sahip hükümet dışı bir örgüt olan Halkların Hakları ve Kurtuluşu için Uluslararası Birlik tarafından bir bildiri sunulmuştur. BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi 24 Şubat 1998’de, BM Genel Sekreteri’nin “Sürekli Göç yolunda bir Halk” (*A People In Continued Exodus*) adındaki sözkonusu bildiriye aldığını duyurdu.¹⁸³ Bu yazılı bildirin detayları yukarıda tartışıldığı için bu defa özetlemek yeterlidir. Belgede “soykırım” kelimesi hiç kullanılmamış olmasına rağmen belgede yer alan iddialar, Pontus Rum “soykırımı” literatürünün büyük bir bölümünün özeti gibi değerlendirilebilir.

180 Kararın tam metni için bkz. <http://bulk.resource.org/gpo.gov/bills/103/sr182is.txt.pdf>.

181 Ay. y.

182 Kararın tam metni Türk Dışişleri Bakanlığı’ndan temin edilmiştir.

183 Bildirinin tam metni için bkz. <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G98/106/67/PDF/G9810667.pdf?OpenElement>

Türk-Yunan ilişkileri 17 Ağustos 1999'da Türkiye'deki depremden sonra oldukça sıcaklaştı. Bu feci olaydan hemen sonra Türkiye'ye gelen Yunan yardımı ve sonrasında bir başka depremde Yunanistan'a yapılan Türk yardımı ihtilafli ilişkileri iyileştirdi. Bu gelişmelerin sonucunda Yunan hükümeti resmi belgelerinde "soykırım" kavramını kullanma hususunda daha dikkatli oldu; fakat bu durum 2001 yılında Yunanistan'da büyük bir krize neden oldu. Türkiye'yi Türk İstiklal Savaşı sırasında Ortodoks Rumları katletmekle suçlayan, bu katliamları "soykırım" olarak adlandıran ve 14 Eylül gününü "1922'de Türkiye'nin modern bir devlet olarak kurulmasını sağlayan savaş sırasında iddiaya göre Rumlar'ın kitlesel olarak öldürülmelerini..." anma günü olarak öneren bir cumhurbaşkanlığı kararı Yunan Parlamentosu'nda 1999 yılında kabul edilmişti.¹⁸⁴ Bu karar 1994 yılında alınan, yalnızca Pontus Rum soykırımı iddialarını tanıyan karardan farklı olacaktı. Öncekinden farklı olarak bu karar özellikle Batı Anadolu'da yaşayan Rumlar'a yapıldığı iddia edilen katliamları da kabul etti ve 14 Eylül'ü anma günü olarak belirlerken İzmir Yangını'na atıfta bulundu. Karar, kabul edilmesinden iki yıl sonra, Şubat 2001'de Yunan hükümetinin bakanları tarafından imzalandı. Bu gelişme, böyle bir cumhurbaşkanlığı kararının Yunanistan ile Türkiye arasında yeni yeni iyileşen ilişkileri kötüleştirceğini ileri süren Türk Dışişleri Bakanlığı'nın tepkisini çekti.¹⁸⁵ Nihayet, Türkiye ile gerginliği azaltmaya çalışan dönemin Yunan Başbakanı Costas Simitis, yetkililerden karardaki "soykırım" ifadesini çıkarmalarını istedi.¹⁸⁶ Ancak Simitis, sadece Rum diasporasının değil Yunan sivil toplum örgütlerinin de Yunanistan'da mesele hakkındaki bilinç düzeyini gösteren tepkisiyle karşılaştı.

Bu gelişmelerin ardından 2000'lerin başlarından itibaren, özellikle Rum diasporasının gayretleriyle bazı Amerikan eyaletleri kendi yerel yasama organlarında kararları kabul etmeye başladı veya bu eyaletlerin valileri Pontus Rum soykırımı iddialarını kabul eden resmi beyanlarda bulunmaya başladı. Bu tür beyanlar 13 Haziran 2002'de New York Valisi George Pataki'nin bildirisi ile başlamıştır. Pataki o bildiriye şöyle demiştir:

...1915-1923 [tarihlerinde] Pontus Rumları Türk hükümetinin onları yerinden etmek için başlattığı bir kampanya sonunda sınırsız zulme maruz kaldı; tedbir alınmadan Anadolu düzlükleri boyunca Suriye sınırına yürümeye zorlanırken tahmini olarak 353,000 Pontus Rumu öldü; hayatta kalanlar Türkiye'den sürgün edildi ve bugün onlar ve onların torunları Rum diasporasında yaşamaktadır.¹⁸⁷

Görüldüğü gibi bu bildiriye ilk ve öncelikli olarak, Pontus Rumları'nın

184 "Greek PM Moves to End 'Genocide' Row with Turkey," *Reuters*, 4 Mart 2001.

185 "Turkey Angered by Greek Accusations of Genocide," *Reuters*, 13 Şubat 2001.

186 "Greek PM Moves to End 'Genocide' Row with Turkey," *Reuters*, 4 Mart 2001.

187 Bildirinin tam metni için bkz. <http://www.aheworld.com/061302.html>

bilhassa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda yer değişikliğine tabi tutulması "soykırım" olarak nitelendirilmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi yer değişikliğine tabi olan Rumlar'ın sayısı Türk arşivlerine göre oldukça nettir; 63.844. Rumlar Anadolu'nun iç kısımlarına yerleştirilmiş, pek çoğu bu yer değişikliğinden sonra hayatta kalmış ve nüfus mübadelesinin ardından ülkeyi terk etmiştir.

New York Valisinin bildirisindeki önemli bir diğer nokta ise *Not Even My Name* (İsmim Bile Değil)¹⁸⁸ isimli bir kitaptan alıntı yapmasıdır ki bu kitap akademik bir yayın olmamakla birlikte Pontus "soykırımının" İngiliz dilindeki az sayıdaki anlatılarından birisidir.¹⁸⁹ Thea Halo tarafından yazılan bu kitap yer değiştirmeyi yaşayan bir Rum kadının hatıralarını içermektedir. Bu kitabı Pontus Rum "soykırımı"na ispat eden akademik bir yayın gibi değerlendirmek problemli görünmektedir; bununla birlikte daha sonra Pontus Rum "soykırımının" gerçekleştiğini iddia ederken bu kitaba atıfta bulunmak gelenek gibi bir şey olacaktır.

New York Valisinin bildirisinin ardından ABD'de altı eyalet, valilerinin ya da yasama organlarının beyanlarıyla Pontus Rum soykırımı iddialarını kabul etmiştir. Bu tür tanımların ilki 2002 yılında South Carolina'dan gelmiştir. Bu bağlamda South Carolina Valisi Jim Hodges yayınladığı bir bildiri ile 8 Aralık 2002'yi "İzmir Yangınının 80. Yılı ve Küçük Asya Rumlarının Çilelerini Anma Günü" ilan etmiştir.¹⁹⁰ Bildirinin metninde şu ifadeler yer almıştır; "...trajik bir şekilde, yüzbinlerce Rum, Ermeni ve Asuri 1915-1923 yılları arasında Karadeniz kıyıları, Pontus ve İzmir'in etrafındaki alanlarda öldürüldü veya yerinden edildi" ve "...1922'de Küçük Asya'daki en büyük şehir olan İzmir yağmalandı, yakıldı ve sakinleri öldürüldü."¹⁹¹ Benzer şekilde South Carolina Senatosu, Senatör André Bauer tarafından teklif edilen neredeyse aynı bildiriye kabul etti.¹⁹² Pontus Rum soykırımı iddialarını Eylül 1922'de Yunanların çekilmesinden sonra İzmir'de meydana gelen olaylarla ilişkilendirmek bu bildiriye mahsus değildir; fakat sıkça karşılaşılan bir uygulamadır. Pontus Rum "soykırımının" olduğunu iddia ederlerken İzmir'in Kemalist güçler tarafından yakılmasını Anadolu Rumlarının imha edilmesi politikasının son noktası olduğunu ileri sürmekte; ancak, şehrin çoğunu yakan ateşin nedeninin net olarak belirlenemediğini göz ardı etme eğilimindedir. Dahası, Rumlar, Batı Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusunu memnuniyetle karşılamış ve yenilgisinin son günlerine kadar onu desteklemiştir; bundan yüzden Türk

188 Thea Halo, *Not Even My Name*, New York: Picador, 2001.

189 <http://www.aheworld.com/061302.html>

190 Bildirinin tam metni için bkz.

http://www.angelfire.com/folk/pontian_net/News/proclomations.htm

191 http://www.angelfire.com/folk/pontian_net/News/proclomations.htm

192 Bu bildirinin tam metni için bkz.

http://www.angelfire.com/folk/pontian_net/News/proclomations.htm

intikamından korkmuşlar ve Yunan ordusu ile birlikte Yunanistan'a çekilmişlerdir. Elbette savaş koşullarında bazı siviller öldürülmüş veya yaralanmış olabilir; fakat, hem uluslararası hukuk ilkelerine göre hem de tarihi gerçeklere göre bu olayların "soykırım" diye nitelendirilemeyeceği oldukça açıktır.

Pontus Rum soykırımı iddialarını tanıyan Amerikan eyaletlerine geri dönersek New Jersey, South Carolina'yı izledi. New Jersey Eyalet Senatosu ve Millet Meclisi ortak bir oturumda South Carolina Valisi'nin bildiriyle karşılaştırıldığında daha detaylı bir karar aldı. Hatta bu kararda Pontus Rum "soykırımı" "...1914'ten 1922'ye kadar olan dönem içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun terörü nedeniyle Pontus'ta yaşayan 353.000 Rum'un öldürüldüğü ve aynı sayıdaki Rum'un anayurtlarını terk etmeye zorlandığı", "yirminci yüzyılın ilk kitlesel soykırımı" olarak değerlendirildi.¹⁹³ Karar şu ifadeyle sona ermiştir; "...1914-1922 Pontus Rum Soykırımını anarak, ve Pontus Rum halkına medeniyete önemli katkılarından dolayı saygı sunar;" ancak Pontus Rumlarının medeniyete ne tür katkılar yaptığına değinilmemiştir.¹⁹⁴

17 Aralık 2003'te, bu defa Pennsylvania Senatosu, New Jersey Kararı'ndaki kelimelerin neredeyse aynılarını kullanarak 1915-1923 Pontus "soykırımı"nın anan bir karar kabul etti.¹⁹⁵ Filorida Temsilciler Meclisi de 19 Nisan 2005'te aynısını yaptı.¹⁹⁶ 2006 yılında iki tanıma kararı daha vardı. İlki Illinois Valisi Rod R. Blagojevich tarafından 15 Nisan'da alındı. Bu kararda 1914 ve 1923 arasında "...353.000 Pontus Rum'un ve Küçük Asya'nın diğer yerlerinden takriben 150.000 insanın tedbir alınmadan Anadolu düzlüklerinden Suriye sınırına yürümeye zorlandıkları süre içerisinde öldüğü" ifade edildi.¹⁹⁷ Dahası, Yunan Parlamentosu'nun kabul ettiği yasada olduğu gibi Vali, 19 Mayıs 2006 gününü "Pontus Rum Soykırımı Anma Günü" ilan etti. Son tanıma, Massachusetts eyaletinde, Theodore Speliotis tarafından hazırlanan "1919-1922 Pontus Rum Soykırımını Anma" kararıyla oldu.¹⁹⁸ Bu arada 7 Mayıs 2006'da, Selanik'te Pontus Rum "soykırımı" anıtı dikildi. Anıtın açılış törenine katılanlar arasında yalnızca Selanik Belediye Başkanı Vassilios Papayorgopoulos değil, başka siyasi ve askeri kişiler de vardı. Bu gelişmeye Türk Dışişleri Bakanlığı 11 Mayıs'ta Pontus Rum soykırımı

193 Kararın tam metni için bkz. http://www.angelfire.com/folk/pontian_net/News/NEW_JERSEY.htm

194 Ay. y.

195 Kararın tam metni için bkz. <http://www.legis.state.pa.us/CFDOCS/Legis/PN/Public/btCheck.cfm?txtType=HTM&sessYr=2003&sessInd=0&billBody=S&billTyp=R&billnbr=0188&pn=1327>

196 Kararın tam metni için bkz. <http://www.myfloridahouse.gov/Sections/Bills/billsdetail.aspx?BillId=17788&>

197 Bildirinin tam metni için bkz. http://www.library.sos.state.il.us/departments/index/register/register_volume30_issue17.pdf

198 Bkz. <http://www.mass.gov/legis/journal/hj051806.pdf>

iddialarının basit ve tarihi gerçeklerin maksatlı olarak yanlış yorumu olduğunu ve bu tür gelişmelerin Türk-Yunan ikili ilişkilerine zarar verdiğini iddia ettiği bir bildiri yayınlamaya tepki göstermiştir.¹⁹⁹

Aynı şekilde 2007 ve 2008 yıllarında, özellikle her yıl 19 Mayıs'ta Pontus Rum "soykırımını" anmak için Yunanistan'ın farklı şehirlerinde bazı resmi ve yarı-resmi toplantılar düzenlenmiştir. Bütün bu toplantılardan sonra Türk Dışişleri Bakanlığı daima, bu iddiaların tarihsel temelden yoksun olduğunu ve Türk-Yunan ilişkilerinin kötüleşmesinden başka bir şeye hizmet etmediğini belirten notalar vermiştir.²⁰⁰

Bu gelişmelere ilave olarak 15 Aralık 2007'de hükümet-dışı bir örgüt olan Uluslararası Soykırım Akademisyenleri Birliği (USAB), Pontus Rum soykırımı iddialarını kabul eden bir karar yayınlamıştır. Nitekim USAB 1997 yılında aldığı bir kararla Ermeni "soykırımı"nın zaten kabul etmişti. 2007 kararı, "...Osmanlı İmparatorluğu'unun diğer Hıristiyan azınlıklarına karşı benzer nitelikteki soykırımları fazla bilinmezken" eylemci ve akademik gayretlerin Ermeni "soykırımı"nın yaygın olarak kabul edilmesiyle sonuçlandığını ileri sürmüştür.²⁰¹ Birlik kararda "...İmparatorluğun Hıristiyan azınlıklarına karşı 1914-1923 arasındaki Osmanlı kampanyasının Ermeniler, Asuriler, Pontus ve Anadolu Rumları'na karşı soykırım oluşturduğu" iddialarını da ileri sürmüş ve Türk hükümetinden bu halklara uygulanan bütün bu "soykırımları" tanımamasını, "... resmen özür dilemesini ve zararların tazmin edilmesi yönünde derhal ve anlamlı adımlar atmasını" istemiştir.²⁰²

Sonuç olarak, Pontus Rum soykırımı iddialarının yeniden ortaya çıkması Türk-Yunan ilişkilerinin kötüleşmesine paralel bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinden sonra 1980'lerde bu iddialara yapılan atıfların artması, 1994 yılında Yunan parlamentosunda bir yasanın kabul edilmesiyle ve ardından ABD'nin altı eyaletinde bu ülkedeki Rum diasporasının çalışmaları neticesinde tanınmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak Türk Dışişleri Bakanlığı bu iddialara sürekli, tarihin böyle yanlış yorumunun sadece Yunan ve Türk milletleri arasında karşılıklı düşmanlığın gelişmesine katkıda bulunacağını ileri sürerek karşılık vermektedir.

199 Bu bildirin tam metni için bkz.
http://www.mfa.gov.tr/no_72---11-mayis-2006_-sozde-_pontus-helenizmi-soykirimi-aniti_-hk_-.tr.mfa

200 Bazı bildirimler için bkz.
http://www.mfa.gov.tr/no_88---26-mayis-2008_-_sozde-pontus-soykirimi-anma-gunu_-_etkinliklerihk_.tr.mfa

201 Kararın tam metni için bkz.

202 Ay. y.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca dünyanın en stratejik bölgelerinden birinde hüküm sürmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması çok sorunlu bir süreç olmuştur; Ermeni ve Pontus Rum Meselesi gibi konuların hala tartışılmasının nedeni de budur. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında bölgesel tarihinin bu zor ve sancılı yılları çok geniş bir literatürün konusu olmuştur. Asırlar boyunca aynı topraklarda yaşamış insanların barış ve huzurunun bozulması, Birinci Dünya Savaşı ve daha sonra Türk Bağımsızlık Savaşı gibi bir dizi savaş ve bu savaşlar sonucunda hem Müslüman hem de gayrimüslim halkların canlarını ve mallarını kaybetmesiyle daha kötü bir hal almıştır. Nasıl ki binlerce Müslüman Balkanlar'da Balkan Savaşları'nda ya öldürülmüş ya da mal-mülklerini bırakmaya zorlanmışsa, binlerce Ermeni ve ya Rum da benzer felaketleri yaşamışlardır. İşte bu yüzden bu dönemleri çalışırken yapılması gereken şey Müslümanlar'ın ya da gayrimüslimlerin yaşadıkları acı tecrübeleri olduğundan fazla göstermek veya aksine yok saymak değil; bu sorunlu devrin tarihini aşırıcılığa kaçan rakip tarihyazımı ile bölge halkını daha fazla yabancılaştırmadan bir bütünlük içinde değerlendirmektir.

Ne yazık ki, Pontus Rum Soykırımı iddialarından oluşan literatür kimi zaman anlaşılması dahi zor olan radikal bir tarihyazımına neden olmuştur. Örneğin, Yunanlı tarihçilerden bir çoğu Yunan Devrimi ve Balkan Savaşları sırasında Yunan Yarımadası'nda yaşayan Müslümanlar'a Yunanlılar tarafından yapılmış olan katliamlardan hiç bahsetmemişler ve Lozan Barış Antlaşması'nın 59. maddesi uyarınca “Yunanistan savaş kanunlarına aykırı olarak Anadolu'da Yunan ordu ve yönetiminin fiillerinden doğan hasarların temini zorunluluğunu tanıır” ibaresine rağmen 1919 ve 1922 yılları arasında Yunan işgali boyunca Batı Anadolu'da yaşayan Türkler'e karşı işlenen savaş suçlarından açıkça bahsettiği halde bunları görmezden gelme eğilimine girmişlerdir. Dahası, işgalci Yunan ordusunun geri çekilişini, Yunanlılar'ın Türk birlikleri tarafından katledilmesi teşebbüsü olarak yansıtan bazı Yunan kaynakları bile bulunmaktaydı. Kuşkusuz bu görüşler uluslararası toplumu Türkiye tarihinin birçok “soykırım”la dolu olduğuna inandırma amacıyla tarihi uluslararası bir maksatlı yanlış okuma çabasından kaynaklanmaktaydı. Bununla birlikte, o yıllarda neler olduğuna dair daha nesnel bir anlatı sunmaya çalışan pekçok Yunan tarihçiler de mevcuttu.

Önyargılı ve sözde akademik çalışmalar yoluyla tarihin siyasallaştırılması Pontus Meselesi'nin son dönemde yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ermeni lobisinin ayakizlerini takip eden Rum diasporası “Pontus” bilincinin artırılması ve uluslararası toplumun Pontus Rum iddialarına aşına kılınması için çabalamaktadır. Şimdiye kadar Yunan iddialarının uluslararası alanda kabul görmediği söylenebilir. Yine de, Pontus “soykırımı”nı anma adına Yunanistan'da merkezi ve yerel otoritelerin düzenlediği törenler,

Pontus Meselesi hakkında yayınlanan bazı kitap ve makaleler ve Avrupa ve Amerika'da yaşayan Rum diasporasının Pontus Rum iddialarının daha fazla kabul görmesi için yaptığı çalışmalar sürmüştür.

Fakat böyle politikalar amaçladıkları sonuca ulaşmadılar; aksine Yunan ve Türk ulusları arasındaki güvensizliği arttırmaya hizmet ettiler. Arşiv belgelerine dayanan ve tarihsel gerçekleri çarpıtmak yerine gerçeği ortaya çıkarmak amacıyla yola çıkılan nesnel araştırmalar olmaksızın geçmişin marazlarının tam olarak anlaşılması ve bu sorunların gelecekte tekrarlanmasını engellemek için ilgili tedavilerin bulunması mümkün olmayacaktır. Sözün kısası bedeli ne olursa olsun, hakikate saygı göstermek gerekir; eğer tarih siyasetin esiri olursa geçmişin trajik anları akıl ve sağduyuyu gölgeleyen basit bir propagandaya indirgenecektir.

Kaynakça

Harry Tsirkinidis, *At Last We Uprooted Them... The Genocide of Pontos, Thrace and Asia Minor through the French Archives*, Athens: Kyriakidis Brothers Publishing House, 1993.

Matthew Smith Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*, London: Macmillan, 1966

A. L. Macfie, *The Eastern Question, 1774-1923*, London, New York: Longman, 1994.

Lobanov Rostovsky, "Anglo-Russian Relations through the Centuries," *Russian Review*, Cilt 7, Sayı 2, (Spring, 1948), ss. 41-52.

Roderic H. Davison "Russian Skill and Turkish Imbecility': The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered," *Slavic Review*, Cilt 35, Sayı 3, (Eylül, 1976), ss. 463-483.

Charles Jelavich and Barbara Jelavich, *The Balkans*, Englewood Cliffs: New Jersey, 1965.

Lawrence Meriage, "The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question," *Slavic Review*, Cilt 37, Sayı 3, (Eylül, 1978), ss. 421-439.

Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, çeviren Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Anton Bertram, "The Orthodox Privileges in Turkey, with Special Reference to Wills and Successions," *Journal of the Society of Comparative Legislation*, New Series, Cilt 10, Sayı 1, 1909, ss. 126-140.

Theodore Papadopoulos, "Orthodox Church and Civil Authority," *Journal of Contemporary History*, Cilt 2, Sayı 4, Church and Politics, (Ekim, 1967), ss. 201-209.

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Halil Inalcik, "Capital Formation in the Ottoman Empire," *The Journal of Economic History*, Cilt 29, Sayı 1, The Tasks of Economic History, (Mart 1969), ss. 97-140.

Daniel Panzac, "International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire during the 18th Century," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 24, Sayı 2, (Mayıs, 1992), ss. 189-206.

G. P. Henderson, "Greek Philosophy From 1600 to 1850," *The Philosophical Quarterly*, Cilt 5, Sayı 19, (Nisan, 1955), ss. 157-165.

Constanze Guthenke, *Placing Modern Greece: The Dynamics of Romantic Hellenism, 1770-1840*, Oxford: Oxford University Press, 2008.

Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 83, Sayı 3, (Ağustos - Eylül, 1963), ss. 295-315.

Peter F. Sugar, *Southeastern Europe Under Ottoman Rule, 1354-1804*, Seattle and London: University of Washington Press, 1993.

Wayne S. Vucinich, "The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule," *Slavic Review*, Cilt 21, Sayı 4, (Aralık, 1962), ss. 597-616.

Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar: Dil, Din ve Kimlikleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

- Valerie A. Carras, "Some Ecumenical Principles for Teaching and Writing History," *Journal of Ecumenical Studies*, Cilt 35, Sayı 3/4, (Yaz/Sonbahar 1998), ss. 387-400.
- David Brewer, *The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation*, New York: The Overlook Press, 2003.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
- Duane Koenig, "A Report from the Ionian Islands, December 1810," *The Journal of Modern History*, Cilt 15, Sayı 3, (Eylül, 1943), ss. 223-226.
- C. W. Crawley, "John Capodistrias and the Greeks before 1821," *Cambridge Historical Journal*, Cilt 13, Sayı 2, 1957, ss. 162-182.
- C. W. Crawley, "Anglo-Russian Relations 1815-40," *Cambridge Historical Journal*, Cilt 3, Sayı 1, 1929, ss. 47-73.
- Salahi Sonyel, *The Turco-Greek Imbroglia: Pan-Hellenism and the Destruction of Anatolia*, Ankara: SAM Papers, 1999.
- Theodore George Tatsios, *The Megali Idea and the Greek Turkish War of 1897: The Impact of the Cretan Problem on Greek Irredentism, 1866-1897*, Boulder: East European Monographs, 1984.
- Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1998.
- Michael M. Finefrock, "Atatürk, Lloyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Seize Constantinople from the Allies, June-August 1922," *The Journal of Modern History*, Cilt 52, Sayı 1, Mart 1980, ss. D1047-D1066.
- Richard Clogg, "The Greek millet in the Ottoman Empire," Benjamin Braude and Bernard Lewis (der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society I, The Central Lands* içinde, New York: Holmes and Meier, 1982.
- Richard Clogg, "The Byzantine Legacy in the Modern Greek World: The Megali Idea," Lowell Clucas (der.), *The Byzantine Legacy in Eastern Europe* içinde, Boulder: East European Monographs, 1988.
- Salahi Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara: Turkish Historical Society Publications, 1993.

Mehmet Uğur Ekinci, "The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: A Diplomatic History," *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Temmuz 2006.

Richard Clogg, "Anadolulu Hıristiyan Karındaşlarımız: The Turkish Speaking Greeks of Asia Minor," John Burke and Stathis Gauntlett (der.), *Neohellenism* içinde, Canberra: Australian National University Publications, 1992

Dimitri Korobeinikov, "Orthodox Communities in Eastern Anatolia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Part 1: The Two Patriarchates: Constantinople and Antioch," *Al-Masaq*, Cilt 15, Sayı 2, (Eylül 2003), ss. 197-214.

Alıntılanan Gerasimos Augustinos, *The Greeks of Asia Minor: Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century*, Kent: The Kent State University Press, 1992.

Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985.

Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York: New York University Press, 1983.

Kemal Karpat, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893," *International Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 9, 1978, ss. 237-274.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı (1831)*, Ankara, 1943, ss. 214-215, alıntılanan Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, Trabzon: Serander Yayınları, 2001.

Jakob Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Frangmanlar*, Hüseyin Salihoğlu (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 2002, ss. 54-55.

Mark Levene, "Creating a Modern 'Zone of Genocide': The Impact of Nation and State-Formation on Eastern Anatolia, 1878-1923," *Holocaust and Genocide Studies*, Cilt 12, Sayı 3, (Kış 1998), ss. 393-433.

Henry Morgenthau, *I Was Sent to Athens*, New York: Doubleday, Doran and Company, 1929, kitabın tam metni için <http://www.hri.org/docs/Morgenthau/>

Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, İstanbul: Babil Yayıncılık, 2003.

Pontus Meselesi: Teftkilat – Rum fiekavet ve Fecayi-i Hükümetin İstilaat ve Tedabiri: Avrupa Hükümetleriyle Muhabere, Ankara: [Belirtilmeyen Yayıncı], 1922.

Ali Güler, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Trabzon: Serander Yayınları, 2000.

Yusuf Sarınoy, “Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası”, Berna Türkođan (der.) içinde, *Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası: Makaleler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Ertuğrul Zekai Ökte, “Yunanistan’ın İstanbul’da Kurduğu Gizli İhtilal Cemiyeti (Kordus),” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 40, Ocak 1971, ss. 22-23.

Süleyman Beyoğlu, “Milli Mücadele’de Giresun’un Yeri ve Önemi,” *Giresun Tarihi Sempozyumu: Bildiriler* içinde, Giresun: Giresun Belediyesi Yayınları, 1997.

Yerasimos, op. cit., s. 418. Yerasimos’un alıntılıdığı bu alıntıyı Ksenofon Stratigos, *I Ellas en Mikra Asia* (Greece in Asia Minor), Athens: [Belirtilmemiş Yayıncı], 1925.

Onur Yıldırım, *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934*, New York & London: Routledge, 2006.

Harry J. Psomiades, *The Eastern Question: The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy*, New York: Pella Publishing Company, 2000.

John A. Petropulos, “The Compulsory Exchange of Populations: Greek-Turkish Peace-making, 1922-1930,” *Byzantine and Modern Greek Studies*, Cilt 2, (1976), ss. 135-160.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Yunan ilişkileri için bkz. Dimitrios Costas (der.), *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, London: Macmillan, 1991.